

**TÜKETİCİ KREDİLERİNİN CARİ İŞLEMLER
AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Saim GÖKKAYA

**İktisat Anabilim Dalı
Doç. Dr. Serap BEDİR KARA
Erzurum - 2019
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI

**TÜKETİCİ KREDİLERİNİN CARİ İŞLEMLER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Saim GÖKKAYA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Serap BEDİR KARA

ERZURUM-2019

Yüksek Lisans Tezi Onay Sayfası

ONAY

Saim GÖKKAYA tarafından hazırlanan **TÜKETİCİ KREDİLERİNİN CARI İŞLEMLER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ** adlı bu çalışma 16.10.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN
Erzurum Teknik Üniversitesi

Danışman Doç. Dr. Serap BEDİR KARA
Erzurum Teknik Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR
Atatürk Üniversitesi

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. / / 20.....

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

16/12/2019
İmza
Saim GÖKKAYA

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
TABLolar LİSTESİ	VI
ŞEKİLLER LİSTESİ	VII
GRAFİKLER LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
ÖN SÖZ	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ÖDEMELER BİLANÇOSU	3
1.2. ÖDEMELER BİLANÇOSU HESAPLARI	3
1.2.1. Cari İşlemler Hesabı	3
1.2.1.1. Dış Ticaret Hesabı.....	4
1.2.1.2. Hizmet Ticareti Hesabı	4
1.2.1.3. Gelir Dengesi Hesabı	5
1.2.1.4. Cari (Karşılıksız) Transferler Hesabı.....	5
1.2.2. Sermaye ve Finans Hesabı	6
1.2.3. Net Hata ve Noksan Hesabı	7
1.3. CARİ İŞLEMLER HESABINA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR	7
1.3.1. Esneklikler Yaklaşımı	7
1.3.2. Toplam Harcama Yaklaşımı	8
1.3.3. Mundell-Fleming yaklaşımı	9
1.3.4. Parasalcı Yaklaşım	10
1.3.5. Dönemler Arası Yaklaşımı.....	11
1.4. CARİ DENGİYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	12
1.4.1. Dış Ticaret Haddi	12
1.4.2. Reel Döviz Kuru	14
1.4.3. Mali Politikalar	15
1.5. CARİ DENGİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ	16
1.5.1. Cari Dengenin Sürdürülebilirliğine İlişkin Kriterler.....	17

1.5.1.1. Lawson Doktrini	17
1.5.1.2. Dornbusch Sınırı	18
1.5.1.3. Yatırım-Tasarruf Dengesi	18
1.5.1.4. Dışa Açıklık	19
1.5.1.5. Dış Yükümlülükler ve Dış Borç Stoku	19
1.5.1.6. Ekonomik Büyüme	19
1.5.1.7. Finansal Sistemin Yapısı	19
1.5.1.8. Politik İstikrarsızlık ve Belirsizlikler	20
1.5.1.9. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Yapısı	20
1.6. KREDİ KAVRAMI	20
1.7. KREDİNİN İŞLEVLERİ	21
1.8. KREDİNİN UNSURLARI	21
1.9. KREDİNİN KAYNAKLARI	21
1.10. KREDİLERİN SINIFLANDIRILMASI	22
1.10.1. Nitelik Açısından Krediler	22
1.10.1.1. Nakdi Krediler	22
1.10.1.2. Gayri Nakdi Krediler	23
1.10.2. Vade Açısından Krediler	24
1.10.3. Teminat Açısından Krediler	24
1.10.4. Kullanım Amacı Açısından Krediler	24
1.10.4.1. Tüketici Kredileri	24
1.10.4.1.1. İhtiyaç Kredileri	24
1.10.4.1.2. Konut Kredileri	245
1.10.4.1.3. Taşıt Kredileri	245
1.10.4.1.4. Diğer Krediler	245
1.10.4.1. Ticari Krediler	24
1.10.5. Kaynak Açısından Krediler	26
1.10.6. İzin Konusu Açısından Krediler	26

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI VE TÜKETİCİ KREDİLERİ

2.1. TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK VE NEDENLERİ	27
2.1.1. Dış Ticaret Açığı	27
2.1.2. Enerjide Dışa Bağımlılık	31
2.1.3. Ulusal Tasarruf Açığı	33

2.1.4. Dış Borç Stokunun Yüksekliği	34
2.1.5. Genişletici Para ve Maliye Politikaları	36
2.2. TÜRKİYE’DE CARİ AÇIĞIN GELİŞİMİ	36
2.2.1. 1980-2000 Döneminde Cari Açığın Gelişimi	36
2.2.2. 2000 Yılı Sonrası Cari Açığın Gelişimi	38
2.3. TÜRKİYE’DE CARİ AÇIĞIN FİNANSMANI	40
2.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	40
2.3.2. Portföy Yatırımları	41
2.3.3. Diğer Yatırımlar	43
2.4. CARİ AÇIĞA YÖNELİK POLİTİKA ÖNERMELERİ	44
2.5. MAKRO EKONOMİ İÇİNDE KREDİLERİN ÖNEMİ	45
2.6. TÜRKİYE’DE TÜKETİCİ KREDİLERİ VE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜKETİCİ KREDİLERİNİN CARİ İŞLEMLER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	
3.1. LİTERATÜR ÖZETİ	49
3.2. VERİ SETİ VE MODEL	53
3.2.1. Veri Seti.....	53
3.2.2. Model	54
3.3. METODOLOJİ	54
3.3.1. Birim Kök Testleri.....	54
3.3.1.1. ADF Birim Kök Testi	54
3.3.1.2. Zivot ve Andrews (ZA) Birim Kök Testi.....	55
3.3.2. ARDL Analizi	55
3.4. AMPİRİK BULGULAR.....	57
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	65
KAYNAKÇA	68
ÖZGEÇMİŞ.....	77

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜKETİCİ KREDİLERİNİN CARİ İŞLEMLER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Saim GÖKKAYA

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serap BEDİR KARA

2019, 77 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Serap BEDİR KARA (Danışman)

Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN

Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR

Makroekonomik göstergeler arasında en önemli yapısal sorunlardan biri cari işlemler açığıdır. Türkiye’de de özellikle 2008 krizinden sonra en önemli ekonomik sorunlardan birisi cari işlemler açığıdır. Cari işlemler açığının azaltılabilmesi için nedenlerinin ve etki kanallarının belirlenmesi ekonomi otoriteleri ve araştırmacılar açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda cari açığın nedenlerinden biri olarak kabul edilen tüketici kredilerinin türleri ve yapısı cari açıkla mücadele açısından önemli bir göstergedir.

Cari işlemler açığını azaltma hedefi doğrultusunda, tüketici kredilerine yönelik bir kısıtlamanın, finansal tedbir aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağını tespit etmek amacıyla Türkiye’de tüketici kredileri ve alt kalemleri olan konut, ihtiyaç ve taşıt kredileri ile cari açık arasındaki ilişki 1997-2018 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Seriler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri ARDL sınır testi ile tahmin edilmiş ve kısa dönemde hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde toplam tüketici kredileri ve tüketici kredisi türlerinden olan ihtiyaç ve taşıt kredileri ile cari açık arasında pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’de genel olarak tüketici kredilerinin cari açığı etkileyen ve politika belirlemede dikkate alınması gereken önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, Türkiye’de tüketici kredilerine getirilecek kısıtlamaların, cari işlemler açığının azaltılmasında faydalı olacağı; ancak kısıtlamaların tüketici kredileri türlerine göre değerlendirilmesinin daha uygun olacağı ifade edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici kredileri, Cari işlemler açığı, ARDL.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE EFFECT OF CONSUMER LOANS ON CURRENT ACCOUNTS DEFICIT
THE CASE OF TURKEY

Saim GÖKKAYA

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Serap BEDİR KARA

2019, 77 page

Jury: Assoc. Prof. Dr. Serap BEDİR KARA (Advisor)

Assoc. Prof. Dr. Hüseyin DAŞTAN

Assist. Prof. Dr. Dilek ÖZDEMİR

Among the macroeconomic indicators, one of the most important structural problems is the current account deficit. One of the most important economic problems, especially after the 2008 crisis in Turkey is the current account deficit. In order to reduce the current account deficit, it is important for economic authorities and researchers to determine its causes and affecting channels. In this context, the types and structure of consumer loans, which are considered as one of the reasons of the current account deficit, are an important indicator to fight against the current account deficit.

In line with the target of reducing the current account deficit, to determine whether a restriction on consumer loans can be used as a financial measure, the relationship between consumer loans and its subcategories- mortgage, personal finance and transport loans and current account deficit in Turkey was examined using the data of 1997-2018 period. The short and long term relationships between the series were estimated by ARDL boundary test and it was concluded that the error correction mechanism worked in the short term. In the long term, a positive and statistically significant relationship was found between the total consumer loans and personal finance and transport loans from consumer loans and the current account deficit. In this respect, it can be stated that consumer loans in general are an important factor affecting the current account deficit and which should be taken into consideration in policy making in Turkey. Moreover, I should be noted that the restrictions to be imposed on consumer loans in Turkey would be useful in reducing the current account deficit; however, it is more appropriate to evaluate the restrictions according to the types of consumer loans.

Key words: Consumer loans, current accounts deficit, ARDL.

TABLULAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	Türkiye'nin 2018 Yılında En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon \$).....	30
2	Türkiye'nin 2018 Yılında En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon \$).....	31
3	Enerji İthalatı Cari Açık Gelişimi (* Milyar \$).....	32
4	2000-2016 Yılları Arası İç denge (Milyar \$).....	34
5	2000-2018 Dönemi Türkiye'nin Dış Borç Stoku(*Milyon \$).....	35
6	1980–1999 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Milyon \$).....	37
7	2000-2018 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Milyon \$).....	39
8	2000-2018 Yılları Doğrudan Yabancı Yatırımlar(*Milyon \$).....	41
9	2000-2018 Yılları Portföy Yatırımları(*Milyon \$).....	42
10	2000-2018 Yılları Diğer Yatırımlar(*Milyon \$).....	44
11	Değişkenler ve Veri Kaynakları.....	53
12	ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	58
13	Zivot ve Andrews Birim Kök Test Sonuçları.....	59
14	Model 1 Sınır Testi Sonuçları.....	60
15	Model 1 ARDL Tahmin Sonuçları.....	60
16	Model 1 ARDL Modeli Tahmin Sonuçları: Uzun Dönem Katsayılar.....	61
17	Model 2 Sınır Testi Sonuçları.....	62
18	Model 2 ARDL Tahmin Sonuçları.....	63
19	Model 2 ARDL Modeli Tahmin Sonuçları: Uzun Dönem Katsayılar.....	63

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil No</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	28
2	1980-2018 Yılları Dış Ticaret Açığı ve Cari Açığının Gelişimi (milyon\$)	28
3	1989-2018 Yılları İthalatın Mal Gruplarına Göre Yüzdesel Dağılımı	29
4	Enerji İthalatının Cari Açık Üzerindeki Etkisi	33
5	1997-2018 Yılları Türkiye'de Tüketici Kredileri ve Cari Denge Gelişimi (milyon TL)	47
6	Model 1 İçin CUSUM Grafiği	61
7	Model 2 İçin CUSUM Grafiği	64

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik No</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1	2018 Yılı Tüketici Kredileri Dağılımı.....	48

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Genişletilmiş Dickey Fuller
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
ARDL	: Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Model
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BP	: Ödemeler Bilançosu
CUSUM	: Kümülatif Toplam Kalite Kontrol Grafikleri
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senedi
DOLS	: Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
ecmt	: Hata Düzeltme Terimi
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HLM	: Harberger-Laursen-Metzler Hipotezi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KPSS	: Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
LM	: Breusch-Godfrey Seri Otokorelasyon
PP	: Phillips-Perron
SDR	: Özel Çekme Hakları
SIC	: Schwarz Bilgi Kriteri
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TTK	: Türk Ticaret Kanunu
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
VAR	: Vektör Otoresif Yöntemi
vd.	: Ve diğerleri
YASED	: Uluslararası Yatırımcılar Derneği
ZA	: Ziwot ve Andrews

ÖN SÖZ

Tez süreci boyunca bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren, desteğini her zaman yanımda hissettiğim değerli hocam, danışmanım Doç. Dr. Serap BEDİR KARA'ya, tezimi titizlikle inceleyen ve öğrenim hayatımın her aşamasında görüşleriyle katkıda bulunan hocam Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR ve Doç. Dr. Hüseyin DAŞTAN'a ayrıca Erzurum Teknik Üniversitesi hocalarına çok teşekkür ederim.

Tez yazma süreci boyunca manevi desteklerini her daim yanımda hissettiğim beni yalnız bırakmayan arkadaşlarım Öğr. Gör. Orhan ÇELİKER, Arş. Gör. Yusuf KAHREMAN, Abdulkadir KILIÇ'a ve yüksek lisanstaki arkadaşlarıma, Atatürk Üniversitesi Narman Meslek Yüksekokulu'ndaki hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma, Açıköğretim Fakültesi'nde çalışan arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Bugünlere gelmemde çok büyük emekleri olan, verdiğim kararlarda her daim beni destekleyen kıymetli aileme, eşim Uzm. Nagihan GÖKKAYA'ya ve oğlum Emir Ali GÖKKAYA'ya çok teşekkür ederim.

Saim GÖKKAYA
Erzurum-2019

GİRİŞ

Bir ülkenin dış âleme yükümlülüklerini gösteren cari işlemler hesabı önemli bir iktisadi kavramdır. Günümüzde cari işlemler hesabının açık veya fazla vermesi gelişmekte olan ülkeler kadar, gelişmiş ülkeler için de sorun teşkil etmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde üretimin ithalata bağımlı olması, tasarrufların yetersizliği, dış borç yükünün fazlalığı ve ithalatta tüketim malları oranının yüksek olması cari açığı artıran temel unsurlardandır.

1980'li yıllardan sonra gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'de dışa açılım süreci ile dış ticaret hacminde hızlı artışlar yaşanmış ve dünya ile yapılan ticarete ithalat rakamları her zaman ihracattan fazla olmuştur. Sermaye hareketlerinin ve ithalatın önünde ki engellerin kaldırılmasıyla birlikte, dış ticaret hacminde artışlar beraberinde dışa açık ekonomilerin taşıdığı risklerin Türkiye'ye yansımaya neden olmuştur. Cari açığın en önemli nedenlerinden olan dış ticaret hacmi 1994, 2001 ve 2008 krizleri öncesinde önemli boyuta ulaşmıştır.

Küresel kriz dönemlerinde gelişmiş ülkelerde uygulanan genişletici para politikalarından dolayı likidite bolluğu ile ülkeye yoğun sermaye girişi olmuş, ulusal para değer kazanmış ve piyasa faiz oranları düşmüştür. Gelişmiş ülkelere oranla yüksek olan faizler ve kısa vadeli sermaye akımları ile kredi imkân ve kullanımı artırmıştır. Ayrıca kredilerdeki artış iç tasarruf oranı azaltmış ve cari açığın artmasına neden olmuştur.

Makroekonomik göstergeler arasında en önemli yapısal sorunlardan biri olan ve Türkiye'de de özellikle 2008 krizinden sonra en önemli ekonomik sorunlardan birisi cari işlemler açığının azaltılabilmesi için nedenlerinin ve etki kanallarının belirlenmesi ekonomi otoriteleri ve araştırmacılar açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda cari açığın nedenlerinden biri olarak kabul edilen tüketici kredilerinin türleri ve yapısı cari açıkla mücadele açısından önemli bir göstergedir. Çalışmanın temel amacı, cari işlemler açığını azaltma hedefi doğrultusunda tüketici kredileri ve alt kalemleri olan taşıt, konut ve ihtiyaç kredilerine yönelik bir kısıtlamanın finansal tedbir aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağını tespit etmektir. Bu amaçla çalışmada Türkiye'de tüketici kredileri ve alt kalemleri olan konut, ihtiyaç ve taşıt kredileri ile cari açık arasındaki ilişki 1997-2018 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir.

Bu doğrultuda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde ödemeler bilançosu içerisinde cari işlemler hesabı ile ilgili temel kavramlar, cari açığa yönelik yaklaşımlar, cari açığı etkileyen faktörler ile cari açığın sürdürülebilirliği ele alınmıştır. Daha sonra kredi kavramı, kredinin işlevleri, kredinin unsurları, kredinin kaynakları ve kredilerin sınıflandırılmasına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye’de cari açığın nedenleri, cari açığın yıllar itibari ile gelişimi, cari açığın finansman yöntemleri, cari açığa yönelik politika önermeleri, makroekonomi içinde kredilerin önemi ile tüketici kredilerinin cari işlemler açığı üzerindeki etkisi hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, tüketici kredileri ile cari işlemler açığı konusunda yapılan bazı çalışmalara ilişkin özet verilmiştir. Ardından çalışmada kullanılan veri seti, modeller ve metodoloji incelenerek, ampirik bulgular doğrultusunda sonuç ve değerlendirmeye yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, ödemeler bilançosu hesapları, cari işlemler hesabına yönelik teorik yaklaşımlar ile cari işlemler dengesini etkileyen faktörlerden bahsedilerek, cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliği konusunda yaklaşımlara değinilecektir. Ayrıca kredi tanımı yapılarak, kredi unsurlarının neler olduğu, kredi kaynaklarının nasıl belirlendiği ve kredilerin sınıflandırılması hakkında bilgi verilecektir.

1.1. ÖDEMELER BİLANÇOSU

Ödemeler bilançosu, bir ülke ile diğer ülkeler arasında belirli bir zaman periyodu içerisinde tüm ekonomik işlemlerin kayıt altına alındığı bir tablodur (Yıldırım vd, 2008: 265). Diğer bir ifadeyle, ödemeler bilançosu bir ülkede yerleşik kişilerin belirli bir dönem boyunca, dış ülkelerde yerleşik olan kişilerle yaptıkları tüm iktisadi işlemlerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıt işlemidir (Seyidoğlu, 2006: 776). Burada yerleşik olma, bir ülkede bir yıldan fazla süredir ikamet eden kişi ve kurumları kapsar (Ünsal, 2005: 72).

Ödemeler bilançosunda, ülkenin bir yıl içerisinde dış âlemle yaptığı mal, hizmet, gelir, transfer ve varlık işlemleri yer almaktadır. Bir ülkede yerleşiklerin dış ülkelere mal, hizmet veya tahvil satın alması gibi işlemlere yapılan ödemeler hesaplarda negatif (-) işaretle gösterilirken, dış ülkelere mal, hizmet veya tahvil satılması gibi işlemler ile ülkeye gelen ödemeler pozitif (+) işaretle gösterilir (Ünsal, 2013: 145). Ödemeler bilançosu istatistikleri aylık, üç aylık ve yıllık olarak belirli dönem aralıklarıyla ölçülür ve genellikle aynı sürelerle yayınlanır (<http://www.mahfiegilmez.com/2014/01/odemeler-dengesini-okumak.html>).

1.2. ÖDEMELER BİLANÇOSU HESAPLARI

Ödemeler bilançosu cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı ve net hata ve noksan hesabı olarak üç ana kalemden oluşmaktadır.

1.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Bir ülkenin cari işlemler hesabı, o ülkenin dünya karşısındaki varlık ve yükümlülüklerini göstermektedir (Paya, 2013: 45). Ülkenin mal, hizmet ve üretim faktörlerinin ihracat ve ithalatıyla ilgili ekonomik işlemlerin karşılığında net döviz kazancının kaydedildiği hesaptır. Yatırım gelirleri ve giderleri ile karşılıksız olarak ülkeye giren ve çıkan mal, hizmet, faktör ve dövizler bu hesaba kaydedilmektedir (Çelik, 2008: 549).

Cari işlemler hesabının borç ve alacak toplamlarının birbirine eşit olması durumunda cari işlemler dengesi sağlanırken, alacaklı kısmın, borçlu kısımdan fazla olması durumunda cari işlemler fazlası, tersi durumda cari işlemler açığı oluşmaktadır (Çelik, 2015: 232). Cari işlemler hesabı dış ticaret dengesi, hizmet dengesi, gelir dengesi ve cari transferler hesabı olarak dört hesaptan oluşmaktadır.

1.2.1.1. Dış Ticaret Hesabı

Cari işlemler hesabının en önemli kalemi olan dış ticaret hesabı, mal ihracat ve ithalat işlemlerinin kaydedildiği hesaptır (Ünsal, 2005: 73). Mal ihracatı ülkeye döviz kazandıran ya da dış âlemden alacaklı konuma getiren işlemlerdir. Mal ithalatı, ülkeden dış âleme döviz çıkışına sebep olan yani döviz borçlandıran işlemleri kapsamaktadır (Çelik, 2008: 551). Mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki fark dış ticaret dengesini oluşturmaktadır.

1.2.1.2. Hizmet Ticareti Hesabı

Hizmet ihracı ve ithalatından kaynaklanan işlemler cari işlemler hesabında hizmetler bölümünde yer almaktadır. Hizmet ihracı ve ithalatına görünmez ticaret adı da verilir. Bu hesabın kapsamında dış turizm, uluslararası taşımacılık, uluslararası bankacılık ve sigortacılık hizmetleri, uluslararası inşaat hizmetleri, uluslararası eğitim ve sağlık hizmetleri, lisans bedelleri, kiralar, komisyonlar ve diğer hizmetler yer almaktadır (Seyidoğlu, 2009: 318-319).

Dış turizm; turistlerin ülke içerisinde yapmış oldukları gezi, konaklama, yiyecek, alışveriş gibi işlemler karşılığında ülkeye döviz kazandırıcı işlemler ile ülkedeki yerleşik kişilerin dış ülkelerde yapmış oldukları turizm işlemleri için harcamış oldukları dövizler dış turizm hesabında izlenmektedir.

Uluslararası taşımacılık; ülkede kara, hava, deniz, demir ve boru hattı taşımacılığıyla yabancı ülkelere yolcu ve yük taşımacılığı gibi hizmetler karşılığında döviz kazandırıcı işlemler hizmet gelirleri hesabına pozitif, tersi durumda hesaba negatif olarak kaydedilmektedir (Çelik, 2008: 553).

Uluslararası bankacılık ve sigortacılık hizmetleri; teknolojideki gelişmeler ile dünyadaki ticaretin küreselleşmesiyle uluslararası bankacılık hizmetleri artmaktadır. Bankalar ve sigorta şirketleri bu işlemler karşılığında yapmış oldukları aracılık faaliyetlerinden elde ettiği dövizler ile bu hizmetler karşılığında dış ülkelere ödenen dövizlerin kaydedildiği hesaptır (Seyidoğlu, 2009: 318).

Uluslararası inşaat hizmetleri; dış ülkelere yapılan inşaat, müteahhitlik gibi hizmetler karşılığında elde edilen dövizler ile ülkede faaliyet gösteren yabancı inşaat firmalarına ödenen dövizlerin kaydedildiği hesaptır.

Uluslararası eğitim ve sağlık hizmetleri; ülkede yerleşik kişilerin, dış ülkelerde almış oldukları sertifika programı, eğitim, sağlık hizmetlerine ödenen dövizler ile yabancıların ülkemizde almış oldukları sertifika programı, eğitim ve sağlık hizmetleri karşılığında döviz girişlerinin kaydedildiği hesaptır.

Lisans bedelleri, kiralar, komisyonlar; dış ülkelerdeki yabancı şirket ve kuruluşlara özel hizmetler karşılığında sağlanan lisans ödemeleri, telif hakları, danışmanlık, mühendislik gibi ödemelerin izlendiği hesaptır.

Resmi hizmetler; konsolosluk personellerinin ücret ve maaşları, devlete ait olan bina ve arazilerin kiraları, askeri birliklerin giderleri ve harcamaların takip edildiği hesaptır (Seyidoğlu, 2009: 319).

1.2.1.3. Gelir Dengesi Hesabı

Ücretler, portföy, doğrudan ve diğer yatırımlardan elde edilen gelirler ile dış aleme yapılan ödemelerin kaydedildiği hesaptır (Çelik, 2008: 555).

Son yıllarda Türkiye'deki ödemeler bilançosu kaleminde ayrı bir hesap olarak gösterilen gelir dengesi hesabında, bir ülkedeki yerleşik kişiler ve firmaların sahip oldukları yabancı varlıkların (hisse senetleri, tahviller, bankalarda bulunan mevduatları) kar ve faiz gelirleri pozitif işaretle gösterilir. Aynı şekilde yabancı kişi ve firmaların ulusal varlıklar karşılığında kar ve faiz geliri, yatırım geliri hesabında negatif işaretle gösterilmektedir.

Gelir dengesi hesabının pozitif olması, ülkedeki yabancı varlıklardan elde edilen yatırım gelirinin, yabancıların ülkedeki ulusal varlıklardan elde ettikleri yatırım gelirinden fazla olduğu gösterirken, tersi durumda gelir dengesi hesabı açığı olmaktadır (Ünsal, 2013: 146).

1.2.1.4. Cari (karşılıksız) transferler hesabı

Ülkeler arasında karşılıksız olarak yapılan parasal yardımlar cari transferler hesabına kaydedilmektedir. Ülkeye yapılan yardımlar cari transferler hesabında pozitif işaretle, dış ülkelere yapılan yardımlar negatif işaretle gösterilmektedir.

Bir yıldan daha fazla sürede yabancı ülkelerde çalışan ülke vatandaşlarının ülkeye gönderdikleri döviz, her türlü mal ve hizmetler cari transferler hesabına kaydedilmektedir (Çelik, 2008: 556).

Cari işlemler bilançosu dış ticaret dengesi, hizmet dengesi, gelir dengesi ve cari transferler hesabı toplamından oluşmaktadır.

1.2.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Ödemeler bilançosunun ikinci ana hesabı olan sermaye ve finans hesabının ilk kısmı sermaye hesabıdır. Sermaye hesabı, üretilmeyen ve finansal olmayan (göçmen transferleri, kiralar, ticari marka, bayilikler gibi) varlıkların kaydedildiği hesaptır. Ödemeler bilançosu içerisindeki en küçük pay sermaye hesabına aittir.

Finans hesabı ise; bir ülkenin kısa ve uzun vadeli dış finansal varlık ve yükümlülüklerinin kaydedildiği hesaptır. Finans hesabında, Merkez Bankası, merkezi yönetim, mahalli idareler, sosyal güvenlik fonları, bankalar ve diğer sektörlerin (diğer finansal kuruluşlar, finansal olmayan kuruluşlar, hane halkları, kar amacı gütmeyen kuruluşlar) gerçekleştirdikleri doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, finansal türevler, rezerv varlıklar ve diğer yatırımlar yer almaktadır (TCMB, 2018: 1).

Finans hesabının ana kalemi rezerv varlıklardır. Rezerv varlıklar, ülkedeki para otoritesinin sahip olduğu parasal altın rezervleri, IMF'nin üye ülkelere rezerv sağlamak amacı ile tahsis edilen rezerv şekli olan özel çekme hakları (SDR) ve IMF'ye üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alımların toplamını ifade eden IMF'deki rezerv opsiyonu ile bunların dışında kalan diğer rezerv hesabından oluşmaktadır.

Finans hesabı içinde yer alan doğrudan yatırımlar, ülkedeki yerleşik yatırımcıların, başka bir ülkede yeni işletme açması veya mevcut işletmeye ortak olması (işletme sermayesinin %10 ve daha fazla paya sahip olması) için yapılan yatırımlardır. Doğrudan yatırımlar sonucunda işletmelerin dağıtılmayan karlarının sermayeye ilave edilmesi durumunda işlem bu hesaba kaydedilmektedir. Portföy yatırımlar ise, menkul değerlere (hisse senetleri, kamu ya da özel kuruluşların çıkarmış oldukları bono, tahvil gibi borç senetleri ile diğer para piyasası araçları) yapılan yatırımların kaydedildiği hesaptır. Bir diğer finans hesabı olan finansal türevler, bir varlığın değerine bağlı olarak, ancak bu varlıktan bağımsız bir şekilde alım satım işleminin yapıldığı finansal araçların kaydedildiği hesaptır. Finansal türevler çoğunlukla ileri tarihli işlemlerin yapıldığı futures, forward ve opsiyon sözleşmelerine dayanan işlemlerdir. Diğer yatırımlar ise, doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve finansal türevler haricindeki krediler, efektif ve mevduatlar, sigorta, emeklilik, ticari krediler, avanslar ve diğer alacak ve borçların izlendiği hesaptır (TCMB, 2018: 16).

1.2.3. Net Hata ve Noksan Hesabı

Ödemeler bilançosunda, muhasebe sistemi gereği her işlemin eşit değerinde borç ve alacak olarak kaydedilmesi esastır. Böylece cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesabının toplamı sıfıra eşit olacaktır. Ancak yapılan hatalar, eksiklikler, unutmalar, gecikmeler, kaçakçılık, eksik bilgi alınması gibi durumlardan dolayı otonom hesapların toplamı ile rezerv işlemlerinin toplamı her zaman birbirini tutmayabilir. Bu sebeple net hata ve noksan hesabının alacak ya da borçlu tarafına dönem sonunda tek kalem olarak kayıt düşülür (Çelik, 2008: 566).

1.3. CARİ İŞLEMLER HESABINA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

Cari İşlemler hesabında meydana gelen değişimleri açıklamaya yönelik bazı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında öne çıkanlar esneklikler, toplam harcama, Mundell-Fleming, parasalcı ve dönemler arası yaklaşımdır.

1.3.1. Esneklikler Yaklaşımı

Gelişmekte olan ülkeler açısından cari işlemler dengesi üzerinde meydana gelen değişimlere çözüm bulmak için geliştirilen teorilerden birisi esneklikler yaklaşımıdır. Esneklikler yaklaşımı, döviz kurunda meydana gelen yükselişlerin cari işlemler bilançosu üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla birbirlerinden bağımsız olarak C. F. Bickerdike (1920), J. Robinson (1947) ve L. Metzler (1948) tarafından geliştirilmiştir. Esneklikler yaklaşımında gelir ve uluslararası harcama düzeyleri sabit tutulmakta iken, uluslararası sermaye akımlarını talep ve arzın fiyat esneklikleri yönlendirmektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4).

Esneklikler yaklaşımına göre, gelişmekte olan ülkelerde hem ihracatın hem de ithalatın talebin fiyat esnekliği düşük olmakla birlikte, ülkelerin ihracat kapasiteleri sınırlıdır. Bu nedenle, ödemeler bilançosundaki dış açıklar, Marshall-Lerner koşulu¹ geçerliyken, devalüasyonlar ile giderilebilir (Uygur, 2012: 3). Ancak bu varsayım altında devalüasyonun dış ticaret dengesini iyileştirici etkisi olacaktır.

Sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde, ülke içi fiyatlar ile ülke dışı fiyatlar arasındaki dengenin bozulması ve yurt içi fiyatların yurt dışı fiyatlardan daha hızlı artması, cari işlemler hesabında açıklara neden olmaktadır. Hükümetin, piyasada oluşan bu dengesizliği gidermek için ulusal parayı devalüe etmesi ile yurt içi malların fiyatı, yurt dışındaki malların fiyatına göre nispi olarak ucuz hale gelecektir. İthalatın azalması, ihracatın artması ile ülkeye döviz girişi sağlanarak cari işlemler dengesindeki açık giderilmiş olacaktır.

¹ Arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında Marshall-Lerner koşulu, ithal malların yurt içi talep esnekliği (eM) ile ihraç mallarının yurt dışı talep esnekliğinin (eX) mutlak değerlerinin toplamı bire eşit veya birden büyük olmasıdır ($eX + eM \geq 1$) (Uz, 2015: 29-30).

Marshall-Lerner koşulu geçerli değilse, devalüasyon yoluyla cari dengenin iyileştirilmesi mümkün olamayacaktır. Ayrıca, esneklikler yaklaşımında devalüasyonla değersizleşen ulusal para ile ülkenin dış borç yükünde artış olacaktır. Diğer yandan devalüasyon sonrasında artan ihracat gelirleri, zamanla ithalatı özendirici etki yapacaktır. Bu nedenlerden dolayı esneklikler yaklaşımının cari işlemler hesabını iyileştirmeye yönelik etkisi sınırlı kalacaktır (Uz, 2015: 31).

1.3.2. Toplam Harcama Yaklaşımı

Toplam harcama yaklaşımı, esneklik yaklaşımının eksikliklerini gidermek için 1952 yılında Sidney S. Alexander tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda, dış dengenin sağlanmasında, devalüasyonun gelir ve istihdam üzerindeki etkilerini incelemek için gelir esnekliği konusu üzerinde durulmuştur (Alexander, 1952: 264).

Esneklik yaklaşımı, esnekliğe ve kurdaki değişimlere dayanmakta; ancak ithalat ve ihracattaki gelir-harcama etkisini ihmal etmekteydi. Bu nedenle bu yaklaşımda dış açık veren ülkelerde kurun artışı ile harcamaları düşürücü gerekli önlemlerin alınmasının üzerinde durulmuştur (Uygur, 2012: 3).

Keynesyen görüşe göre, gelir belirleme modelinde net ihracatın gelir düzeyindeki etkisi toplam harcama değişkenleriyle birlikte ortaya çıkarılabilir.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (1.1)$$

Yukarıdaki eşitlikte $C + I + G$ toplam yurt içi harcama (A) olarak tanımlandığında oluşan model şöyledir:

$$Y = A + (X - M) \quad (1.2)$$

Dış ticaret açığının azaltılabilmesi için ülke ya toplam harcamaları (A) kısıtlayıcı önlemler alacak ya da üretim düzeyini (Y) arttırması gerekecektir. Ülke ekonomisi eksik istihdam düzeyinde iken, net ihracatta yaşanan artış, üretimde bir artışa yol açabilir. Fakat bu durumun sağlanabilmesi için üretimdeki artış oranının, yurt içi harcamalardaki artış oranından daha yüksek olması gerekmektedir. Eğer ülke ekonomisi tam istihdam durumunda ise, üretim daha fazla arttırılamaz. Bu sebeple net ihracatın ($X - M$) artırılması için, yurt içi harcamaların azaltılması gerekmektedir. Yurt içi harcamalar ise para ve maliye politikaları ile baskı oluşturularak azaltılabilir. Devalüasyonla birlikte ülke yurt içi malların, yurt dışı mallara göre nispi olarak elde edeceği fiyat avantajı ile önceki rekabetçi konumuna yükseltilerek devalüasyonun etkisi kaybolacaktır. Bu şekilde yapılan devalüasyonlar, uygulanan sıkı politikalarla desteklenerek harcamalar üzerindeki amaçlanan etki sağlanmış olacaktır (Tiryaki, 2002: 4).

Ulusal paranın değer kaybının yarattığı değişimler incelenirken, bu yaklaşımın para miktarı ve faiz oranını dikkate almaması iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. Harcama yaklaşımı, ekonomide iç dengeden bahsetmeden sadece dış denge üzerinde durarak istihdamı göz ardı etmektedir. Ekonomideki para ve kredi politikaları bilinmeden devalüasyonun ekonomide yaratacağı etkiler üzerinde kesin bir çıkarımda bulunmak söz konusu olmayacaktır (Karluk, 2009: 610).

1.3.3. Mundell-Fleming Yaklaşımı

Mundell–Fleming modeli, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Klasik görüşün yetersiz kaldığı ekonomik gelişmeleri açıklamaya yönelik Metzler (1942), Machlup (1943) ve Meade (1951) tarafından geliştirilen bir modeldir. Ayrıca, Keynesyen gelir-harcama modelinin uzantısı niteliğindedir (Frenkel ve Razin, 1987: 1). Bu yaklaşım Keynesyen IS-LM modelinin açık ekonomilere uyarlanmış halidir. Diğer bir ifadeyle, modele ödemeler dengesi (BP) eklenmiştir (Bayraktar ve Öztürk, 2010: 166).

Bu yaklaşım, sermaye hareketlerinin tam serbest olduğunu varsayımı altında, ülkedeki politika uygulamalarının sabit ve esnek döviz kuru rejimleri altında üretim düzeyinde ve faiz oranları üzerindeki etkisini açıklamakta kullanılmıştır. Yaklaşımın en büyük katkısı, makroekonomik politikaların etkinliğinin belirlenmesinde sermaye hareketlerinin oynadığı rolün analizini yapmış olmasıdır (Frenkel ve Razin, (1987) aktaran; Karagöl, 2016: 21).

Sabit kur rejiminde hükümet alımlarının artması durumunda, IS eğrisi sağa doğru kayarak, milli gelirden artış meydana getirecektir. Para talebinin artması sonucu faiz oranının artması ile ülkeye sermaye girişi olacak ve ödemeler dengesi fazla verecektir. Bu durumda yabancı para arzı artarken yerli paraya talep artacaktır. Kurdaki baskı nedeniyle Merkez Bankası döviz kurunu sabit tutabilmek için piyasadan ulusal para karşılığında döviz satın alacaktır. Böylece para arzı ve döviz rezervlerinde artış meydana gelecektir. Para arzının artması ile LM eğrisi sağa doğru kayarak denge sağlanmış olacaktır. Kısaca sabit kur rejiminde genişletici maliye politikası tam etkindir.

Esnek kur rejiminde ise hükümetin para arzını artırması durumunda, LM eğrisi sağa doğru kayarak milli gelirden bir artış meydana getirecektir. Milli gelirdeki artışla birlikte faiz oranı düşecek ve böylece ülkeden sermaye çıkışı olacaktır. Bunun sonucunda ödemeler dengesi açık verecektir. Bu da yabancı paranın değerinin artmasına, ulusal paranın değerinin azalmasına yol açacaktır. Ulusal paranın değer kaybı ile ihracat artacak ve ithalat azaltacaktır. Net ihracattaki artış ise ödemeler dengesi sağlanıncaya kadar IS eğrisini sağa doğru kaydıracaktır.

Böylece esnek döviz kuru sisteminde genişletici para politikası tam etkindir (Ünsal, 2005: 388-393).

Bu modelinin temeli fiyat ve ücret değişimlerinin sınırlı olduğu, işsizliğin ve ülkelerarası ekonomik, ticari ilişkilerin kısıtlı olduğu durağan bir ekonomiyi varsaymaktadır. Ekonomideki parasal faktörler buna paralel olarak göz ardı edilmektedir. Modelin zayıflığı kısa vade üzerine yoğunlaşmasıdır. Bu sebeple ülkenin cari işlemler dengesini sağlayabilmesi için modelin içeriğinde uzun dönemli dinamik etkileri bulundurması gerekmektedir (Tiryaki, 2002: 4).

1.3.4. Parasalcı Yaklaşım

Parasalcı yaklaşım, dış dengenin nasıl sağlanacağı konusunda 1970'lerde Robert Mundell, Harry Johnson ve Jacob Frenkel tarafından geliştirilmiştir. Parasalcı yaklaşımda, ulusal paranın fiyatı döviz kuruyla ölçülmekte ve paranın fiyatı arz ve talebe göre belirlenmektedir. Para arz ve talebindeki bir değişme kurlarda da bir değişime neden olmaktadır. Para talebi sabitken para arzının artması, ülkedeki yerleşik kişilerin daha fazla ithal mal ve menkul değer almasına neden olmaktadır. Böylece, cari işlemler ve sermaye hesabındaki değişmeler ödemeler bilançosunun açık vermesine neden olmakta ve bu durum ise ulusal paranın değer kaybetmesine yol açmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 427). Bu yaklaşım, para arzının ödemeler dengesinde en önemli faktör olduğunu varsaymaktadır.

Parasalcı yaklaşımda, para arzının sürekli artışı kısa dönemde milli gelir üzerinde etkiliyken, uzun dönemde fiyatlar genel seviyesini etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle, para arzının sürekli artması kısa dönemde üretimi artırırken, uzun dönemde enflasyonist baskıya neden olmaktadır. Bu nedenle para otoriteleri fiyatlar genel seviyesinin istikrarına yönelmeli ve buna uygun para politikası tercih etmelidirler (Eğilmez, 2010: 183, aktaran; Barak, 2013: 19).

Parasalcı yaklaşıma göre, ekonomide denge döviz kuru sistemlerine göre farklı olacaktır. Bu yaklaşıma göre, esnek döviz kuru sistemi uygulanan bir ekonomide dengesizlik durumunda, ekonominin döviz arz ve talebi yoluyla kendi kendine dengeye geleceği, sabit döviz kuru sistemi uygulayan bir ekonomide ise dengesizliğin rezerv yoluyla giderileceği ve Merkez Bankasının para politikası araçlarını kullanarak döviz kurunu dengede tutmaya çalışacağı varsayılır (Avcı, 2015: 18).

Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından popüler hale getirilen Parasalcı yaklaşım ödemeler dengesini, cari işlemler ve sermaye hesabı dengesini birlikte ele almıştır. Aynı zamanda cari açığı da para arzında meydana gelen fazlalıkla açıklamıştır. IMF'de görev alan Jan Polak tarafından ele alınan modellemede, dış açığı olan ülke kredi stokunu daraltarak

enflasyonu ve büyümeyi düşürebilecektir. Polak, enflasyonun veya büyümenin ne oranda düşeceğini, ülkenin içinde bulunduğu şartlara bağlamaktadır (Uygur, 2012: 4).

Parasalıcı yaklaşıma yönelik birçok eleştiri yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, modelin varsayımındaki sabit kur sisteminde para arzını içsel bir büyüklük olarak alması ve merkez bankalarının para arzını doğrudan etkileyememesidir. Ancak, varsayım küçük ve gelişmekte olan ülkelerde etkin iken, Amerika gibi ulusal parasını rezerv olarak kullanan ülkeler açısından geçerli değildir. İkinci eleştirilen nokta, bu yaklaşımın ödemeler dengesini bir bütün olarak görmesi ve cari işlemler ile sermaye hesabı dengesini otonom kabul ederek analiz etmesidir. Bunun sonucunda ise ödemeler dengesi açığının kaynağı belirlenmeden, söz konusu açık sorununa yönelik politikaların yapımı güçleşmektedir. Son olarak dış dengesizliklerin giderilmesi sadece yurt içi kredi hacmindeki azaltıcı önlemlerle giderilebileceği konusudur. Ancak döviz kontrolleri ve devalüasyon gibi politikalarla açığı gidermek yeterli olmayacaktır. Yaklaşım, para piyasalarıyla birlikte mal piyasalarını da dikkate alması açısından önemlidir (Salvatore, 1990 aktaran: Tunca ve Tunalı, 2006: 10).

1.3.5. Dönemler Arası Yaklaşımı

Dönemler arası yaklaşım 1980’li yılların başlarında, Buiters (1981), Sachs (1981), Obstfeld (1982), Greenwood (1983), Svensson ve Razin’in (1983) tarafından geliştirilmiştir. Cari işlemler dengesi, hükümet harcamaları, verimlilik artışı, faiz oranları gibi değişkenler için oluşan beklentilerle, parasal şoklar, döviz kuru ve fiyatlar genel düzeyi hakkında, optimal dinamik yatırım ve tasarruf kararlarının sonucu bu yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 2).

Obstfeld ve Rogoff (1994) yaptıkları çalışmalarında, cari işlemler dengesinde meydana gelen açıkların arkasındaki temel nedenin tüketimin dönemler arası ikamesi olduğuna değinmişlerdir. Kurmuş oldukları modeli, tüketici ve firmaların dönemler arası optimizasyon yaptıkları varsayımına dayandırmaktadırlar.

$$CA_t = (r_t - r_t^p)A_t + (Y_t - Y_t^p) - (G_t - G_t^p) - (I_t - I_t^p) + [1 - 1 / (\beta / R)^\sigma] (r_t^p A_t + Y_t^p - G_t^p - I_t^p) \quad (1.3)$$

Eşitlikte, CA , cari işlemler dengesini; A , net yabancı varlık pozisyonunu; β , tüketicilerin öznel iskonto oranını; r dünya faiz oranını; R ise ilerideki bir s anında gerçekleşecek tüketim için geçerli yurt dışı piyasa iskonto oranını; σ , dönemler arası ikame esnekliğini; p ise değişkenlerin, zaman sonsuza giderken sabit faiz oranıyla şimdiki değerinin bulunması yoluyla hesaplanan kalıcı değerlerini göstermektedir.

Modelden çıkarılabilecek sonuç ülkenin dış borçluluk durumunu gösteren net dış varlık pozisyonudur. Eğer ülke, dış ülkelere karşı net borçlu durumunda ve dünya faiz oranları kalıcı

seviyesinden yüksek ise, artan dış borç faiz ödemelerinin cari işlemler hesabını bozucu yönde etkisi olacaktır. Eğer ülkede bulunan yerleşik kişiler net olarak yabancı varlık sahibi ise, yüksek faiz oranları geçici olarak cari işlemler dengesini iyileştirici etki oluşturacaktır. Bir diğer sonuç ise, üretim düzeyi kalıcı seviyesinden yüksek olduğunda tüketimin dönemler arasında ikame edilmesini ve dolayısıyla cari işlemler dengesini iyileştirmesidir. Hükümet harcamaları veya yatırımlar kalıcı seviyesinin üzerine çıkması durumunda daha büyük oranda bir cari işlemler açığı verilir. Yani, özel kesim, normal şartlarda hükümet ya da yatırım harcamalarının üstünde bir harcama ile karşılaştığında tüketimini koruyabilmek için dış borca başvuracaktır. Örnek olarak, yeni yatırım projelerinin bir kısmı dış borçlanma yoluyla finanse edilebilir. Böyle bir durum ise daha büyük cari açığa sebep olacaktır (Tiryaki, 2002: 6-7).

Dönemler arası modelinin tartışılan yönlerinden biri, ekonomideki konjonktürel etkileri ihmal etmesidir. Tüketiciler tam bilgi varsayımı altında kararlarını verebilselerdi, mal ve faktör piyasalarında eşitsizlik problemi hemen hemen hiç olmayacaktı. Bu piyasalardaki bazı dengesizlikler, modern ekonominin bir özelliği gereği ve dönemler arası yaklaşımın bir sonucu olarak görülmektedir (Pitchford, 1995: 36).

1.4. CARİ DENGİYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Cari işlemler dengesini etkileyen faktörler dış ticaret haddi, reel döviz kurları ve mali politikalar şeklinde sıralanabilir.

1.4.1. Dış Ticaret Haddi

Dış ticaret haddi, bir ülkenin satın aldığı mallar ile sattığı malların fiyatlarında meydana gelen değişimler sonucu, ülkenin dış ticaretten olumlu ya da olumsuz olarak nasıl etkilendiğini gösteren bir kavramdır. Ülkenin olumlu yönden etkilenmesi yapılan dış ticaretin ülkenin refah düzeyini arttırıcı etki yapması, olumsuz etkilenmesi ise dış ticaret ile yaratılan refah kazancından mahrum kalınmasını ifade etmektedir (Küçükaksoy ve Çiftçi, 2014: 104).

Dış ticaret haddi kavramı ilk kez David Ricardo ve John Stuart Mill tarafından ortaya atılmıştır. Ancak farklı kavramsal tanımlamaları yapılan dış ticaret haddi kavramını Marshall mübadele oranı şeklinde ifade etmiş; Pigou, reel mübadele oranı ve Taussing ise trampa ticaret hadleri şeklinde tanımlamışlardır (Aydoğuş ve Diler, 2006, 90). İlk olarak 1950'li yıllarda Harberger, Laursen ve Metzler, dış ticaret hadlerinin dış ticaret dengesine etkisi üzerine çalışmalara başlamışlardır. Harberger, Keynesyen model çerçevesinde devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerine etkisini tartışırken, Laursen ve Metzler, yine Keynesyen modelde esnek kur rejiminin ülkelerin dışarıdan gelen şoklara karşı direncini nasıl koruyacağını iki ülkeli bir

model çerçevesinde tartışmışlardır (Yamak ve Korkmaz, 2006: 58). Harberger-Laursen-Metzler (HLM) hipotezine göre, bir ülkenin dış ticaret hadlerinde bir bozulma sonucunda ulusal paranın değer kaybetmesi gelir ve ikame etkisi meydana getirir. İkame etkisi, ithal malların fiyatında meydana gelen bir artış talebi nispeten daha ucuz hale gelen yurtiçi mallara yönlendirerek ulusal gelirin artmasına neden olması; gelir etkisi ise dış ticaret haddindeki bir bozulmanın ulusal gelirden bir azalmaya neden olmasıdır. Gelir ve ikame etkisinin gücü ne kadar büyük olursa dış ticaret hadlerinin, dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi o kadar büyük olacaktır. İkame etkisi gelir etkisinden büyükse, dış ticaret hadlerinde meydana gelecek bir bozulma dış ticaret fazlasına neden olacaktır. Gelir etkisi ikame etkisinden büyük olursa da dış ticaret haddindeki bozulma dış ticaret açığına yol açacaktır (Küçükaksoy ve Çiftçi, 2014: 106).

Dış ticaret hadlerini farklı yönlerden hesaplamak için farklı tanımlamalar mevcuttur. Bunlar net değişim dış ticaret hadleri, gayrisafi değişim ticaret hadleri, gelir ticaret hadleri ve faktör ticaret hadleridir. Bu tanımlamalar içerisinde en yaygın kullanılan net değişim dış ticaret hadleridir. Net değişim ticaret hadleri, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranına eşittir. Dış ticaretteki malların sayıca fazla olmasından dolayı endekslerle ifade edilir ve endeks değeri şöyle hesaplanır:

$$N = P_x / P_m \quad (1.4)$$

Burada N , net değişim ticaret hadlerini; P_x , ihracat fiyat endeksini ve P_m , ithalat fiyat endeksini göstermektedir. Her iki fiyat endeksinde artışın olduğu durumda, ihracat fiyatlarındaki yükselmenin, ithalat fiyatlarındaki artıştan daha büyük olması durumunda net değişim dış ticaret hadleri ülke lehine dönmektedir.

Dış ticaret haddi, dış ticaretteki kazançları ve kayıpları ölçmede kullanılır. Dış ticaretten karlı mı zararlı mı çıkılacağı, satın alınan malların fiyatlarındaki değişimler ile satılan malların fiyatlarında meydana gelecek değişimlere bağlıdır. Belirlenen temel yıla göre bir ülkenin ihrac ettiği malların fiyatları artmış, ithal ettiği malların fiyatları ucuzlamış ise o ülke ticaretten karlı çıkmış olacaktır (Aslan ve Yörük, 2008: 36-37).

Dış ticaret hadleri, ülkelerin gelişme süreçlerinde refah artışlarının, ekonomik kalkınmalarının, ekonomik yapılarındaki değişimlerinin ve dış ticaretten sağladığı faydanın önemli bir işareti olarak görülmektedir. Bu sebeple, gelişmekte olan ülkelerin kalkınabilme çalışmaları ve sürekli dış açık problemlerine çözüm aramaları sebebiyle, dış ticaret hadleri kavramı devam eden bir tartışma konusudur (Hepaktan ve Karakayalı, 2009: 182).

1.4.2. Reel Döviz Kuru

İki ülke mallarının nispi fiyatına reel döviz kuru denilmektedir. Diğer bir ifadeyle reel döviz kuru, ulusal para biriminin yabancı ülke paraları karşısındaki satın alma gücüne göre düzeltilmiş değeri olarak ifade edilmektedir (Onur, 2013: 4). Reel döviz kuru, nominal döviz kurunun dış enflasyon oranı ile yurtiçi enflasyon oranına göre düzeltilmesi ile elde edilir (Seyidoğlu, 2009: 364). Reel döviz kurunun hesaplanması:

$$R = E \left(\frac{P_d}{P_i} \right) \quad (1.5)$$

şeklindedir. Denklemden R , reel döviz kurunu; E , nominal döviz kurunu; P_d , dış enflasyon oranını ve P_i ise yurtiçi enflasyon oranını göstermektedir.

Reel döviz kurları cari işlemler dengesini etkileyen önemli bir unsurdur. Küreselleşen ekonomiyle birlikte ülkeler dış ticaret ile birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir. Özellikle gelişmekte olan piyasalarda, ülkeler kendi ekonomileri ve dış ticaret amaçları doğrultusunda döviz kuru politikaları ile dış ticarete diğer ülkelere göre avantajlı konuma gelmek isterler (Yurtoğlu, 2017: 74).

Ülkelerin birbirleri arasında yapmış oldukları dış ticaret işlemlerinde ödeme aracı olarak kullandıkları dövizin reel değeri, ihracat ve ithalat üzerinden cari işlemler dengesinin belirleyicisi konumundadır. Reel döviz kurundaki yükselme, dış ülkelerdeki mal ve hizmetlerin, yurtiçindeki mal ve hizmetlere göre pahalılaşmasını sağlayarak ihracatı arttırırken, tam tersi durumda reel döviz kurunun düşmesi, yerli mallara göre yabancı malların ucuzlaması etkisi yaratarak ithalatın artmasına neden olmaktadır. Reel döviz kuru ile ithalat arasında negatif yönlü bir ilişki varken, ihracat ile reel döviz kuru arasında pozitif yönlü bir ilişkiden bahsedilir (Tapşın ve Karabulut, 2013: 191). Böylelikle, ülkenin ulusal parasının yabancı ülke paraları karşısındaki değerinin düşüklüğü ya da yüksekliği ihracata, ithalata ve dolayısı ile cari işlemler dengesine doğrudan etki etmektedir. Reel döviz kuru bu nedenle önemli bir kavramdır (Yurtoğlu, 2017: 73).

Literatürde reel döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasındaki nedenselliğin yönünü açıklayan iki yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım, nedenselliğin ticaret hadlerindeki değişimlerden reel döviz kuruna doğru olduğunu ileri süren standart teoridir. Dış ticaret hadlerindeki iyileşmeler dış ülkelere doğru bir gelir transferi oluşturacağından, yurt dışı fiyatların görece olarak yurt içi fiyatlardan daha fazla artmasına yol açacak ve dış ticaret olumlu etkilenecektir. İkincisi, reel döviz kurlarındaki değişimlerden dış ticaret hadlerine doğru ters yönlü nedensel bir ilişkinin olduğu savunan yansıma yaklaşımıdır (Zengin, 2001: 27).

İhracat ve ithalatı etkileyen reel döviz kurundaki değişimler, dolaylı olarak milli geliri de etkilemektedir. Reel döviz kurundaki değişimler ihracatı olumlu etkileyerek milli gelirden dolayısıyla da ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki oluştururken, reel döviz kurundaki değişimlerin ithalat üzerindeki olumlu etkisi ise, milli gelir ve büyümeyi olumsuz etkileyecektir (Çelik vd, 2017: 881).

Gelişmekte olan ülkelerde reel döviz kurunda meydana gelen değişimler, makroekonomik dengeleri etkilemektedir. Ulusal paranın değerlenmesi ya da değerini kaybetmesi ile reel döviz kurundaki değişimler, ülkeler arasındaki rekabet gücünün artmasına veya azalmasına neden olurken, dış ticaret hareketlerinin temel etkeni durumundadır (Yılmaz ve Kaya, 2007: 70).

1.4.3. Mali Politikalar

Mali politikaların cari açığa etkisini inceleyen iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlar kamu harcamalarının cari açığa etkisinin olmadığını savunan Ricardocu görüş ve kamu harcamalarının oluşturduğu bütçe açıklarının, cari açık üzerindeki bozucu etkisi olduğunu savunan Keynesyen görüştür.

Ricardocu görüşe göre, hükümet tarafından yapılan bir vergi indiriminde tüketiciler gelirlerinde meydana gelen artışı tasarruflarına ayıracaktırlar. Bunun sonucunda özel tasarruflarda bir artış meydana gelecek ve bu artış yeni ihraç edilen tahvillerin satın alınmasında kullanılacaktır. Bu davranış tüketicilere gelecekteki verginin ödenmesinde gerekli kaynağı sağlayacaktır. Bu sebeple vergi indirimi durumunda özel tasarruflar bütçe açığı ile aynı miktarda artacak ve böylece ulusal tasarruf faiz oranları aynı oranda kalacaktır. Bu görüşe göre, açık bir ekonomide bütçe açıklarının cari işlemler dengesi üzerinde bir etkisi yoktur. Bütçe açıkları sermayeyi dışlamakta ve cari işlemler dengesini de kötüleştirmemektedir (Uğurlu ve Düzgün, 2009: 101).

Keynesyen görüşte ise, vergi oranlarındaki indirimler veya kamu harcamalarındaki artışlar cari işlemler dengesini olumsuz etkileyecektir. Örneğin, kamu harcamalarının artması tüketim ve üretimi pozitif yönde etkileyerek ekonominin büyümesini olumlu etkileyecektir. Böylece gelirlerin artması, yurtdışı mallara olan talebin artmasına neden olacak ve cari işlemler dengesi olumsuz etkilenecektir. Diğer yandan, yurtiçinde faiz oranlarının yükselmesi ve yatırım-tasarruf açığının artması, ulusal paranın değerinin yükselmesine ve dış ticaret dengesinin olumsuz etkilenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla kamu harcamalarının artışı, yüksek cari işlemler açığına sebep olacaktır (Tunçsiper ve Sürekçi, 2011: 105).

Dışa açık bir ekonomide ulusal gelir eşitliği:

$$Y = C + I + G + X \text{ ve } Y = C + S + T + M \quad (1.6)$$

Şeklindedir. Bu eşitlikten hareketle;

$$C + I + G + X = C + S + T + M \quad (1.7)$$

$$(X - M) = (S - I) + (T - G) \quad (1.8)$$

Elde edilir. Burada $(X - M)$, cari işlemler açığı; $(S - I)$, tasarruf yatırım açığı; $(T - G)$ ise bütçe açığını temsil etmektedir. Tasarrufların yatırımlara eşit olduğu varsayımı altında, cari işlemler açığı ile bütçe açığı arasında bir ilişkinin bulunduğunu söylemek mümkündür (Özçalık ve Erataş, 2014: 138).

Bütçe açığı, yatırımları, özel tasarrufları ve cari işlemler açığını etkilemektedir. Bütçe açığının yatırım, tasarruf ve cari işlemler açığı üzerine etkisi, oluşan açığın nasıl finanse edildiğiyle alakalıdır. Bütçe açıkları; iç ve dış borçlanma veya döviz rezervlerinin kullanımı yoluyla finanse edilebilir. Bütçe açığı iç borçlanma yoluyla finanse edilirse, yurtiçi faiz oranlarında bir artış meydana gelecek ve özel sektörün kullanabileceği kredi miktarında daralma oluşacaktır. Yani, oluşan bütçe açığının tahvil ihraç edilerek kapatılmaya çalışılması, özel sektörün davranışını etkileyecek ve servet etkisi ile tüketimde ve faizde bir artışa yol açacaktır.

Faiz oranları kontrol altına alınsa da, özel yatırımlar bundan etkilenen ve ülke ekonomisinin kredi notunda bir düşüşe sebep olacaktır. Ülke ekonomisi uluslararası piyasalarla bütünleşmiş ise, kamunun yurtiçinde borçlanması, özel sektörü dış piyasada daha fazla finansman arayışına yöneltecektir. Bu durumda kamu kesiminin, yurtiçi veya yurtdışından borçlanması, borçlanma kaynağının türü belli olmaksızın makroekonomik etkisini pek fazla değiştirecektir. Sermaye hareketleri serbestleştikçe, bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki nedensellik daha belirgin hale gelecektir (Klavuz ve Dumrul, 2012: 242-243).

Bütçe açığının finansmanında döviz rezervlerinin aşırı kullanılması ise, ulusal paranın değer kazanmasına sebep olmaktadır. Rezerv kullanılmasının belli bir sınırı bulunmaktadır. Rezervlerin tükenmesi veya devalüasyonla birlikte ulusal paranın değer kaybı olduğundan yatırımcıların rezervlerin tükeneceği yolundaki beklentileri ülkeden sermaye çıkışına ve bunun sonucunda ödemeler dengesinde bozulmaya sebep olacaktır.

1.5. CARİ DENGİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği kavramı üzerinde bir fikir birliği oluşmasa da küreselleşen dünya ekonomisinde görülen yüksek cari açığın ekonomilerde getirdiği kırılganlıklar, gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkeler açısından da dikkat edilmesi

gereken önemli bir göstergedir (Doğan, 2014: 48). 1980’li yılların başında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Japonya ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerdeki cari işlemler açığının sürekli hale gelmesi ve gelişmekte olan ülkelerde dış borç problemlerinin olması, cari işlemler açığının sürdürülebilirliği tartışmalarına sebep olmuştur (Polat, 2008: 51).

1990’lı yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik kriz göstergeleri arasında dış borçların yapısı, yurtiçi finansal sektörün durumu, borçların vadeleri, uluslararası rezervlerin miktarı, bütçenin yapısı, kurdaki aşırı değerlenmeler gibi finansal durumların yanında cari işlemler açığının yapısı da yer almaktadır. Bu nedenle cari işlemler açığı ve bu açığın sürdürülebilirliği gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir makroekonomik gösterge olarak öne çıkmaktadır. Cari işlemler açığında istikrarlı durum sergileyen ülkeler borçlarını ödemekte herhangi bir sıkıntı çekmemektedirler. Ayrıca, ülkelerin ekonomik karar vericileri tarafından cari işlemler açığı, gelecek için alınacak kararlarda ve belirlenecek politikalarda önem arz etmektedir.

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliğiyle ilgili yapılan çalışmalar, cari açığın özellikle ekonomik kriz dönemlerinde hem gelişmiş ülkeleri hem de gelişmekte olan ülkeleri etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle önemli bir yere sahip olan cari açık ve cari açığın sürdürülebilirliği sorununa çözüm noktasında gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir (Doğan, 2014: 48).

1.5.1. Cari Dengenin Sürdürülebilirliğine İlişkin Kriterler

Literatürde cari işlemler açığının sürdürülebilirliği konusunda temel bir kural olmamasına karşın, konuyla ilgili bazı kriterler geliştirilmiştir. Bunlar Lawson doktrini, Dornbusch sınırı, yatırım-tasarruf dengesi, dışa açıklık, dış yükümlülükler ve dış borç stoku, ekonomik büyüme ve finansal sistemin yapısı şeklinde sıralanabilir.

1.5.1.1. Lawson Doktrini

Cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin ileri sürülen ilk görüş Lawson Doktrini’dir. 1970 petrol krizinde, petrol ihraç eden ülkeler tarafından petrol fiyatları aşırı yükselmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış borç yüklerine ve cari açığa ciddi zararlar vermiştir. Cari açık sorununun ülke ekonomilerini tehdit eden boyuta ulaşması, ekonomistler tarafından konuya ağırlık verilmesine neden olmuştur. 1988 yılında İngiltere maliye eski bakanı Nigel Lawson’un IMF de yaptığı konuşma literatüre Lawson Doktrini olarak geçmiştir (Yaşar, 2013: 41).

Bu yaklaşımda, sıkı maliye disiplini uygulayan ülkelerde ekonomik büyümeyi finanse etmek amacıyla özel sektörden kaynaklanan cari açığın sorun teşkil etmeyeceği, açığın esas nedeninin geçmişte verilen bütçe açıklarından kaynaklandığı ileri sürülmüştür (Avcı, 2015: 21).

Ayrıca, bütçe açığı vermeyen ülkelerde özel sektörden kaynaklanan cari açığın ülke ekonomisine ciddi boyutlarda zarar vermeyeceği görüşü ileri sürülmüştür (İlhan, 2017: 30).

1994 yılında Meksida'da ve bazı Latin Amerika Ülkelerinde yaşanan borç krizi sonrasında Lawson Doktrini, dönemin Amerika Hazine sekreteri Lawrence Summers tarafından eleştirilmiştir. Özel sektörün artan yatırımları karşısında oluşan cari açık nedeniyle ülkelerin ekonomik krize girmesi doktrinin sorgulanmasına neden olmuştur. Fischer bu konuda, kaynağı ne olursa olsun büyük cari işlemler açığının sürdürülemez olduğunu savunmuştur (Uygur, 2012: 13).

1.5.1.2. Dornbusch Sınırı

Lawson doktrinine karşı Amerikan Hazine Eski Sekreteri Lawrence Summers tarafından ortaya atılmış ve daha sonraları Dornbusch sınırı olarak adlandırılmıştır. Bu görüşte, özel kesim kaynaklı cari açığın zararlı olacağı ve cari açık/GSYİH oranının %4 düzeyini aşmasının bir kriz göstergesi olacağı ileri sürülmüştür (Tiryaki, 2002: 9-10).

Dornbusch Sınırını eleştirenler sadece %4 oranına bakılmaması gerektiğini, cari açığın sürdürülebilirliğini etkileyen yatırım-tasarruf oranı, ekonomik büyüme, politik istikrar, ihracat ve ithalatın dağılımı, enflasyon ve faiz oranı gibi değişkenlerinde dikkate alınması gerekliliği üzerinde durmuşlardır (Avcı, 2015: 22).

1.5.1.3. Yatırım-Tasarruf Dengesi

Cari dengenin sürdürülebilirliğinin bir diğer kriteri yatırım-tasarruf dengesidir. Ülkelerin yatırım-tasarruf oranları büyük olduğunda yatırımlar ve büyüme artmaktadır. Yatırım düzeyi arttıkça, ülke daha yüksek verimlilik hacmine sahip olacak ve böylelikle gelecek dönemlerde daha yüksek büyüme ile ödeme gücü artacaktır. Ayrıca, ülkenin kredi itibarını arttırıcı etkisi olan yüksek yatırım-tasarruf oranı uluslararası yatırımcıların dikkatini çekecektir (Öztürk, 2013: 58).

Cari işlemler açığı veren ülke, gelirinden fazla harcamak istediğinde bunu cari fazla veren ülkelere borçlanarak kapatabilecektir. Ancak alınan borçlar yüksek getiriye sahip sektörlere yönelik kullanılmalıdır. Yapılan borçlanmalar yatırım için kullanılacaksa ve sermayenin reel getirisi borçlanmanın maliyetinden düşük değilse, cari açık sürdürülebilir olacaktır. Tam tersi durumda yani borçlanma tüketime ya da getirisi düşük yatırım alanlarına yapılırsa, açık sürdürülemez boyutta olacaktır (Akçağlayan, 2006: 247).

1.5.1.4. Dışa Açıklık

İhracat ve/veya ithalatın gayri safi milli hâsılaya oranı, dışa açıklık oranını vermektedir. İhracattaki artış dış borçlanmayı kolaylaştıracak ve dış borçlanma hacmini arttıracaktır. Böylelikle üretim kapasitesinde bir artış meydana gelecektir. Dışa açıklık oranının artması ülkenin dış ticaret hadlerinde bozulmaya veya dış şoklardan etkilenme olasılığının yüksek olmasına neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin, dış borçlarını azaltmak için dış ticaretini yaptığı malların üretimine ağırlık vermeleri gerekmektedir (Tiryaki, 2002: 12). Ülkenin dış ticaretine konu olan mal bileşimi kırılmalı önemli bir işareti olmakta ve mal fiyatlarındaki bir dalgalanma ihracat tabanı dar ülkeler için dış ticarete daha büyük bir etki yaratmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki bir dalgalanma, ülkenin cari açığını sürdürülebilirliği zayıflatabilir (Demir, 2012: 39).

1.5.1.5. Dış Yükümlülükler ve Dış Borç Stoku

Cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini gerek kamu sektörünün gerekse özel sektörün dış yükümlülüklerinin türü ve hacmi belirlemektedir. Cari işlemler açığının kısa vadede dış borçlanma ile finanse edilmesi durumunda ülkenin dış yükümlülük hacmi artmaktadır. Bunun sonucunda sürdürülebilirlik olumsuz şekilde etkilemektedir (Öztürk, 2013: 60).

Dış borç stoku yüksek olan ülkeler için cari işlemler açığının sürdürülebilirliği önemlidir. Dış borç stoku ülkenin uzun süredir devam eden cari işlemler açığının toplamı olarak değerlendirilmektedir. Ülke eğer sürekli olarak dış açık veriyorsa bu durum yabancı yatırımcıların ülkenin borçlarını ödemesine yönelik kaygılarını arttıracaktır. Dış açıklar ülkeye olan güvenin azalmasına sebep olarak faiz oranlarında bir yükselmeye ve ülke dış borçlarında bir atışa neden olacak; bu durum sürdürülebilirliği olumsuz etkileyecektir (Avcı, 2015: 25).

1.5.1.6. Ekonomik Büyüme

Büyüme hızı, ülkenin cari işlemler hesabı ile yakından ilişkilidir. Üretimde meydana gelen artışlar eğer ara malı ithalatını arttırıyor ise büyüme sürecini hızlandırılan yatırımların arttığı dönemlerde ülkede ithalat da artacaktır. Sonuç olarak ekonomik büyüme dönemlerinde tüketim ve yatırımın ithalat oranlarındaki artışa sebebiyet vermesi sürdürülebilirliğe farklı etkilerde bulunacaktır. Tüketim kaynaklı ithalatın artması cari işlemler açığını arttıracak ve sürdürülebilirliği olumsuz etkileyecektir (Telatar ve Terzi, 2009: 122).

1.5.1.7. Finansal Sistemin Yapısı

Birikimlerini değerlendirmek isteyen tasarruf sahipleri ile girişimlerini gerçekleştirmek isteyen yatırımcıların karşı karşıya geldikleri finansal piyasada yerli ve yabancı yatırımcıların

mevcut piyasa ile ilgili beklentileri cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Ülkenin finansal durumu hakkında beklentilerin iyi yönde olması ülkeye gelen sermayeyi arttırarak sürdürülebilirliği olumlu yönde etkileyecektir. Böylece ülkenin ihtiyaç duyduğu döviz, sermaye girişi ile karşılanarak sürdürülebilirliğe önemli katkı sağlayacaktır (Avcı, 2015: 27).

Gelişmekte olan ülkelerde finansal yapının zayıf olması kırılganlıkları arttırarak sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir. Finansal piyasaları serbestleştirilmiş gelişmekte olan ülkelerde artan sermaye hareketleri karşısında yerli bankalar yetersiz kalmaktadır (Polat, 2008: 57). Finansal yapının zayıflığı ve bankaların yetersiz kalması sermayeyi ülkeye çekmede ve cari işlemler açığına finansman sağlanması açısından önemlidir (Uz, 2015: 60).

1.5.1.8. Politik İstikrarsızlık ve Belirsizlikler

Ülkede yaşanan politik istikrarsızlık ve belirsizlikler ekonomi politikalarında önemli reformları gerekli kılmaktadır. Eğer ülke kriz eşiğindeyse ekonomide cari işlemler açığı sürdürülemez duruma gelecektir. Finansal sistemde belirsizliklerden dolayı oluşan kırılganlıklar yabancı yatırımcıları olumsuz etkilemekte ve ülke kredi notunu da düşürmektedir (İlhan, 2017: 33).

1.5.1.9. Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Yapısı

Bir ülkenin uluslararası sermaye hareketlerindeki serbestlik seviyesi yükseldikçe, olumsuz dış şoklarla karşılaşma riski de artmaktadır. Sermaye ve finans hesabı, ülkedeki finansal sektörün gelişmişlik seviyesine bağlı olarak ekonomik politikalarda disiplin sağlayıcı rol üstlenmektedir. Ülkeye sermaye girişinin artmasıyla, ithalat yapılabilen ve cari işlemler açığı finanse edilebilmektedir. Cari açığı finanse edecek yeterli sermaye girişi sağlanamaz ise ülke ekonomik daralma sürecine girecektir. Sermaye hareketleri kısa vadeli olduğunda sürdürülebilirlik azalacak, ancak uzun vadeli ve doğrudan yatırımlar şeklindeki sermaye girişleri sürdürülebilirliği arttıracaktır (Timur, 2005: 16).

1.6. KREDİ KAVRAMI

Kredinin kelime anlamı güven, saygınlık, itibar olup, Latince 'de "credere" kökünden gelen inanma anlamındadır (Parasız, 2005: 219). Genel anlamda kredi, bir bankanın belirli bir sözleşme dâhilinde gerçek ya da tüzel kişilere, teminatlı veya teminatsız bir mevcudun, belirli bir vadede, belirli bir faiz ya da komisyon karşılığında, geri alınmak suretiyle verilmesini içeren ekonomik faaliyettir (Kaya, 2012: 262).

Kredi kavramı 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun 48 inci maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir:

Bankalarca verilen nakdi krediler ile teminat mektupları, konut garantileri, kefaletler, aval, ciro, kabul gibi gayri nakdi krediler ve bu niteliği haiz taahhütler, satın alınan tahvil ve benzeri sermaye piyasası araçları, tevdiatta bulunmak suretiyle ya da herhangi bir şekil ve surette verilen ödünçler, varlıkların vadeli satışından doğan alacaklar, vadesi geçmiş nakdi krediler, tahakkuk etmekle birlikte tahsil edilmemiş faizler, gayri nakdi kredilerin nakde tahvil olan bedelleri, ters repo işlemlerinden alacaklar, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri ile benzeri diğer sözleşmeler nedeniyle üstlenilen riskler, ortaklık payları ve Kurulca kredi olarak kabul edilen işlemler izlendikleri hesaba bakılmaksızın bu Kanun uygulamasında kredi sayılır.

1.7. KREDİNİN İŞLEVLERİ

İşletmelerin fon ihtiyacı, ticari ve ekonomik faaliyetlerdeki çeşitliliğe ve finansman genişlemesiyle birlikte artış göstermektedir. İşletmeler bu fon ihtiyacını sağlamadaki en büyük payı banka kredileri oluşturmaktadır. Bankalar tarafından sağlanan kredinin, tedavül fonksiyonunu yerine getirmesi, toplanan mevduatların sermayeye dönüşümünü sağlayarak girişimcilerin kullanımına sunulması ve ekonomik faaliyetlerin arttırılması gibi işlevleri bulunmaktadır (Halkakademi, 2010: 5).

1.8. KREDİNİN UNSURLARI

Kredilerin süre, itimat ve risk olmak üzere 3 unsuru bulunmaktadır (Takan, 2001: 243). Bankalarca verilen mevcudun veya sağlanan itibarın belli bir süre sonunda iade edilmesi gerekir. Diğer bir ifadeyle, kredi unsurunun oluşabilmesi için vadenin olması gerekmektedir. Banka ile kredi müşterisi arasında belirli bir teminat altında, belli bir vadede kredi verilebilmesi için itimat unsurunun oluşması gerekmektedir. Bankalarca belirli bir vadede ödünç verilen kredinin tahsil oluncaya kadar meydana gelmesi olası tehlikelere kredi riski denilmektedir. Bu bağlamda verilen her kredi bir risk taşımaktadır ve bankalar taşımakta oldukları bu risk karşılığında ipotek, rehin, kefalet gibi belli bir teminat almaktadırlar.

1.9. KREDİNİN KAYNAKLARI

Bankalar tarafından verilen kredi ya ödenmiş sermaye, karşılıklar ve yedek akçeler gibi kendi öz kaynaklarından ya da dışarıdan sağlamış oldukları mevduat, TCMB'den sağlanan krediler, yurtiçi ve yurtdışı bankalardan sağlanan krediler, bankacılık hizmetleri için blokede tutulan nakitler, tahvil, bono ihracı ile sağlanan fonlar gibi yabancı kaynaklardan oluşmaktadır (Halk Akademi, 2010: 13,14).

1.10. KREDİLERİN SINIFLANDIRILMASI

Krediler; nitelik, vade, teminat, kullanım amacı, kaynak ve izin konusu açısından sınıflandırılabilir.

1.10.1. Nitelik Açısından Krediler

Nitelik açısından krediler nakdi ve gayri nakdi krediler olarak iki gruba ayrılır.

1.10.1.1. Nakdi Krediler

Ödünç para verilmesi karşılığında, banka tarafından faiz ya da komisyon alınan kredilerdir (Parasız, 2005: 224). Nakdi krediler, borçlu cari hesap kredileri, iskonto kredileri, eşit taksitli krediler, spot krediler ve döviz endeksli krediler olarak sıralanabilir.

Borçlu cari hesap kredileri; Türk Ticaret Kanunu (TTK)'nda tanımlanmış cari hesap sözleşmesi hükümlerine tabi olan kredi türüdür. TTK'da cari hesap şu şekilde tanımlanmaktadır:

İki kimsenin para, mal, hizmet ve diğer hususlardan dolayı birbirlerindeki alacaklarını ayrı ayrı istemekten vazgeçip bunları kalem kalem zimmet ve matlup (borç ve alacak) şekline çevirerek hesabın kesilmesinden çıkacak bakiyeyi isteyebileceklerine dair hüküm bulunan mukaveleye cari hesap mukavelesi denir. Bu mukavele yazılı olmadıkça muteber olmaz.

Borçlu cari hesaplar, bankanın belirlediği belirli bir limit dâhilinde ve belirli bir vadeye bağlı olmaksızın, TTK hükümlerince müşteriye nakit çekme imkânı sağlayan güvenceli ya da güvencesiz kredilerdir (Kaya, 2012: 266).

İskonto, vadesi henüz gelmemiş olan bir senedin devir olması karşılığında, bazı kesintilerden sonra senet tutarının peşin ödenmesi durumudur. İskonto kredisi, çeklerin ya da poliçelerin iskonto edilerek bankaya satılması işlemidir (Yüksel, 2002: 356).

Eşit taksitli krediler; işletmelerin talebi ya da nakit döngüsü dikkate alınarak aylık veya dönemsel taksitli verilen kredilerdir.

Spot krediler; firmaların nakit ihtiyaçlarını karşılamak adına banka tarafından belirlenen vade ve faiz oranı karşılığında, vade bitiminde anapara ve faiz ödemeli olarak kullanılan bir kredi türüdür.

Döviz endeksli krediler; ihracat yapan veya yatırımların finansmanında döviz girdisi sağlayan firmalara bankanın genel müdürlüğü tarafından belirlenen kredi limiti ile en çok 1 yıl vadeli olarak kullanılan kredi türüdür. Döviz kredileri sadece döviz kazandırıcı ihracat işlemlerinin finansmanını sağlamak amacıyla ve ihracat taahhüdü karşılığında kullanılabilir.

1.10.1.2. Gayri Nakdi Krediler

Gayri nakdi krediler en yaygın kullanılan teminat mektupları olmak üzere akreditif kredileri, kabul ve aval² kredisi, referans mektupları ve iyi niyet mektupları olarak sınıflandırılabilir.

Teminat mektupları; yasal dayanağı ilk defa 1025 sayılı ve 12.03.1927 tarihli Kanun'un 1. maddesi uyarınca Bakanlar Kurulu'nca yürürlüğe giren 08.01.1928 tarih ve 6048 sayılı Kararname ile "teminatı katiye mektubu ve teminatı muvakkate mektubu" şeklinde yer almıştır. Bugüne kadar teminat mektuplarının tümünde yer alan ve niteliğini belirleyen muhatabın ilk yazılı talebinde "protesto keşide etmesine; hüküm istihsaline ve borçlunun rızasını almaya gerek olmaksızın" derhal ödeme taahhüdü ilk olarak literatürde yer almıştır (Çetin ve Dinç, 2013: 68).

Teminat mektupları, işletmeler tarafından yurtiçinde ve dışında verilen taahhüdün, bir işin yapılması veya bir edimin yerine getirilmesi karşılığında ilgili muhataba hitaben verilen ve taahhüdün yerine gelmemesi sonucunda mektupta yazılı bedelin ilgili kuruluşa ödenmesi yükümlülüğünü garanti eden belgelerdir. Bankalar müşterilerine vermiş oldukları teminat mektupları ile asıl sözleşmenin alacaklısı konumundaki muhataba, borçlu durumunda olan lehtarın edimini hiç yerine getirmemesi veya sözleşme şartlarına uymaması halinde, ortaya çıkabilecek zararları karşılamayı taahhüt etmektedir (Halk Akademi, 2012: 112).

Akreditif kredileri; dış ticarete yaygın olarak kullanılan bir kredi türüdür. Alıcı ve satıcı arasında yapılan sözleşme ile malların vadesinde tesliminin yapılması ve sözleşme şartlarına uyulması dâhilinde, alıcının satıcıya ödeme yapacağını banka tarafından taahhüt ettiği kredi türüdür.

Kabul ve aval kredisi; ihracatçı firmaların dış ticaret işlemlerinde kendisini güvence altına almak ve ithalatçı firmaların herhangi bir ödeme yapmaksızın eksiksiz olarak mallarını temin edebilmeleri için bankalarca verilen bir kredi türüdür. Ayrıca yapılan ithalatın tutarı ile ihracatçı firma tarafından keşide edilmiş olan poliçeyi kabul ederek mallara herhangi bir ödeme yapmaksızın ödemeye imkân sağlayacak bir kredi türüdür. Poliçe vadesinin bitiminde ödeme yapılmaktadır. Ödeme için bankanın poliçeyi aval etmesiyle ihracatçıya garanti olanağı sağlanır.

Referans mektupları; müteahhitlerin kamu kurum ve kuruluşlarında açılacak ihalelere katılabilmeleri için bankalar nezdindeki kredi risklerinin bildirilmesi amacıyla düzenlenen

² Aval; bankanın vadeli poliçede veya emre yazılı senetlerde ödeme için üçüncü kişilere kefalet vermesidir.

belgelerdir. Bu belgelerde herhangi bir ödeme taahhüdü bulunmayıp, sadece müşterinin kredi risk bilgileri yer almaktadır (Güney, 2009: 113).

İyi niyet mektupları; bankaların özellikle yurtdışı ihalelere katılacak firmalara verdiği mektuplardır. Ayrıca, projenin finansmanında, firmanın rekabet üstünlüğü sağlanması amacıyla bankaların risk üstlenmeden komisyon karşılığında verdiği mektuplardır.

1.10.2. Vade Açısından Krediler

Vade açısından krediler, süreleri itibariyle farklı görüşler olmakla birlikte, genel olarak kısa, orta ve uzun vadeli olarak üçe ayrılmaktadır (Kaya,2012:266). Vadeleri 12 aya kadar olan krediler kısa vadeli; 1 ile 5 yıl arasında olanlar orta vadeli ve 5 yıldan daha uzun olanlar uzun vadeli kredi olarak sınıflandırılabilir.

1.10.3. Teminat Açısından Krediler

Teminat açısından krediler teminatsız ve teminatlı krediler olarak sıralanabilir. Teminatsız krediler; müşterinin imzası karşılığında başka herhangi bir teminata ihtiyaç duyulmaksızın verilen kredilerdir. Kredide bankanın güvencesi müşterinin ticari itibarıdır. Teminatlı krediler ise, şahsi teminatlı ve maddi teminatlı krediler olmak üzere iki çeşittir (Parasız, 2005: 224). Kredi kullanan müşterinin yanı sıra güvenilir kişilerin ve işletmelerin imzaları ile kullanılan kredilere şahsi teminatlı krediler; menkul kıymet rehni ya da ipotek teminat alınarak kullanılan krediler ise maddi teminatlı kredileri olarak tanımlanabilir.

1.10.4. Kullanım Amacı Açısından Krediler

Kullanım açısından krediler tüketici ve ticari krediler olarak ikiye ayrılır.

1.10.4.1. Tüketici Kredileri

Tüketici kredileri, ticari faaliyet haricinde, gerçek kişilere dayanıklı tüketim malları satın almaları veya sağlık, eğitim, tatil, konut, taşıt alımlarında finansman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bankalar tarafından verilen bir kredi türüdür. Tüketici kredileri kişilere gelecekte elde edeceği geliri belirli faiz karşılığında bugünden elde etme olanağı sağlar. Tüketici kredileri ihtiyaç, konut, taşıt ve diğer krediler olarak sınıflandırılabilir (Güney, 2009: 115-116).

1.10.4.1.1. İhtiyaç Kredileri

İhtiyaç kredisi bankaların ticari faaliyet dışında sadece gerçek kişilere, satın alınan veya satın alacakları mal ya da hizmet karşılığında herhangi bir fatura beyan etmeksizin, tahsis edilen kredi limiti dâhilinde belirli dönemlerle geri ödeme planı doğrultusunda ve taksitler halinde verilen kredilerdir (Takan, 2001, 295). Eğitim, evlilik, bedelli askerlik, bayram ve yılbaşı

kredisi gibi çeşitli isimlerle kullanırlsa da özünde hepsi birer ihtiyaç kredisidir (Güney, 2009: 117).

1.10.4.1.2. Konut Kredileri

Konut kredisi, konut satın almak isteyen gerçek kişilere kullanıma hazır olan konut alımı finansmanı sağlamak amacı ile sabit veya değişken faizli olarak kullanılan uzun vadeli kredilerdir. Kredinin geri ödemesi, aylık eşit taksitler halinde veya değişken taksitli olarak yapılabilmektedir.

Konutun tapudaki taşınmaz vasfının kat irtifakı veya kat mülkiyeti olarak tescil edilmesi bankalarca krediye konu olması bakımından önem taşımaktadır. Konut kredisi kullanmak isteyen gerçek kişilere bankalar tarafından belirlenen uzman ekspertiz raporuna istinaden kredi limiti tahsis edilir. Krediye konu olan konut için bankalarca teminata ipotek konularak kredi kullanılmakta ve geri ödeme bitinceye kadar ipotek taşınmaz üzerinde kalmaktadır (Güney, 2009: 118). Kredi tutarı, konut satan kişinin hesabına alacak kaydı geçmek suretiyle ödeme gerçekleştirilmektedir.

1.10.4.1.3. Taşıt Kredileri

Taşıt kredisi, gerçek kişilere ticari olmayan amaç için sıfır veya ikinci el araç satın alımında kullanılan tüketici kredisidir. Kredi tahsis limiti sıfır araçlar için proforma fatura üzerinden; ikinci el araçlar için kasko değeri üzerinden belirlenir. Banka krediye konu olan araç üzerine taşıt rehni koyarak teminat almaktadır. Konut kredisinde olduğu gibi taşıt kredilerinde de kredi tutarı araç sahibinin hesabına alacak kaydı geçerek gerçekleşir (Halk Akademi, 2012: 133).

1.10.4.1.4. Diğer Krediler

İhtiyaç, konut ve taşıt kredisi haricindeki krediler bu sınıfta yer almaktadır. En yaygın kullanılan kredili mevduat hesabıdır. Kredili mevduat hesabı, bankaların müşterilerine kısa vadeli nakit ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile mevduat hesaplarına tanımlanan limit dâhilinde kullanabilecekleri bir bireysel kredi türüdür. Hesaptan nakit çekildiğinde borçlu gün kadar kredi faizi işlemektedir. Hesaba nakit girişi olduğunda ilk önce borç bakiyeden düşülmekte ve kalan tutar mevduat olarak yansımaktadır (Halk Akademi, 2012: 134).

1.10.4.2. Ticari Krediler

Ticari krediler işletme, yatırım, tarım, ihracat ve sanayi kredileri şeklinde sıralanabilir. İşletme kredileri; işletmelerin döner sermaye gereksinimlerini karşılamak ve üretim faaliyetlerinin finansmanında kullanılmak üzere kısa veya orta vadede kullanılan kredilerdir (Kaya, 2012: 268).

Yatırım kredileri; işletmelerin bina, tesis gibi sabit değerlerinin yapılmasına finansman sağlamak amacı ile orta veya uzun vadeli kullanılan kredilerdir (Halk Akademi, 2010: 55).

Tarım kredileri; tarım işletmelerinde tarımsal gelirlerin yetersiz seviyede olması, hastalıkların meydana gelmesi, üretimin arttırılması, bakım ve girdi maliyetlerinin finansmanın sağlanması amacıyla işletmelere kullanılan kredilerdir (Taşkiran ve Özüdođru, 2010: 152).

İhracat kredileri; ihracata yönelik üretim yapan işletmeler ve yurtdışında faaliyette bulunan firmalara kısa, orta ve uzun vadeli olarak kullanılan kredilerdir (<https://www.eximbank.gov.tr/tr/urun-ve-hizmetlerimiz#krediler>).

Son olarak sanayi kredileri; sanayi sektöründeki işletmelere kullanılan kredilerdir.

1.10.5. Kaynak Açısından Krediler

Kaynak açısından krediler banka kaynaklı krediler ve banka dışı kaynaklı krediler şeklinde sınıflandırılır. Banka kaynaklı krediler; bankanın kendi öz kaynaklarından veya müşteri mevduatlarından kullanılan kredilerdir. Banka dışı kaynaklı krediler ise, TCMB, Hazine Müsteşarlığı, Türkiye İhracat Kredi Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ve diğer fonlardan kullanılan kredilerdir (Halk Akademi, 2012: 37).

1.10.6. İzin Konusu Açısından Krediler

İzin konusu açısından krediler, şube yetkisindeki krediler ve otorize krediler şeklinde sınıflandırılabilir. Şube yetkisindeki krediler, şubeye tanımlanan kredi limiti dâhilinde müşterilerine şube yetkisinde kullanılan kredilerdir. Otorize krediler ise, banka yönetim kurulu, genel müdürlük ve bölge koordinatörlüğü izni ile tanımlanan kredi tahsisi ile müşterilere kullanılan kredilerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI VE TÜKETİCİ KREDİLERİ

Bu bölümde, Türkiye'de cari açığın nedenleri, cari açığın finansmanı ile cari açığa yönelik politika önermelerinden bahsedilerek, Türkiye'de cari açığın gelişimi incelenecektir. Ayrıca kredilerin makroekonomideki önemi ve tüketici kredilerinin cari işlemler açığı üzerindeki etkisi hakkında bilgiler verilecektir.

2.1. TÜRKİYE'DE CARİ AÇIK VE NEDENLERİ

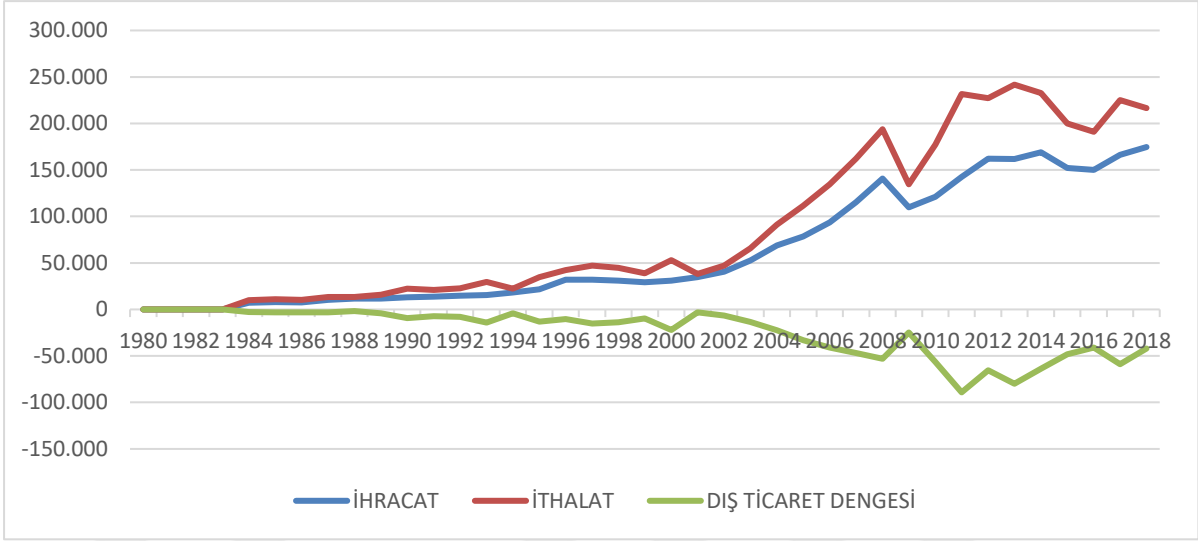
Cari açık sorununa çözüm bulabilmek için yapısal olarak nedenlerinin iyi analiz edilmesi gerekir. Türkiye'de cari açığın temel nedenleri; dış ticaret açığı, enerjide dışa bağımlılık, iç tasarruf oranı azlığı, dış borç stokunun yüksekliği, doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları, genişletici para ve maliye politikaları olarak sıralanabilir.

2.1.1. Dış Ticaret Açığı

Dış ticaret açığı, cari açığın en önemli nedenidir. Türkiye'de 1980 öncesinde ithal ikameci politika izlenmiş, ihtiyaç duyulan bütün malların üretiminin yurt içinde yapılmasına karar verilmiştir. 24 Ocak 1980'de alınan kararla, dış ülkeler ile serbest ticaretin önü açılmış ve ithal ikamecilikten ihracata dayalı ekonomik büyüme modeline geçilmiştir. Ancak dış ticarete yönelik gerekli yasal mevzuat ve düzenlemeler yapılmamıştır. Bunun sonucunda ihraç edilenden daha fazlası ithal edilmiş ve dış açıklar vermeye başlanılmıştır (Altınöz, 2014: 120-121).

1980 yılı sonrasında ihracattaki artışlar olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak ithal girdilere dayalı üretim, uzun süreli olmayan destekler ve düşük ücretler dış ticareti olumsuz şekilde etkilemiştir. Cari işlemler hesabının en büyük kalemi olan dış ticaret, yaşanan olumsuz gelişmelerden dolayı cari açığı etkileyen temel faktör olmuştur. İlk yıllarda bu etki sınırlı olurken 2001 krizinden sonra dış ticaret açığı ciddi boyutlara ulaşmıştır (Doğan 2014: 76).

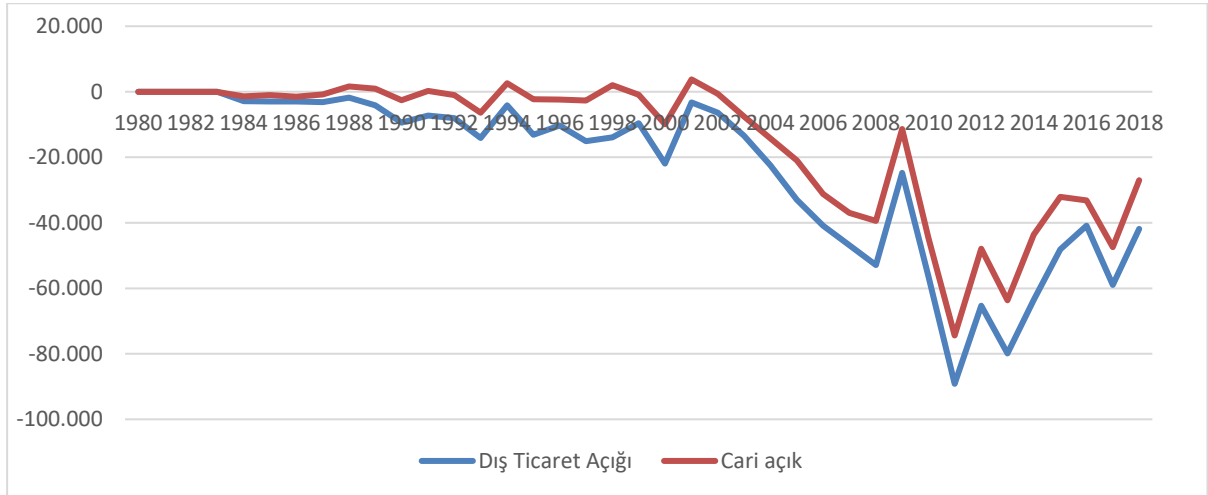
Şekil 1
Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

Kaynak: TCMB-EVDS-Dış ticaret geniş ekonomik kategorileri sınıflaması verilerinden düzenlenmiştir.

Türkiye'nin 1980-2018 dönemine ait dış ticaret dengesine ilişkin veriler Şekil 1'de gösterilmektedir. Şekil incelendiğinde, dış ticarete 1982 yılından sonra sürekli açık verildiği ve bu açığın 2011 yılında en yüksek değere (89 milyar \$) ulaştığı görülmektedir. Türkiye'nin dış ticaret açığı 2008 yılına kadar sürekli artarken, bu yıldan sonra dalgalı bir seyir izlemektedir.

Şekil 2
1980-2018 Yılları Dış Ticaret Açığı ve Cari Açığın Gelişimi (milyon\$)

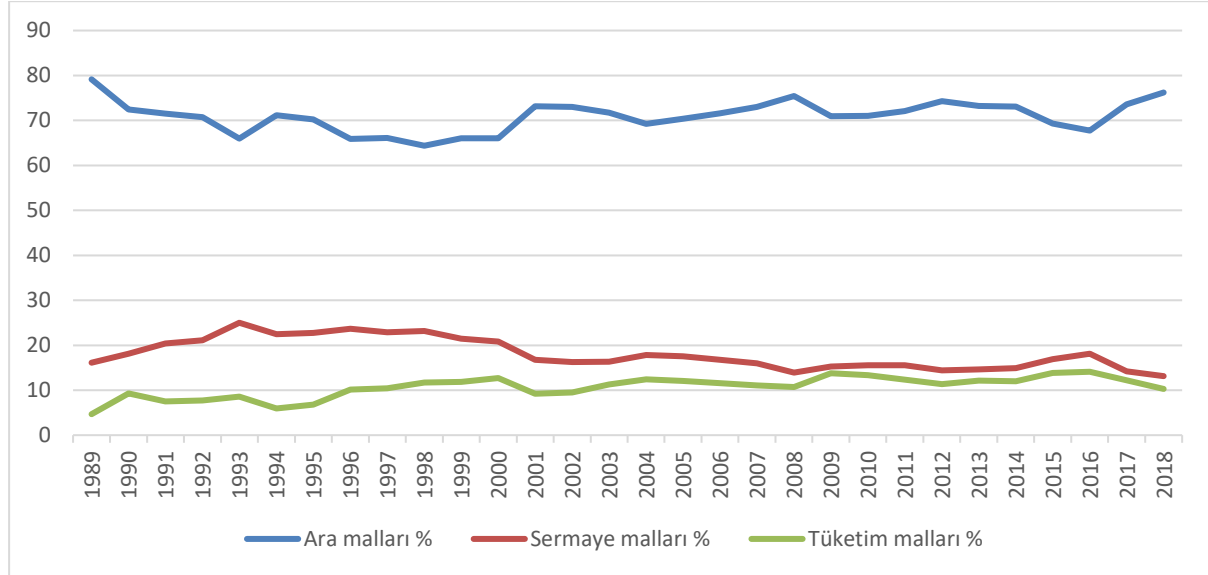

Kaynak: TCMB-EVDS verilerinden düzenlenmiştir.

Türkiye'de 1980 yılından sonra dış ticaret açığının cari açık içindeki payında dikkate değer bir artış gözlenmiştir. Şekil 2'ye göre 1990-2000 yılları arasında cari açık ve dış ticaret açığı dalgalı bir seyir izlemiştir. 2001 yılı sonrası cari açıktaki artışlar 2008 yılına kadar devam etmiş ve 2008 krizi sonrası ve 2011 yılı sonrası alınan makroekonomik tedbirlerle cari açık

düşme eğilimine geçmiştir. Cari açığın temel belirleyicisi dış ticaret açığıdır; ancak cari açığın dış ticarettten az olması hizmet sektörünün yaptığı katkı nedeniyledir.

Şekil 3
1989-2018 Yılları İthalatın Mal Gruplarına Göre Yüzdesele Dağılımı

Kaynak: TCMB-EVDS verilerinden düzenlenmiştir

Türkiye'nin dış ticaretine bakıldığında, ihracattaki artışla birlikte ithalatta artmaktadır. Dolayısıyla ihracat kalemlerinin detaylı analizinin yapılması, ihraç edilen malların üretiminde kullanılan malların ithalat içerisindeki dağılımına bakılması gerekmektedir. İthal edilen ara, yatırım ve sermaye mallarının yüzdesele dağılımı Şekil 3'de gösterilmektedir. İthalatta mal grupları içerisinde ara malları yüzdesele olarak en yüksek orana sahiptir. İthalatın 2011 yılında yaklaşık %73'ü ara mallarından oluşmaktadır. Ekonomi yönetimi de oluşan gerçeği fark ederek ve 6 Nisan 2012'de açıklanan Yeni Teşvik Paketiyle, sanayi üretiminde kullanılan gerekli ara mallarının yurtiçinde üretilmesine yönelik önemli teşvikler getirmiştir (Göçer, 2013: 217). Teşviklerle birlikte ara malların oranı bir miktar düşme eğilimi gösterse de, 2018 yılı itibariyle bu oran %76 olmuştur.

Tablo 1
Türkiye'nin 2018 Yılında En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon \$)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Denge
Rusya	3.399	21.989	-18.590
Çin	2.912	20.719	-17.807
Almanya	16.136	20.407	-4.271
ABD	8.304	12.377	-4.073
İtalya	9.560	10.154	-594

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin dış ticareti içerisinde ithal ve ihraç mallarının hangi ülkelerden yapıldığı büyük önem taşımaktadır. Dış ticaret yapılan ülkelerin çeşitlendirilmesi, oluşabilecek siyasi ve ekonomik krizlerden ülkenin daha az etkilenmesine neden olur. Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla ithalat yaptığı ülkeler Tablo 1'de verilmiştir. 2018 yılı itibarıyla en çok ithalat yapılan ilk beş ülke Rusya, Çin, Almanya, ABD ve İtalya'dır. Rusya, yapılan doğalgaz antlaşmaları sonrası, ham petrol ve petrol ürünleri ile ilk sırada yer almaktadır. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne 2001 yılında kabul edilmesiyle birlikte, dünya genelinde ihracatını hızla arttırmaya başlamış ve Türk şirketleri bu ülke ile rekabet edemez duruma gelmiştir (Göçer, 2013: 216).

Çin ile yapılan ticarete üç husus dikkat çekmektedir. Birincisi, Türkiye Çin'den teknoloji ürünlerini düşük fiyatlarla satın almaktadır. İkincisi, Türkiye'nin Çin'e ihraç ettiği malların fiyatları göreceli olarak dünya fiyatlarının altındadır. Üçüncüsü ise, Türkiye'nin Çin'den yaptığı ithalat artış göstermesine rağmen, Çin'e yapılan ihracat aynı oranda artmamıştır. Özellikle ihracattaki pazar payı Avrupa'dan Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine kayarken, Doğu Asya ülkelerine Türkiye'nin ihracatı çok küçük oranda kalmıştır (Kızılcı, 2014: 1-4). Bunun en önemli sebeplerinden birisi de Avrupa Birliği (AB) ile yapılan ve 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşmasıdır. Anlaşma ile ithalat hızla artarken ihracatta aynı gelişme sağlanamamıştır. Türkiye anlaşma gereğince üçüncü ülkelere karşı AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulamış böylece Asya ülkelerine karşı dış ticaret açıkları giderek artmıştır. Bazı Uzak Doğu Asya ülkeleri, sermaye hareketlerini denetleyerek, döviz kuru ile iç piyasayı koruma altına almakta ve böylelikle rekabet güçlerini arttırmaktadırlar. Gümrük Anlaşması ile Türkiye'ye karşı rekabeti arttıran Asya ülkeleri, iç piyasaya girerek yerli üretimi olumsuz etkilemişlerdir. Bunun sonucunda ise Türkiye'deki birçok üretici Asya ülkelerinden ucuz fiyata ithal ettikleri girdileri kullanarak ihracat yapmıştır (Eşiyok, 2012: 85).

Tablo 2
Türkiye'nin 2018 Yılında En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon \$)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Denge
Almanya	16.136	20.407	-4.271
Birleşik Krallık	11.106	7.446	-17.807
İtalya	9.560	10.154	-593
Irak	8.346	1.420	6.925
ABD	8.304	12.377	-4.073

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler Tablo 2'de verilmiştir. Tabloya göre ihracatta ilk sırada AB ülkeleri yer almaktadır. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizinden sonra dış talebin yeterli seviyede olmaması ve ülkelerdeki toparlanmanın zayıf olmasından dolayı ihracat oranları düşme eğilimine girmiştir. TÜİK'in 2018 yılına ilişkin dış ticaret verilerine göre, toplam ihracatın %48'i AB ülkelerine ve AB ülkeleri arasında en yüksek ihracat ise Almanya başta olmak üzere İtalya, ABD, Fransa ve İspanya'ya yapılmıştır.

2.1.2. Enerjide Dışa Bağımlılık

Üretimin en önemli girdilerinden birisi enerjidir. Politik, stratejik, askeri ve ekonomik etkileri ile büyük bir öneme sahip olan enerji, üreten ve ithal eden ülkeler açısından kritik öneme sahiptir. Ulusal enerji kaynaklarının yetersiz olması ve alternatif yerli üretim imkânlarının geliştirilememesi enerji ithalatını ve sonuç olarak enerji de dışa bağımlılığı arttırmaktadır. Dolayısıyla yüksek büyüme oranlarının olduğu gelişmekte olan ülkelerde enerji ihtiyacının fazla olması enerji ithalatını ve enerji kaynaklarına ödenen döviz arttırarak cari açığa sebep olmaktadır (Demir, 2013: 14).

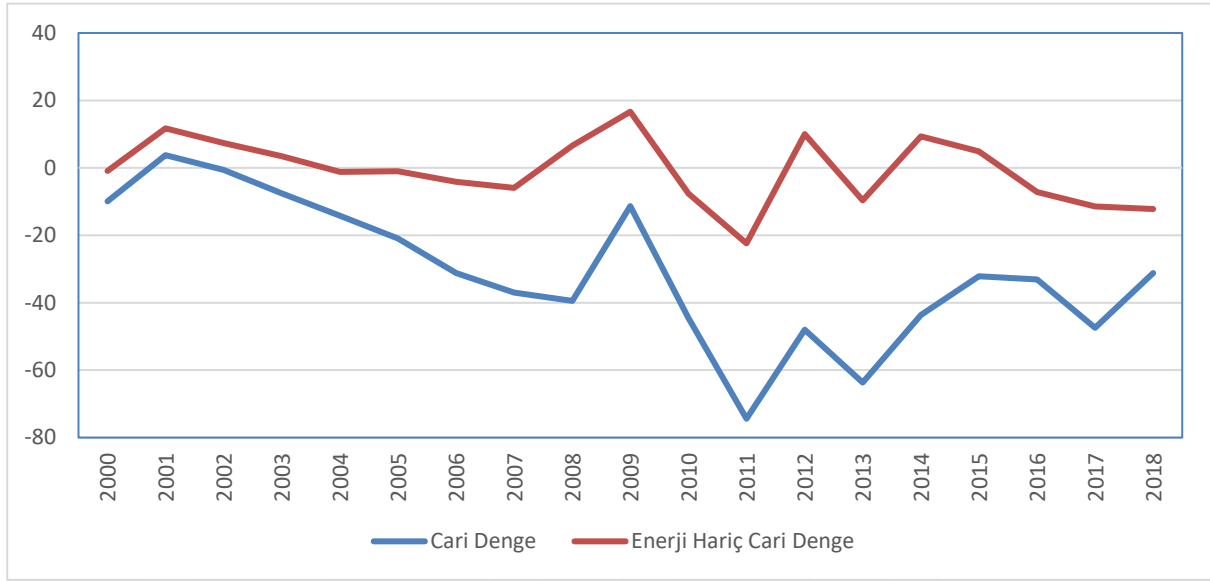
Tablo 3
Enerji İthalatı Cari Açık Gelişimi (*Milyar \$)

	Enerji İthalatı*	Toplam İthalat*	Enerji İthalatı Toplam İthalattaki Payı (%)	Cari Açık*	Enerji İthalatı Cari Açık İçindeki Payı (%)
2000	9	54	16,67	-9.9	90,91
2001	8	41	19,51	+3.7	216,22
2002	8	51	15,69	+0.6	1333,33
2003	11	69	15,94	-7.5	146,6
2004	13	97	13,40	-14.1	92,2
2005	20	116	17,24	-20.9	95,6
2006	27	139	19,42	-31.1	86,8
2007	31	170	18,24	-36.9	84,0
2008	46	201	22,89	-39.4	116,7
2009	28	140	20,00	-11.3	247,7
2010	37	185	20,00	-44.6	82,9
2011	52	240	21,67	-74.4	69,8
2012	58	236	24,58	-47.9	121
2013	54	251	21,51	-63.6	84,9
2014	53	242	21,90	-43.6	121,5
2015	37	207	17,87	-32.1	115,2
2016	26	198	13,13	-33.1	78,5
2017	37	233	15,87	-47.4	75,9
2018	43	223	19,28	-27.0	159,2

Kaynak: TÜİK, TCMB-EVDS-Ödemeler Dengesi Analitik Sunum.

Türkiye’de de enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Son yıllarda enerji fiyatlarının artmasının da etkisiyle, enerji ithalatı cari açığın önemli nedenlerindedir. 2000-2018 yılları arasında enerji ithalatının gösterildiği Tablo 3’e göre, en yüksek enerji ithalinin yapıldığı 2012 yılında (58 Milyar \$) enerji ithalatı toplam ithalatın %24.58’ine ve cari açığın %121’ine karşılık gelmektedir. 2012 yılından sonra enerji ithalatının ve buna paralel olarak cari açığında düşme eğilimine girdiği görülmektedir. 2018 yılında cari açığın düşme eğilimini sürdürdüğü; ancak enerji ithalatının cari açık içindeki payının %159,2 gibi yüksek bir seviyede devam ettiği görülmektedir.

Şekil 4
Enerji İthalatının Cari Açık Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TCMB-EVDS verilerinden düzenlenmiştir.

Enerji ithalatının cari açık üzerindeki etkisi Şekil 4’de görülmektedir. Enerji hariç cari dengenin çok daha olumlu bir seyir izlediği ve enerji ithalatına alternatif kaynaklar geliştirilebilirse cari açık sorununun büyük oranda azalacağı ifade edilebilir. Ancak enerjinin talep esnekliğinin çok düşük olması ve enerji ithalatının cari açığı arttırıcı etkisi cari açığa kısa vadede uygun çözüm bulunmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca düşük talep esnekliğiyle birlikte ham petrol fiyatlarındaki artışlar da cari açığın yükselmesindeki bir diğer nedendir (Göçer, 2013: 218).

2.1.3. Ulusal Tasarruf Açığı

Bir ülkenin cari açık sorununun temel sebebi, iç dengesizlikten kaynaklanan tasarruf açığı veya tasarruf yetersizliğidir. Yurtiçi tasarrufların (S), yurt içi yatırımları (I), karşılayacak düzeyde olmadığı ve bir tasarruf açığı olduğu durumda ($S < I$), ülke dış ticaret açığı ($X < M$) sorunu ile karşı karşıya kalabilir. Yatırımlar için kaynakların yetersiz olmasıyla yurtiçi tasarruf açığı, ekonomik büyümeyi de negatif yönde etkileyecektir (Kaygısız vd, 2016: 275).

Özel ve kamu kesimi toplam yatırımları ile özel ve kamu kesimi toplam tasarrufları arasındaki fark cari açık olarak tanımlanmaktadır. Yatırım ile tasarruf arasındaki fark negatif ise yurt içindeki yatırımlar yetersiz kalmakta ve açığı kapatmak için dış kaynağa başvuru yapılmaktadır. Bu nedenle yatırımların finansmanı için yabancı tasarruflara duyulan ihtiyacın artması cari açığın artmasına neden olmaktadır (YASED, 2011: 5). Bu durum yerli paranın değerlenmesine neden olacak ve ülkenin rekabet gücünü düşürerektiler. Dışa bağımlılığın artması, ülkenin krizlere karşı duyarlılığı yükseltmektedir (Kaygısız vd, 2016: 273).

Tablo 4
2000-2016 Yılları Arası İç denge (Milyar \$)

	Kamu Tasarrufu	Özel Tasarruf	Yurt içi Tasarruflar	Kamu Kesimi Sabit Sermaye Yatırımları	Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları	Sabit sermaye Yatırımları	Tasarruf Açığı
2000	-3,4	24,2	20,9	5,0	17,3	22,3	-1,4
2001	-7,0	27,7	20,7	4,6	13,5	18,1	2,7
2002	-4,7	26,4	21,7	4,8	14,8	19,6	2,1
2003	-4,0	24,0	19,9	3,7	17,2	20,8	-0,9
2004	-0,9	22,4	21,5	3,1	22,3	25,4	-3,9
2005	2,7	20,2	22,9	3,6	23,0	26,7	-3,8
2006	4,0	20,0	24,0	3,6	25,1	28,7	-4,7
2007	2,3	21,0	23,3	3,7	24,4	28,1	-4,8
2008	1,6	22,3	24,0	3,9	22,9	26,8	-2,9
2009	-0,8	22,2	21,4	3,9	18,5	22,4	-1,0
2010	1,5	19,8	21,3	4,1	20,8	24,9	-3,6
2011	3,4	19,0	22,5	3,8	24,2	28,1	-5,6
2012	2,6	20,1	22,8	3,8	23,5	27,3	-4,5
2013	2,9	20,2	23,2	4,3	24,2	28,5	-5,3
2014	2,7	21,8	24,4	3,9	25,0	28,9	-4,5
2015	3,6	21,1	24,8	4,1	25,6	29,7	-5,0
2016	2,7	21,7	24,5	4,1	25,3	29,3	-4,9

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Özel ve kamu kesimi tasarrufları ile özel ve kamu kesimi yatırımları arasında oluşan iç denge Tablo 4’de gösterilmiştir. 2002 yılından sonra Türkiye ekonomisi sürekli tasarruf açığı vermiştir. Sabit sermaye yatırımlarının iç tasarruflarla karşılanamaması cari açığı yükseltmiştir. 2001 yılından sonra kamu maliyesindeki gerçekleşen reformlar ile kamu kesimi tasarrufları dengelenirken, özel sektördeki tasarruflar azalma eğilimine girmiştir. Bu dönemde özel sektör yatırımlarının artması, tasarruf oranlarının düşük olmasında etkili olmuştur (YASED, 2011: 5). 2002 ve 2008 yıllarında kriz dönemi çıkartıldığında tasarruf açığında sürekli bir artış meydana gelmiş; buna paralel olarak cari açık dalgalı ve negatif olarak gerçekleşmiştir.

2.1.4. Dış Borç Stokunun Yüksekliği

Ekonomik büyüme oranlarını arttırmak isteyen gelişmekte olan ülkeler, öncelik olarak giderlerini karşılamak için yeterli gelire ihtiyaçları varken, kalkınmalarını sağlayacak yatırımları sağlamak için de yeterli seviyede tasarruflara ihtiyaçları vardır. Ülkeler yatırımlarını finanse edecek kaynakları, tasarruflarla veya iç ve dış borçlanma yoluyla sağlarlar (Erataş ve Başçı Nur, 2013: 208). Eğer finansman için iç borçlanmaya başvurulacak ise borçlanma kişilerden, bankalardan veya ekonomik kuruluşlardan yapılabilir. Fakat devletin ihtiyaç duyduğu finansman iç borçlanma yoluyla sağlanamazsa dış borçlanma yoluna gidebilir. Ülkeler:

- a) Kaynak ve tasarruf açıkları,
- b) Ödemeler dengesi açığı,

- c) Bütçe açıkları,
 - d) Savunma giderleri,
 - e) Büyük yatırım ve reformların finansı,
 - f) Kaynak dağılımı ve kullanımında etkinliğin sağlanması,
 - g) Tasarrufların getirisi yüksek alanlara yönlendirilmesi,
 - h) Vadesi gelmiş borçların finansmanı,
 - i) Doğal afetler, savaş gibi olağanüstü olayların finansmanı,
 - j) Devletin milli paranın değerini korumak için gerekli rezerv ihtiyacı,
 - k) Gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeleri borçlanmaya zorlamaları,
- gibi birçok nedenle ülkeler dış borçlanma yoluna gitmektedirler (Adıyaman, 2006: 22-23).

Tablo 5
2000-2018 Dönemi Türkiye'nin Dış Borç Stoku (*Milyon \$)

Yıllar	Dış Borç Stoku				Dış Borç Faiz Ödemeleri*	Cari Açık*	Dış Borç Faiz Ödemelerinin Cari Açık İçindeki Payı (%)
	Kamu*	TCMB*	Özel Kesim*	Toplam Borç*			
2000	50.082	14.090	54.431	118.603	6.299	-9.920	63,4
2001	47.129	24.351	42.112	113.592	7.134	3.760	189,7
2002	64.533	22.003	43.066	129.602	6.402	-626	1022,6
2003	70.844	24.373	48.956	144.173	6.987	-7.554	92,4
2004	75.668	21.410	64.076	161.154	7.148	-14.198	50,3
2005	70.411	15.425	84.939	170.775	8.034	-20.980	38,2
2006	71.587	15.678	120.737	208.002	8.556	-31.168	27,4
2007	73.525	15.801	160.599	249.925	10.110	-36.949	27,3
2008	78.334	14.066	188.435	280.835	11.347	-39.425	28,7
2009	83.513	13.162	172.109	268.784	9.876	-11.358	86,9
2010	89.109	11.565	191.044	291.718	8.325	-44.616	18,6
2011	95.830	9.334	200.164	305.328	9.380	-74.402	12,6
2012	106.307	7.088	228.561	341.956	8.297	-47.963	17,2
2013	118.936	5.234	268.814	392.270	10.744	-63.642	16,8
2014	121.268	2.484	282.264	405.305	11.937	-43.644	27,3
2015	116.638	1.327	282.537	399.715	10.307	-32.109	32,1
2016	123.267	1.110	285.279	408.705	10.983	-33.137	33,1
2017	136.443	1.761	316.743	454.284	12.815	-47.437	27
2018	140.534	5.922	298.104	444.561	13.980	-27.020	51,7

Kaynak: TCMB-EVDS

Türkiye'nin dış borç stoku, cari açığı arttıran önemli bir faktördür. Dış borç anapara ödemeleri, ödemeler bilançosunda finans hesabı içinde kayıt edilirken; bu borçların faiz

ödemeleri cari işlemler hesabında gösterilmektedir. Türkiye'nin dış borçlarına ilişkin bilgiler Tablo 5'da görülmektedir. 2000-2018 yılları arasında toplam dış borç içerisinde kamu kesimi borçları oranı azalırken özel kesim dış borç oranı artış göstermiştir. 2000 yılında kamu kesimi ile özel kesim borçlanması hemen hemen eşitken, son yıllarda toplam borç miktarının yaklaşık dörtte üçünü özel kesim borçları oluşturmuştur. Ülkenin dış borç stoku sürekli artarak, 2017'de 454 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca dış borçların faiz ödemeleri de cari açığı arttırmaktadır. Dış borç stoku içerisinde kamu borç stokunun düşük olması ve 2009 yılından sonra dış borç faiz ödemelerinin cari açık içindeki gözlenen azalma, cari açığın sürdürülebilirliği konusunda ümit vermektedir (Göçer, 2013: 220).

2.1.5. Genişletici Para ve Maliye Politikaları

Türkiye'de uygulanan genişletici para ve maliye politikaları, cari açığı arttıran bir diğer nedendir. Ekonomide yüksek büyüme rakamlarına ulaşabilmek için uygulanan para ve maliye politikaları, iç talebi arttırırken cari açık üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Cari açıkla mücadele için sadece para politikasının değil aynı zamanda maliye politikasının da sıkılaştırılması gerekmektedir. Çünkü genişletici maliye politikasıyla kamusal bütçe açıkları, iç faiz oranların da artışa neden olmaktadır. Böylece ülkeye daha fazla sermaye girmesine, bu da ülkede döviz kuru düşmesine yol açmaktadır (Altunöz, 2014: 122).

Türkiye'de 2008 küresel ekonomi krizinin etkilerini azaltmak için uygulanan vergi indirimleri ve kamuda gerçekleşen kamu personeli alımları ile özel sektörde istihdamı arttıracak girişimler ülkede iç talebi arttırmıştır. Ancak bu süreçte, cari açık da artış meydana gelmiştir (Göçer, 2013: 221).

2.2. TÜRKİYE'DE CARI AÇIĞIN GELİŞİMİ

Bu bölümde Türkiye'de cari açığın gelişimi 1980-2000 dönemi ve 2000 yılı sonrası için incelenecektir.

2.2.1. 1980-2000 Döneminde Cari Açığın Gelişimi

1980'li yıllar dünya ekonomisi kadar Türkiye ekonomisi içinde büyük değişimin başladığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda Bretton Woods sisteminin çöküşü ve yaşanan petrol krizleri ülkeleri yeni politika arayışlarına itmiştir. Bunun sonucunda ithal ikameci dışa kapalı ekonomilerin yerini dışa açık ve küreselleşen ekonomiler almıştır.

Türkiye'de bu yeni süreç paralelinde 24 Ocak 1980 kararları alınmış ve dışa açık bir ekonomiye dönüşmek için gerekli yapısal reformları yaparak dönüşümünü tamamlama

çabasına girmiştir. 1989 yılında 32 sayılı karar³ ile sermaye hareketlerinin önündeki engeller kaldırılmış ve Türkiye ekonomisinde liberalleşmenin alt yapısı büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Türkiye ekonomisi 24 Ocak ekonomik istikrar tedbirleri sonrası hızlı bir serbestleşme hareketine girmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarında temel amaç; dışa açık ekonomiye sahip olarak sermaye hareketlerinin bu süreç içinde serbestleştirilmesi ve ülkenin borç ödeyebilir duruma gelebilmesini sağlamak olmuştur. Bu amaçla ihracat teşvikleri ve döviz kurunda değişimler gerçekleştirilerek ihracatta bir artış sağlanmaya çalışılmıştır (Doğan, 2014: 40).

1980 sonrası yaşanan bu yeni değişim süreci, özellikle ülkelerin sermaye hareketlerindeki engellerin kaldırılmasına ve bununla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler dengesinde dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönüşüm sonrası gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler hesabında dengesizlikler yaşanmıştır (Doğan, 2014: 40).

Tablo 6
1980–1999 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari Denge
1980	2.910	7.513	-4.603	-3.408
1981	4.703	8.567	-3.864	-1.936
1982	5.890	8.518	-2.628	-952
1983	5.905	8.895	2.990	-1.923
1984	7.134	10.044	-2.910	-1.439
1985	7.959	10.935	-2.976	-1.013
1986	7.457	10.475	-3.018	-1.465
1987	10.190	13.396	-3.206	-806
1988	11.662	13.475	-1.813	1.596
1989	11.625	15.815	-4.190	938
1990	12.959	22.407	-9.448	-2.625
1991	13.593	20.883	-7.290	250
1992	14.715	22.791	-8.076	-974
1993	15.345	29.426	-14.081	-6.433
1994	18.106	22.273	-4.167	2.631
1995	21.636	34.788	-13.152	-2.339
1996	32.067	42.331	-10.264	-2.437
1997	32.110	47.158	-15.048	-2.638
1998	30.852	44.779	-13.927	2.000
1999	29.135	38.802	-9.667	-925

Kaynak: TÜİK, TCMB-EVDS-Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum.

³ 1989 yılında 32 sayılı karar madde 1: Türk parasının kıymetini korumak amacıyla, Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin belirlenmesine, döviz ve dövizli temsil eden belgelere (menkul değerler ve diğer sermaye piyasası araçları dâhil) ilişkin tüm işlemler ile dövizlerin tasarruf ve idaresine, Türk parası ve Türk parasını temsil eden belgelerin (menkul değerler ve diğer sermaye piyasası araçları dâhil) ithal ve ihracına, kıymetli maden, taş ve eşyalara ilişkin işlemlere, ihracata, ithalata, özelliği olan ihracat ve ithalata, görünmeyen işlemlere, sermaye hareketlerine ilişkin kambiyo işlemlerine ait düzenleyici, sınırlayıcı esaslar bu Karar ile tayin ve tespit edilmiştir.

Türkiye’de 1980-99 yılları arasında ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve cari açığın gelişimi Tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre belirtilen dönemde ihracatta genel olarak artış eğilimi gözlenmiş ve özellikle 1994 krizinden sonra alınan tedbirlerle 1996 yılında, bir önceki yıla göre yaklaşık %50 artış yaşanmıştır. İthalat rakamlarında da, 1991 ve 1994 yılı haricinde artış eğilimi yaşanmıştır. Dolayısıyla dış ticaret dengesinde ve cari açıkta yıllara göre dalgalanmalar yaşanmıştır.

Türkiye’de 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile ülkeye kısa vadeli sermaye girişi sağlanarak finansman oluşturma yoluna gidilmiştir. 1990’lı yıllarda ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler karşısında gerekli önlemler alınmamış ve beraberinde kriz yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Kısa vadeli sermayenin ülkenin kriz sürecine girmesiyle ülkeyi terk etmesi krizin etkilerinin daha derin hissedilmesine neden olmuştur (Doğan, 2014: 58). Dolayısıyla 94 krizi öncesinde cari açık en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

1994 krizinin ardından 5 Nisan kararları alınmıştır. Bu bağlamda fiyat istikrarını sağlanması, kamu kesimi bütçe dengesinin iyileştirilmesi, cari açıkların azaltılması, özelleştirme, bankacılık, ekonomideki kayıt dışılığın azaltılması gibi bir takım yapısal düzenlemeler yapılmıştır. Bunun sonucunda 5 Nisan kararları kısa vadede etkisini göstermiştir. 1996 yılında ülkeye sermaye girişi artış göstermiş; döviz kurlarında değerlenme ile ithalat yeniden artarak dış ticaret açığının büyümesine sebep olmuştur. 1998 yılında Rusya krizinin yaşanması bölgeyi etkilemiş ve Türkiye’yi finans çevrelerinde yüksek riskli ülke konumuna getirmiştir. Bu durum ülkeye kısa vadede gelen sermayenin kaçmasına sebep olmuş; bunun sonucunda ise ekonomi daralma sürecine girmiştir. Sonraki yılda yaşanan Marmara ve Düzce depremleri daralmayı daha da derinleştirmiştir (Mucuk, 2008:181). Özetle belirlenen periyotta dış ticaret dengesi ve cari hesap istisnai birkaç yılın haricinde genellikle açık vermiştir.

2.2.2. 2000 Yılı Sonrası Cari Açığın Gelişimi

Türkiye’de 2000 yılında ekonomide uygulanan istikrar programı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Artan cari açığın sürdürülebilmesi için doğrudan yatırımların yetersizliği karşısında dış borçlanma yoluna gidilmiştir. Cari açıkla birlikte piyasada oluşan tedirginlikler ve sermaye girişlerindeki aksamalar faiz oranlarında artışlara neden olmuştur. Faiz oranlarındaki yükselmeler devlet iç borçlanma senedi (DİBS) bulduran bankaların bilanço yapılarını bozmuş ve mali piyasalara güvensizlik hâkim olmuştur (Uygur, 2001: 16).

Kasım 2000 krizinden sonra 2001 yılında bankacılık sektörünün kötü yönetilmesi ve sermaye yapısının cılız olmasından kaynaklanan krizin etkilerini gidermek için bankacılık sistemi tekrar revize edilmiş ve denetim mekanizmaları güçlendirilerek finansal yapı

sağlamlaştırılmıştır. 2003 yılından sonra siyasi istikrarın oluşması, mali disiplinin sağlanması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve kamuda özelleştirilmelerin yapılması ile kamu gelirleri artmıştır. Cari açığın en önemli finansman kaynağı olan doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları için finansal yapıdaki risklerin azalması ülkeyi cazip konuma getirmiştir. Gelişmekte olan Türkiye, Hindistan, Brezilya gibi ülkelerde 2008 krizi sonrası ABD'nin uyguladığı genişletici politikalar nedeniyle piyasadaki döviz miktarı artmış ve düşük kur politikası ile bu ülkelerde cari açığı artıran artışları hızlanmıştır (Akçayır ve Benli, 2016: 37).

Tablo 7
2000-2018 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari Denge
2000	30.923	52.882	-21.959	-9.920
2001	34.810	38.092	-3.282	3.760
2002	40.705	47.109	-6.404	-626
2003	52.472	65.883	-13.411	-7.554
2004	68.833	91.271	-22.438	-14.198
2005	78.509	111.445	-32.936	-20.980
2006	93.778	134.672	-40.894	-31.168
2007	115.379	162.210	-46.831	-36.949
2008	140.906	193.823	-52.917	-39.425
2009	109.732	134.494	-24.762	-11.358
2010	120.992	177.317	-56.325	-44.616
2011	142.392	231.552	-89.160	-74.402
2012	161.948	227.315	-65.367	-47.963
2013	161.789	241.706	-79.917	-63.642
2014	168.926	232.519	-63.593	-43.644
2015	151.970	200.098	-48.128	-32.109
2016	150.161	191.053	-40.892	-33.137
2017	166.159	225.114	-58.955	-47.437
2018	174.599	216.515	-41.916	-27.020

Kaynak: TCMB-EVDS-Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum.

Türkiye’de 2000-2018 yılları arasında ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve cari açığın gelişimi Tablo 7’de gösterilmiştir. Tabloya göre 2000-2018 yılları arasında ihracat yaklaşık olarak 6 kat artmıştır. 2000 yılında 30,9 milyar \$ olan ihracat hacmi, ilk kez 2007 yılında 100 milyar \$ seviyesini geçmiş ve yaklaşık 115 milyar \$’a ulaşmıştır. 2008 yılında 140 milyar \$’ı aşan ihracat, 2009 yılında kriz nedeniyle 109 milyar \$’a gerilemiştir. İthalat değerleri her yıl ihracattan daha yüksek bir seyir izlemiş ve sürekli artma eğilimini korumuştur. Bu gelişmeler neticesinde dış ticaret dengesi ve cari açığı 2011 yılında en yüksek düzeyine ulaşmış ancak sonraki yıllarda ekonomi yönetiminin aldığı tedbirlerle cari açığı azalma eğilimi başlamıştır.

2.3. TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN FİNANSMANI

Tasarrufların yetersizliği, bir ülkede cari açığı arttırıcı temel faktörlerden biridir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yapısal tasarruf açığının dış borçlanma yoluyla finanse edilmesi ile oluşan cari açığın finansman yapısının nasıl olduğu sürdürülebilirlik açısından önemli bir göstergedir. Bu nedenle, cari açığın finansmanının hangi kaynaklardan ve nasıl sağlandığı ile bu kaynakların sürekliliğinin olup olmaması oldukça önemlidir. Aksi halde, cari açığın finansmanı konusunda sıkıntı yaşadığında konu ülke için sorun teşkil etmeye başlayacaktır (İlhan, 2017: 53).

Cari açığın finansmanı, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), portföy yatırımları ve diğer sermaye yatırımlarından oluşan sermaye ve finans hesabından yapılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar ve uzun vadeli sermaye girişleri cari açığın finansman kalitesi açısından büyük önem taşımakta ve ülke ekonomisinin kırılğanlığını azaltmaktadır. Bu nedenle cari açığın finansman kaynakları önemli bir göstergedir.

2.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili olarak çıkarılan 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun 2. Maddesinde yabancı yatırımcı ve doğrudan yabancı yatırım şu şekilde açıklanmıştır:

Yabancı yatırımcı, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapan, yabancı ülkelerin vatandaşlığına sahip olan gerçek kişiler ile yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarını ve yabancı ülkelerin kanunlarına göre kurulmuş tüzel kişileri ve uluslararası kuruluşları kapsamaktadır. DYY ise, yabancı yatırımcı tarafından, yurt dışından getirilen; TCMB alım satımı yapılan konvertibl para şeklinde nakit sermaye, şirket menkul kıymetleri (devlet tahvilleri hariç), makine ve teçhizat, sınai ve fikrî mülkiyet hakları, yurt içinden sağlanan yeniden yatırımda kullanılan kâr, hasılat, para alacağı veya mali değeri olan yatırım ile ilgili diğer haklar, doğal kaynakların aranması ve çıkarılmasına ilişkin haklar gibi iktisadi kıymetler aracılığıyla; yeni şirket kurmayı veya şube açmayı, menkul kıymet borsaları dışında hisse edinimi veya menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir şirkete ortak olmayı ifade etmektedir.

Cari açık veren ülkeler doğrudan sermaye girişi sağlayarak hem finansal açığı kapatmakta hem de ülkenin sermaye, istihdam ve teknoloji artışını sağlamak istemektedirler. Sermayenin sınırlı bir üretim faktörü olmasından, ülkeler yabancı yatırımcıları teşvik edecek sağlıklı bir zemin tesis edilmesi ve gerekli altyapının oluşturulması için büyük gayret sarf ederler. Yatırımcılara mevcut risk faktörünün yanında, yüksek getiri olanakları sunmaya çalışarak gerekli sermayenin ülkeye girmesini arzu etmektedirler. Özellikle gelişmekte olan

ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanabilmesi amacıyla gereken sermaye girişinin olması, ülkenin ekonomik hedeflerinin gerçekleşmesi için önemli hale gelmektedir (Işık, 2016: 2).

Tablo 8
2000-2018 Yılları Doğrudan Yabancı Yatırımlar (*Milyon \$)

Yıllar	Doğrudan Yabancı Yatırımlar Net Varlık Edinimi	Doğrudan Yabancı Yatırımlar Net Yükümlülük Oluşumu	Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Cari Denge*
2000	870	982	-112	-9.920
2001	497	3.352	-2.855	3.760
2002	143	1.082	-939	-626
2003	480	1.702	-1.222	-7.554
2004	780	2.785	-2.005	-14.198
2005	1.064	10.031	-8.967	-20.980
2006	924	20.185	-19.261	-31.168
2007	2.106	22.047	-19.941	-36.949
2008	2.549	19.851	-17.302	-39.425
2009	1.553	8.585	-7.032	-11.358
2010	1.482	9.099	-7.617	-44.616
2011	2.370	16.182	-13.812	-74.402
2012	4.106	13.744	-9.638	-47.963
2013	3.636	13.563	-9.927	-63.642
2014	7.050	13.337	-6.287	-43.644
2015	5.096	19.274	-14.178	-32.109
2016	3.138	13.950	-10.812	-33.137
2017	2.701	11.546	-8.845	-47.437
2018	3.649	13.002	-9.410	-27.020

Kaynak: TCMB-EVDS-Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum.

Türkiye’de 2000-2018 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımlar Tablo 8’de verilmiştir. DYY’nin cari açığın finansmanında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle DYY girişinin arttığı 2006-2008 yıllarında, cari açığın yarından fazlası DYY tarafından finanse edilmiştir. Bu nedenle DYY, cari açığın finansmanında önemli bir alternatif olup, ülkeye daha fazla DYY çekilebilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır (Göçer, 2013: 222). 2009 yılında cari açığın %61’i doğrudan yabancı yatırımlarla karşılanmış, ancak sonraki yıllarda doğrudan yabancı yatırımlarda artış görülmesine karşılık cari açıktaki artış nedeniyle karşılama oranı daha düşük düzeylerde kalmıştır.

2.3.2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, tasarruf sahiplerinin veya yatırımcıların, uluslararası sermaye piyasalarından faiz geliri elde etmek amacıyla hisse senedi, tahvil ve diğer sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmalarını ifade eder.

Ülkelerin sermaye hareketlerini serbestleştirmesinin temel nedeni ekonomik büyümeyi arttırmaktır. Ancak ekonomi politikalarındaki küçük bir istikrarsızlık portföy yatırımları gibi sıcak sermaye hareketlerinin kontrolünü zorlaştırmaktadır. Yabancı yatırımcılar en küçük risk anında hızlı hareket ederek ani yer değişiklikleri ile ülkeden sıcak para çıkışı hızlandırabilmektedirler. Ekonomide oluşacak şok karşısında uluslararası sermayenin ülkeden çıkış yapması finansal krizlere sebep olmaktadır (Arslan ve Çiçek, 2017: 293). Ülkedeki politikalar, yurtiçi faiz oranları ve yatırım ortamı portföy yatırımlarının artışını etkilemektedir. Yatırımcılar öncelikle sermayelerinin güveni ve kazançlarının boyutuyla ilgilenirler. Bu nedenle yabancı sermayenin ülkedeki doğrudan yabancı yatırımına dönüşünün sağlanması gerekmektedir.

Tablo 9
2000-2018 Yılları Portföy Yatırımları (*Milyon \$)

Yıllar	Portföy Yatırımları Net Varlık Edinimi	Portföy Yatırımları Net Yükümlülük Oluşumu	Net Portföy Yatırımları	Cari Denge*
2000	560	1.615	-1.055	-9.920
2001	752	-3.727	4.479	3.760
2002	2.054	1.503	551	-626
2003	1.353	3.851	-2.498	-7.554
2004	1.363	9.411	-8.048	-14.198
2005	1.213	14.670	-13.457	-20.980
2006	3.987	11.402	-7.415	-31.168
2007	1.947	2.780	-833	-36.949
2008	1.244	-3.770	5.014	-39.425
2009	2.711	2.938	-227	-11.358
2010	3.534	19.617	-16.083	-44.616
2011	-2.688	19.516	-22.204	-74.402
2012	-2.657	38.372	-41.029	-47.963
2013	-2.601	21.419	-24.020	-63.642
2014	746	20.962	-20.216	-43.644
2015	6.129	-9.329	15.458	-32.109
2016	1.511	7.850	-6.339	-33.137
2017	-394	24.082	-24.476	-47.437
2018	3.147	32	3.115	-27.020

Kaynak: TCMB-EVDS-Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum.

Türkiye’de 2000-2018 yılları arasında portföy yatırımları Tablo 9’da gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde: 2002 ve 2018 yıllarında hem yerli hem de yabancı sermaye ülke dışına çıktığı için net portföy yatırımları hesabı pozitif değer almıştır. 2001, 2008 ve 2015 yıllarında ise yabancı sermaye portföy yatırımı için ülkeye gelmesine rağmen yerli yatırımcının yabancı ülkeleri tercihi nedeniyle net portföy yatırımları hesabı pozitif değer almıştır. Portföy

yatırımları ülkede savaş, iç karışıklıklar, siyasi istikrarsızlık, terör, ekonomik kriz gibi herhangi bir olumsuzluk durumunda ülkeyi hızlı terk edecek bir araçtır. Bu nedenle 2001, 2002, 2008, 2015 ve 2018 yıllarında portföy yatırımları ile cari açık finanse edilememiştir. Dolayısıyla belirtilen periyotta portföy yatırımları cari açığın finansmanında kullanılabilecek istikrarlı bir finansman aracı olmamıştır. Bu nedenle cari açığı portföy yatırımları ile uzun süreli finanse etmenin doğru bir politika olmadığı ifade edilebilir.

2.3.3. Diğer Yatırımlar

Türkiye’de cari açığın finansmanında, bankacılık sektörünün yurt dışından almış olduğu krediler ve özel kesiminin dış borçlanmasını yansıtan diğer yatırımlar, bu hesapta önemli yer tutmaktadır. Özel sektörün yurtiçinde ve yurtdışında yapmış olduğu yatırımlar sonucu alınan kredilerin faizleri, ilerleyen yıllarda cari açığı artırması nedeniyle uzun vadede güvenilir bir finansman aracı değildir (Doğan, 2014: 105). Ticari krediler, krediler⁴, efektif mevcutları ve mevduat hesapları, diğer varlık ve yükümlülükler bu hesaba kaydedilmektedir (TCMB, 2018: 16).

⁴ TCMB, Hükümet ve bankaların yurtdışına açtıkları krediler, yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında yerleşik kişilerden sağladığı nakit krediler, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından işlem bazında aylık olarak sağlanan Hükümet’in yurtdışından sağladığı uzun vadeli kredilerden oluşmaktadır.

Tablo 10
2000-2018 Yılları Diğer Yatırımlar(*Milyon \$)

Yıllar	Diğer Yatırımlar Net Varlık Edinimi	Diğer Yatırımlar Net Yükümlülük Oluşumu	Net Diğer Yatırımlar	Cari Denge*
2000	1.972	10.389	-8.417	-9.920
2001	637	-12.296	12.933	3.760
2002	819	1.603	-784	-626
2003	1.019	4.461	-3.442	-7.554
2004	7.008	14.657	-7.649	-14.198
2005	573	20.834	-20.261	-20.980
2006	13.479	29.492	-16.013	-31.168
2007	4.969	33.482	-28.513	-36.949
2008	12.056	34.529	-22.473	-39.425
2009	-10.963	-8.343	-2.620	-11.358
2010	-7.020	29.379	-36.399	-44.616
2011	-11.197	19.933	-31.130	-74.402
2012	560	22.559	-21.999	-47.963
2013	-2.318	37.195	-39.513	-63.642
2014	1.684	17.874	-16.190	-43.644
2015	14.989	27.111	-12.122	-32.109
2016	6.144	11.818	-5.674	-33.137
2017	8.095	13.283	-5.188	-47.437
2018	9.740	931	8.809	-27.020

Kaynak: TCMB-EVDS-Ödemeler Bilançosu Analitik Sunum.

Türkiye’de 2000-2018 dönemine ilişkin diğer yatırımlarla cari hesaba ilişkin değerler Tablo 10’da verilmiştir. Tablodan da izlenebileceği gibi, 2001 ve 2018 yılları haricinde net diğer yatırımlar hesabı cari açığın finansmanı için kullanılmıştır. Ancak, uzun vadede faiz yükünü arttırması nedeniyle cari açığın finansmanı için öncelikli bir alternatif olmamalıdır.

2.4. CARİ AÇIĞA YÖNELİK POLİTİKA ÖNERMELERİ

Cari açık, makroekonomik faktörler üzerinde meydana getirebileceği zararlar nedeni ile tedbir alınması gereken önemli bir göstergedir. Bu nedenle alınabilecek politikaları üç grupta toplanabilir:

- a) Cari açığın finanse edilmesi,
- b) Cari açığın baskı altında tutulması,
- c) Cari açığa karşı tedavi edici önlemlerin alınması (Mucuk, 2008: 118-119).

Cari açık ile mücadelede gerekli önlemlerin alınması için TCMB ve hükümetin izlediği ekonomi politikaları önemlidir. Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan 2018-2020 Orta Vadeli Program’da, cari açık sorununa yönelik izlenebilecek yol haritası belirlenmiştir. Bu yöntemlerden bazıları şu şekildedir:

- a) Yüksek teknolojili ürünlerinin ihracatına yönelik destekler sektörlerin ihtiyaçları doğrultusunda çeşitlendirilecektir.
- b) Türk lirası ile ticaretin toplam ticaret içerisindeki payının yükseltilmesi teşvik edilecektir.
- c) İhracatçıların kur riskini azaltmak amacıyla İhracatta Döviz Kuru Riski Sigorta Sistemi kurulacak ve kullanımı yaygınlaştırılacaktır.
- d) Ekonominin ihtiyaç duyduğu uluslararası yatırımların girişinin artırılmasını teminen uluslararası doğrudan yatırım stratejisi hazırlanarak hayata geçirilecektir.
- e) İthalattan kaynaklanan haksız rekabete karşı yerli üretimin zarar görmemesini teminen ticaret politikası önlemleri etkin bir şekilde uygulanacaktır.
- f) Yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji üretimindeki payı artırılacaktır.
- g) Sektörlerin rekabet gücünün geliştirilmesi ve uluslararası ticaretin kolaylaştırılması amacıyla lojistik hizmetler etkinleştirilecektir.
- h) Mali disiplinin kararlılıkla sürdürülmesi amacıyla kamu harcamalarının sınırlandırılması, etkinliğinin artırılması ve kamuda cari harcamalarda tasarruf sağlanması ön plana çıkan temel stratejiler olacaktır.
- i) Temel para politikası aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarının yanı sıra zorunlu karşılık oranları ile Türk Lirası ve döviz cinsi likidite uygulamaları da kullanılmaya devam edilecektir.
- j) Dalgalı döviz kuru rejimi uygulaması sürdürülecektir.

Alınacak bu önlemlerin yanı sıra pazar çeşitliliği de önemli bir husustur. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında AB ülkeleri birinci sırada yer almaktadır. Dolayısıyla ülke ekonomisinin, dış ticarete tek bir ülkeye ya da ülke grubuna bağımlılığı nedeniyle yaşanabilecek sosyo-ekonomik gelişmelerden daha az etkilenmesi amacıyla, farklı pazarlara yönelmesi ve ürün çeşitliliğini artırması gerekir. Böylelikle ülke, belli bir pazar bölgesine yoğunlaşmanın taşıdığı riski azaltmış olacak ve dünya ihracatındaki payını artırma olanağı elde edilebilecektir (Yiğit, 2018: 100).

2.5. MAKRO EKONOMİ İÇİNDE KREDİLERİN ÖNEMİ

Türkiye'de bankacılık sektörü sadece finansal sektörün değil, aynı zamanda tüm ekonomik sistemimin ana unsurlarından birisidir. Küreselleşen ekonomilerde finans piyasalarında bankalar, ekonominin tüm unsurlarında birçok fonksiyonu yerine getirerek etkileşim halindedir. Bankalar hane halklarının tasarruflarını değerlendirdiği ve yatırımlar için gerekli finansmanın temininde aracılık rolü üstlenmektedirler. TCMB tarafından yürütülen para

politikasının piyasaya aktarım organı olan bankacılık sektörü mali sisteme yön vermede, uluslararası ticaretin gelişmesinde ve ödeme sistemlerinin etkin olarak çalışmasında önemli katkılar sunmaktadır (Babacan, 2014: 17-18).

Türkiye’de finansal sistemin yaklaşık olarak %80’nini bankacılık sistemi oluşturmaktadır. Kredi genişlemeleri bankacılık sistemi ile gerçekleşmektedir. Finansal sistem içerisinde şirketler ihtiyaç duyduğu finansmanı sermaye piyasasında doğrudan borçlanma ile yeterince sağlayamadıklarından, kredi yolu ile borçlanma mekanizması önemli bir konumdadır (Güneş ve Yıldırım, 2017: 48).

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’nin sağlıklı ve verimli çalışan kurumlardan oluşan finansal yapısının olması, ekonomik büyüme ve gelişmenin önemli şartlarından biridir. Finansal yapının merkezinde olan bankaların sağlam temellerde ve güçlü sermaye yapıları, tasarrufların değerlendirilmesi, kişilerin ve firmaların uygun maliyette finansman bulmaları ekonomik faaliyetler açısından önem arz etmektedir (İslatince, 2017: 340).

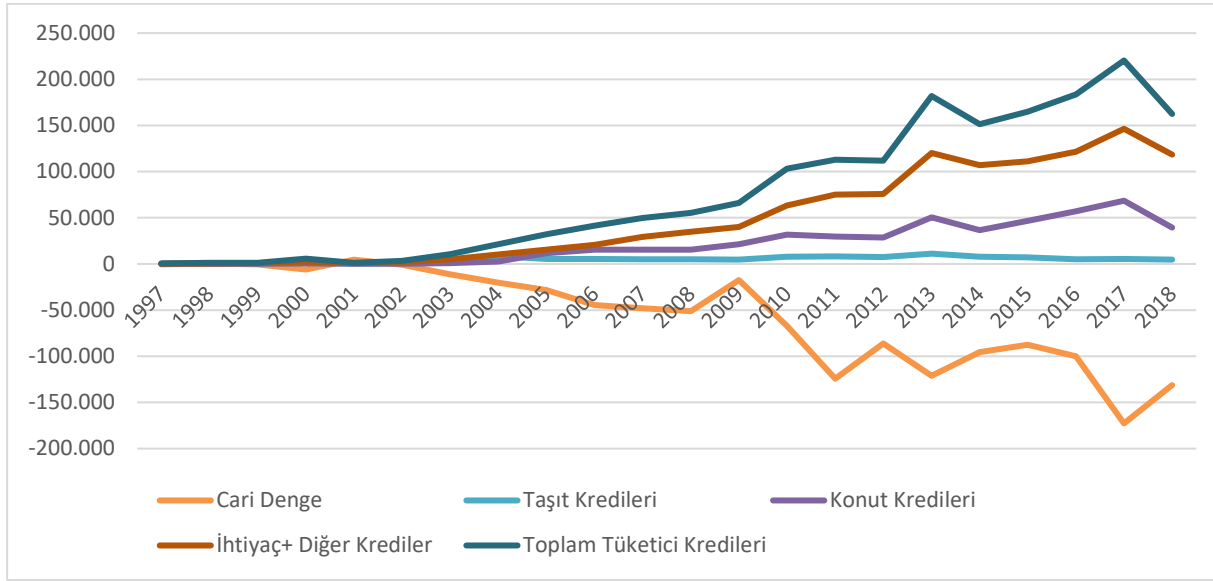
2.6. TÜRKİYE’DE TÜKETİCİ KREDİLERİ VE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığı 1980 yılı öncesinde uygulanan ithal ikameci politikalarla ılımlı seyir izlerken, 1980 yılı sonrası dışa açılım süreci ile ihracata dayalı politikalarla daha hareketli ve dalgalanmaların olduğu döneme girmiştir. 2000 yılı sonrası 2001 krizi haricinde her yıl cari açık verilmiştir. Bu sebeple cari işlemler açığı Türkiye ekonomisi içerisinde önemli sorunların birisi olarak gösterilmektedir (Bayar vd, 2014: 452).

Türkiye’de 2001 ekonomik krizinden sonra makroekonomik tedbirler ile ekonomiyi yeniden canlandırmak adına Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile ekonomik büyümede artışlarla birlikte faiz oranları, enflasyon ve döviz kurunda düşmeye başlamıştır. Olumlu gelişmelerin yanı sıra Türk Lirası’nın değer kazanması ve kredilerde özellikle tüketici kredilerinde artışla birlikte tüketim artmıştır. Tüketim harcamalarının özellikle ithal mallarına yönelmesi cari işlemler açığındaki artışı hızlandırmıştır (Kılıç, 2015: 408).

Türkiye ekonomisinde 2008 krizinden sonra ortaya çıkan makroekonomik riskler karşısında TCMB, 2010 yılı sonunda ekonomik risklerin azaltılması için tedbirler uygulamaya koymuştur. Bu tedbirler kapsamında tüketici kredileri genişlemesini yavaşlatmak ve böylelikle cari açığın sürdürülebilirliğini sağlamak için yeni bir para politikası uygulamaya başlamıştır. Bu politika doğrultusunda, zorunlu karşılık oranları arttırılmış, bankalar konut kredilerinde kredi miktarının konut değerinin %75’ini geçemeyeceği kararını almış ve politika faiz oranları düşürülmüştür (Atış ve Saygılı, 2014:131).

Şekil 5
1997-2018 yılları Türkiye’de Tüketici Kredileri ve Cari Denge Gelişimi (Milyon TL)

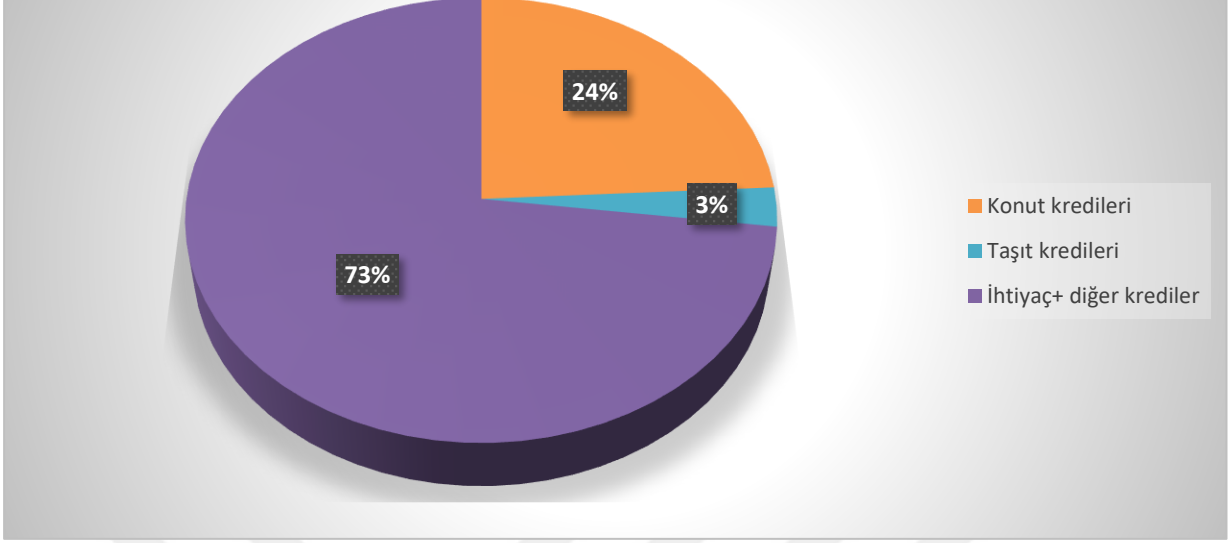

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, TCMB-EVDS verilerinden düzenlenmiştir.

Kredi hacmi genişlemesi karşısında TCMB tarafından uygulanan bankalara zorunlu karşılık oranlarının artırılması, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından konut kredilerinde konut değerinin %75 oranında kredi verilmesi ve ihtiyaç kredilerinde vadenin azami 36 ay olması gibi alınan tedbirler genelde tüketici kredilerinin artış hızını yavaşlatmaya yöneliktir. Dolayısıyla, krediler içinde cari açığın azaltılmasına yönelik olarak tüketici kredileri önemli bir araçtır. Türkiye’de 1997-2018 yılları arasında tüketici kredileri ve cari dengenin gelişimi Şekil 5’de verilmiştir. Şekilden de izlenebileceği gibi, tüketici kredilerinde ve cari açıda paralel bir gelişme görülmektedir. Dönemler itibariyle toplam kredilerin azaldığı kriz yıllarında cari açık da azalma eğilimine girmiş, kriz sonrası düşük düzeyde seyreden faiz oranları ile kredi hacmi artışıyla birlikte cari açıda artış trendine girmiştir (Göçer, 2013: 4-6). Bu nedenle cari açığın azaltılması için tüketici kredilerinde yapılacak düzenlemelerin etkin olacağı ifade edilebilir.

Bankaların kredi politikaları ekonomik konjoktüre göre zaman içerisinde değişmektedir. Ekonomideki genişleme politikaları ile kredi koşullarının iyileşmesi ile tüketici kredileri yıllara göre artış göstermektedir. Tüketici kredilerindeki bu artışa paralel olarak cari açıda artış göstererek riskli bir boyuta ulaşmıştır. Kriz dönemlerinde cari fazla verilmesi, ulusal paranın değerinin düşmesi ile nispi olarak yurtdışı mallara göre yurtiçi malların ucuzlaması ihracatı artırırken, yurtdışı malların fiyatlarının artması da ithalat oranını azaltmaktadır.

Grafik 1
2018 Yılı Tüketici Kredileri Dağılımı

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği verilerinden düzenlenmiştir.

Türkiye’de 2018 yılı arasında tüketici kredileri alt kalemleri olan taşıt, konut ve ihtiyaç ve diğer kredilerin dağılımı Grafik 1’de verilmiştir. 2018 yılında “İhtiyaç+Diğer Krediler” toplam tüketici kredilerinin %73’ünü oluştururken, konut kredileri %24 ve taşıt kredilerinin oranı %3’tür.

Cari açığın nedenleri arasında yatırımlar, ekonomik büyüme, kamu harcamaları, kamu bütçe dengesi, ticaret hadleri gibi faktörler yanında kredi hacmindeki artışlar da yer almaktadır. Tüketici kredilerinde meydana gelen artışlar sonucunda, tüketim ithal mallara yönelik artarsa, ülkenin cari dengesi olumsuz yönde etkilenecektir. Özellikle ihtiyaç kredilerinin ithal tüketim malları talebindeki etkisi, taşıt kredilerinin otomotiv ithalatına yönelmesi ve konut kredilerinin inşaat sektörü girdi maliyetlerinde ithal ürünlerin önemli yer tutması cari açığı arttıran bir diğer faktör olarak öne çıkmaktadır. Tüketici kredilerinin etkilerini belirleyebilmek ülke ekonomisi için önemli olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜKETİCİ KREDİLERİNİN CARİ İŞLEMLER AÇIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde literatür özeti verildikten sonra, veri seti ve model tanıtılacak, ardından metodoloji hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra ampirik bulgular tartışılacak ve çalışmanın son kısmında elde edilen bulgular doğrultusunda sonuç ve değerlendirme yapılacaktır.

3.1. LİTERATÜR ÖZETİ

Cari işlemler açığı önemli bir makroekonomik göstergedir ve cari açığın GSYH içindeki payının %5 düzeyini aşması ekonomik kriz göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Saçık ve Karaçayır, 2014: 2). Bu nedenle cari işlemler açığının sürdürülebilir seviyede tutulması ekonomik istikrar açısından önemlidir. Cari açık sorununa yönelik yapılan çalışmaların büyük kısmı sürdürülebilirliğe yoğunlaşırken, diğer bir kısım çalışmalar cari açığın finansman kalitesi ve nedenleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Literatürde cari açığın nedenleri dış ticaret açığı, ulusal tasarruf azlığı, dış borç stoku, reel döviz kuru, enerji bağımlılığı ve kredi genişlemesinin olduğu genel kabul görmektedir.

Cari işlemler açığı ile krediler arasındaki ilişkiye verilen önem özellikle 2011 yılında cari açığın 74 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmesi ve o dönem kredi genişlemesinin cari açığın temel nedeni olarak gösterilmesi ile artmıştır. Genel olarak literatür incelendiğinde, çalışmaların kullanılan değişken, analiz edilen ülke veya ülke grubu ve yöntem açısından farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Genellikle cari açık-kredi ilişkisinin incelendiği çalışmalarda kredi değişkeni yurtiçi toplam krediler, toplam tüketici kredileri veya alt bileşenleri olan taşıt, konut, ihtiyaç ve diğer kredi değişkenleri kullanılarak yapılmıştır. Bu bağlamda literatürde yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Bitzis vd. (2008), Yunanistan üzerine yaptığı çalışmada 1995-2006 yıllarına ilişkin üç aylık verileri ile Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli ile analiz yapmışlardır. Çalışma sonucunda cari açığı arttıran temel faktörün finansal serbestleşme ve kredi genişlemesi olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Brissimis vd. (2010), Yunanistan'da 1960-2007 yılları arasında cari açığın belirleyicilerini tespit etmek amacıyla Granger nedensellik testi yapmışlar ve cari açığın nedenleri arasında kredi artışları ve yetersiz kalan tasarruf oranlarının önemine vurgu yapmışlardır.

Togan ve Berument (2011), Türkiye’de sermaye hareketleri, kredi ve cari açık arasındaki ilişkiyi 1993Q1-2010Q4 dönemi verileriyle incelemişlerdir. VAR analizi ve etki-tepki analizi yöntemleriyle yaptıkları çalışmada kredi genişlemesinin, cari işlemler dengesine etkisinin sınırlı seviyede kalacağını ve cari açığın sürdürülebilir seviyeye indirilmesinin kolay olmayacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Telatar (2011), Türkiye’de 2003-2010 yılları arasında üçer aylık verilerle, toplam krediler, tüketici ve konut kredileri ile cari açık arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışmada, toplam ve konut kredilerinden cari işlemler açığına doğru anlamlı bir nedenselliğin olmadığı; ancak tüketici kredilerinden cari açığa doğru pozitif bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ganioğlu (2012), finansal krizlerin belirleyicisi olarak hızlı kredi artışları ile cari açık arasındaki ilişkiyi 1970-2008 yılları arasında 24 gelişmiş ve 26 gelişmekte olan toplam 50 ülke için panel logit yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda gelişmiş ülkelerde kredi genişlemelerinin ve gelişmekte olan ülkelerde ise cari açığın finansal krizlerin uyarıcısı olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kredi genişlemesi ile cari açığın finansal krizlerdeki etkisinin güçlü olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Mangır ve Erdoğan (2012), çalışmasında Türkiye’de 2003-2011 yılları aylık verilerini kullanarak Merkez Bankası’nın fiyat istikrarını sağlamak amacıyla yaptığı faiz oranlarındaki değişimlerin, toplam krediler ve reel döviz kuru kanalı ile cari açık üzerindeki etkisini Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda cari açığın en önemli belirleyicisinin toplam krediler olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Göçer vd. (2013), Türkiye’deki yurtiçi toplam kredi hacmi artışlarıyla cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi 1992-2012 yılları arasında üç aylık verileri kullanarak incelemişlerdir. Değişkenler arasında uzun ve kısa dönem ilişkileri, dinamik en küçük kareler yöntemiyle analiz edilmiş, yurtiçi kredi hacmi artışları ile cari açık arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu ve kredilerdeki artışın cari işlemler açığını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Akbaş vd. (2013), 1990-2011 yılları verilerini kullanarak G7 ülkeleri için cari işlemler açığı, doğrudan yabancı yatırım ve GSYH arasındaki nedensellik ilişkisini Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmaya göre doğrudan yabancı yatırımlar ve cari açıktan GSYH’ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu; cari açık ile toplam krediler arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu ve doğrudan yabancı yatırımdan cari işlemler açığı ve toplam kredilere doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aizenman ve Jinjara (2014), 2005-2012 dönemine ilişkin üç aylık verilerle 36 ülke için analiz yapmışlardır. Çalışma sonucunda 2008 finansal krizin öncesi ve sonrasında kredi

büyümesi, gayrimenkul değer artışı ve cari açık arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ağazade (2014), Türkiye’de toplam bireysel krediler ve kredi kartı harcamalarının dış ticaret dengesi, ithalat, tüketim malları ve dayanıklı tüketim malları ithalatı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 2003-2014 dönemine ilişkin aylık veriler ile Johansen Koentegrasyon testi ve üstel yumuşak geçişli koentegrasyon testi kullanarak analiz yapmış ve tüketici kredileri ve kredi kartı harcamalarına getirilecek sınırlamaların Türkiye’nin cari açık sorununa çözüm olmayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Gacener Atış ve Saygılı (2014), Türkiye’de toplam kredi hacmi ile cari açık üzerindeki etkisini 1998Q1-2013Q1 dönemi üç aylık verilerini kullanarak vektör hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda kredilerdeki artışın cari işlemler açığını arttırdığı, ancak etkisinin sınırlı seviyede kaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tiryaki (2014), 1999Q1-2014Q2 dönemi için bireysel kredilerin cari açık üzerindeki etkisini incelemiştir. Granger nedensellik testi kullanarak yaptığı çalışma sonucunda bireysel krediler ile GSYH arasında pozitif ve cari açık arasında ise güçlü negatif nedensellik ilişkisi elde etmiştir. Kredi sınırlamasının cari açık için önemli olduğu ancak ekonomik büyümenin bu sınırlandırmadan olumsuz etkileneceği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Türkiye’de tüketici kredilerinin ve bireysel kredi kartlarının tüketim davranışı içerisinde önemli bir finansman kaynağı ve toplam taleple birlikte ithal ürünler ve GSYH üzerinde belirleyici etken olduğunu ifade etmiştir.

Saçık ve Karaçayır (2014), Türkiye ekonomisinde tüketici kredileri ile cari açık arasındaki ilişkiyi 2004Q3-2013Q3 verileriyle Johansen eşbütünleşme, vektör hata düzeltme ve Granger nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, cari işlemler açığı ile tüketici kredilerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği, değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sandalcılar ve Altınar (2014), Türkiye’de tüketici kredileri ile cari açık arasındaki ilişkiyi Philips-Perron (PP) birim kök testi, Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi ve Granger nedensellik testi ile 2003Q1-2013Q2 dönemi verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, cari açık ile taşıt, ihtiyaç ve diğer krediler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamışlardır.

Kılıç (2015), Türkiye’de cari işlemler açığı ile tüketici kredilerinin alt kalemleri olan konut, taşıt ve ihtiyaç kredileri ile bireysel kredi kartları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2004Q4-2014Q3 dönemi verilerini kullanarak eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle analiz yapmıştır. Analiz sonucunda toplam tüketici kredileri ile taşıt, konut ve ihtiyaç

kredilerinin cari işlemler açığına arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, bireysel kredi kartları ile cari açık arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Alioğulları (2015), 2003Q2-2015Q2 dönemi verilerini kullanarak Türkiye'deki ticari ve tüketici kredi büyümesi ile cari açık arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Tüketici kredi artışlarının, cari açığı önemli derecede olumsuz yönde etkilediği ve ticari kredilerin cari açık üzerindeki etkisinin önemli seviyede olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Begeç (2015), Türkiye'de yurtiçi kredi hacmindeki değişimlerin cari açık, enflasyon ekonomik büyüme ve işsizlik üzerindeki etkilerini 2000-2014 dönemi çeyrek verilerini kullanarak ADF, PP ve KPSS birim kök testleri, Granger nedensellik ve Johansen eşbütünlük analizi ile incelemiştir. Analiz sonucunda, kredi hacmi ile cari işlem açığı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı bulgusunu elde etmiştir. Ayrıca DOLS yöntemiyle, uzun dönem analizinde kredi hacmindeki %1'lik artışın işsizlik oranını %5.4 azalttığını; ekonomik büyümeyi %0.75, enflasyonu %0.32 ve cari işlemler açığına ise %0.06 oranında arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Dücan vd. (2016), Türkiye'de tüketici kredilerindeki artışların cari işlemler açığı üzerindeki etkisini incelemiştir. 2009-2015 üç aylık verilerinin kullanıldığı çalışmada VAR modeli ve Granger nedensellik testi kullanılarak analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda tüketici kredilerinde değişimlerin cari açığa etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akçayır ve Albeni (2016), Türkiye'deki yurtiçi toplam kredi artışının cari açık üzerindeki etkisini 1992-2014 dönemi üç aylık verilerini kullanarak Toda-Yamamoto (1995) ve Dolado-Lütkepohl (1996) nedensellik testleri ve ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ve kredi artışlarının cari açık üzerindeki etkisinin beklenenden daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karahan ve Uslu (2016), Türkiye'de 2005Q1-2015Q3 dönemi üç aylık verileri kullanarak ARDL ve Kalman Filtresi yöntemiyle mevduat bankalarının özel sektöre kullandığı krediler ile cari açık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda kredi hacmi ile cari açık arasında eşbütünlük ilişkisinin olduğu, kredi hacminin cari açığı kısa ve uzun dönemde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilediği ve Kalman Filtresi modeli ile küresel finans krizinde kredi hacminin cari açık üzerinde etkisinin azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Güneş ve Yıldırım (2017), çalışmada taşıt ve kurumsal kredi ayrımı yaparak cari açık üzerindeki etkiyi Türkiye'de 2005Q4-2016Q4 dönemi verileriyle ADF birim kök ve Johansen

eşbütünleşme testi kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda kurumsal ve taşıt kredilerinin cari açığı arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Köroğlu (2018), Türkiye’de yurtiçi toplam krediler ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi 1982-2016 yılları arasındaki verileri kullanarak ADF ve Phillips-Perron birim kök testleriyle analiz etmişlerdir. Ayrıca değişkenler arasındaki uzun dönem analizini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Analiz sonucunda yurtiçi toplam kredilerden cari işlemler açığına doğru tek yönlü ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Kredi genişlemesinin kısıtlı olsa da cari açığı arttıran bir neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3.2. VERİ SETİ VE MODEL

Bu bölümde Türkiye’de tüketici kredilerinin cari işlemler açığı üzerindeki etkisini analiz etmek için kullanılan veri ve model tanıtılacaktır.

3.2.1. Veri Seti

Türkiye’de tüketici kredilerinin cari işlemler açığı üzerindeki etkisi 1997-2018 dönemi için zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan değişkenler ve veri kaynakları Tablo 11’de verilmiştir. Değişkenlerin analize uygun duruma getirilmesi için, dolar cinsinden olan cari açık verileri TCMB-EVDS döviz kuru verileriyle Türk Lirası’na çevrilmiştir. Genellikle negatif değerler alan cari açık verilerinin mutlak değeri alınarak analize uygun hale getirilmiştir. İhtiyaç kredileri 2004 yılı Ekim ayına kadar diğer krediler içerisinde yer almasından dolayı, ihtiyaç ile diğer krediler toplamı alınarak modele dâhil edilmiştir. Toplam tüketici kredileri ve alt bileşenleri ile cari açık verileri yıllık bazda GSYH’ye oranlanarak incelenmiştir. Çalışmanın tüketici kredileri ve alt bileşenleri özelinde kurgulanması özellikle ilişkinin literatüre sağlayacağı katkı ve BDDK tarafından derlenen ticari kredilerine ilişkin verilerin 2003 yılından itibaren yayınlanmaya başlaması nedeniyledir.

Tablo 11
Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişken	Değişken Açıklaması	Veri Kaynakları
<i>mcayo</i>	Cari İşlemler Açığı	TCMB- EVDS Ödemeler Dengesi Analitik Sunum Altıncı El Kitabı
<i>kkyo</i>	Konut Kredileri	Türkiye Bankalar Birliği
<i>ikyo</i>	İhtiyaç ve Diğer Krediler	Türkiye Bankalar Birliği
<i>tkyo</i>	Taşıt Kredileri	Türkiye Bankalar Birliği
<i>ttkyo</i>	Toplam Tüketici Kredileri	Türkiye Bankalar Birliği
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve TCMB-EVDS Harcama Yöntemi

3.2.2. Model

Cari işlemler açığı ile tüketici kredileri arasındaki ilişki öncelikle toplam tüketici kredileri ile cari açık arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla oluşturulan Model 1 ile tahmin edilecektir. Ardından konut, ihtiyaç ve taşıt kredilerinin cari açık üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan Model 2 ile kredi türleri itibariyle ilişki incelenecektir. Çalışmada kullanılan modeller sırasıyla aşağıdaki gibidir:

$$\text{Model 1: } mcayo_t = \beta_0 + \beta_1 ttkyo_t + \varepsilon_t \quad (3.1)$$

$$\text{Model 2: } mcayo_t = \beta_0 + \beta_1 kkyo_t + \beta_2 ikyo_t + \beta_3 tkyo_t + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

Burada β_0 , sabit terimi; β_1 , β_2 ve β_3 toplam tüketici kredileri, konut, ihtiyaç ve taşıt kredilerine ilişkin eğim katsayılarını ve ε_t , hata terimini temsil etmektedir.

3.3. METODOLOJİ

Engle-Granger (1987)'in makalesinden bu yana değişkenlerin düzeyleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesi önem kazanmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı regresyondan elde edilen kalıntılara dayalı Engle-Granger iki aşamalı yaklaşımı; indirgenmiş rank regresyonlarına dayalı Johansen sistem yaklaşımı veya temel bileşenler yöntemine dayalı Stock-Watson (1988)'in stokastik ortak trend (sistem) yaklaşımı ile test edilebilmektedir (Bedir ve Tural, 2014:4). Ancak bu yaklaşımların hepsinin ortak özelliği, üzerinde çalışılan değişkenlerin hepsinin birden fark durağan olduğunu varsaymasıdır. Bu durum analizlerde kullanılan değişkenlerin bütünleşme testlerinin eşbütünleşme analizlerinden önce yapılmasını zorunlu kıldığından, öncelikle serilerin birim kök özelliklerinin tespit edilmesi gerekir.

3.3.1. Birim Kök Testleri

Zaman serisi analizlerinde, belirlenen değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilmesi için serilerin birim kök içermemesi yani durağan olması gerekir. Birim kök içeren serilerin durağan olmamaları, gerçek ilişkiyi yansıtmayarak, sahte ve yanıltıcı tahmin sonuçları ortaya çıkarabilmektedir (Gujarati, 1999'dan aktaran: Kılıç, 2015: 413). Çalışmada serilerin birim kök özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve yapısal kırılmalı Zivot-Andrew birim kök testleri ile incelenmiştir.

3.3.1.1. ADF Birim Kök Testi

ADF testi, zaman serisi analizlerinde serilerin durağanlığını test etmek amacıyla en sık kullanılan yöntemlerdendir. ADF testi regresyon denklemleri aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^k \delta \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

$$\Delta Y_t = a + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^k \delta \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

$$\Delta Y_t = a + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^k \delta \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3.5)$$

ADF testlerinde δ değerinin 0'a eşit olup olmadığı test edilmektedir. Bu bağlamda oluşturulan hipotezler “ $H_0: \delta = 0$, Birim kök vardır” ve “ $H_a: \delta < 0$, Birim kök yok yani seri durağandır” şeklindedir.

3.3.1.2. Zivot ve Andrews (ZA) Birim Kök Testi

Zivot ve Andrews (1992), Perron (1989)'un kırılma noktalarını dışsal almasına karşı çıkararak, bu kırılmaların içsel olarak tahmin edilmesi sağlayan yeni bir model geliştirmiştir. Test sürecinde kırılma noktaları Perron'daki gibi tahmin edilir. Boş hipotezi test etmek için kullandıkları regresyon denklemleri şöyledir (İğde, 2010: 39):

$$\text{Model A: } y_t = \hat{u}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{a}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta \hat{y}_{t-j} + \hat{e}_t \quad (3.6)$$

$$\text{Model B: } y_t = \hat{u}^B + \hat{\beta}^B t + \hat{\gamma}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{a}^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta \hat{y}_{t-j} + \hat{e}_t \quad (3.7)$$

$$\text{Model C: } y_t = \hat{u}^C + \hat{\theta}^C DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^C t + \hat{\gamma}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{a}^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta \hat{y}_{t-j} + \hat{e}_t \quad (3.8)$$

Burada; $t = 1, 2, \dots, T$ tahmin dönemini; $\lambda = T_B/T$ kırılma noktasını; T_B , kırılma zamanını; $DT_t(\lambda)$ sabitte meydana gelen kırılmayı, $DT_t^*(\lambda)$ eğimdeki kırılmayı göstermektedir. Test istatistiği, $t < T_\lambda$ olması durumunda “0”, tersi durumda “1” değerini almaktadır. Model A sabitte, Model B eğimde ve Model C ise sabit ve eğimde yapısal kırılmayı test etmektedir (Çatık, 2007: 110).

3.3.2. ARDL Analizi

Modelde seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı Pesaran (1997) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen The Autoregressive Distributed Lag (ARDL) modeli ile test edilmiştir. Pesaran vd, (2001), İngiltere üzerine yaptıkları çalışmada ilk kez sınır testi analizlerini uygulamışlardır (Pesaran, vd, 2001: 289). ARDL yaklaşımının Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen diğer eşbütünleşme testlerine oranla birçok avantajı bulunmaktadır. Bu avantajlar şöyledir (Uzgören ve Akalın, 2016: 69):

- a) ARDL yaklaşımı, modelde serilerin tamamının I(0), I(1) ve/veya bazılarının I(0) bazılarının I(1)'inci dereceden bütünleşik olması durumunda kullanılabilir bir yaklaşımdır. Ancak seriler ikinci dereceden eşbütünleşikse bu test kullanılamaz.
- b) Küçük örneklerde bile etkili bir tahmin analizi yapılmasına olanak sağlar.
- c) Sınır testi ile modelin hem kısa dönem hem de uzun dönem ilişkileri tahmin edilebilmektedir

ARDL süreci üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunup bulunmadığı kısıtsız hata düzeltme modeline uygulanan F testi ile araştırılmaktadır. Çalışmada her iki modele ilişkin kısıtsız hata düzeltme modeli şöyledir:

$$\text{Model 1: } \Delta mcayo_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \Delta mcayo_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_2 \Delta ttkyo_{t-i} + \theta_1 mcayo_{t-1} + \theta_2 ttkyo_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.9)$$

$$\text{Model 2: } \Delta mcayo_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \Delta mcayo_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_2 \Delta kkyo_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_3 \Delta ikyo_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_4 \Delta tkyo_{t-i} + \theta_1 mcayo_{t-1} + \theta_2 kkyo_{t-1} + \theta_3 ikyo_{t-1} + \theta_4 tkyo_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.10)$$

Bahmani vd. (2003) yaptıkları çalışmada sınır testi için kullanılan F testinin, gecikme uzunluğuna karşı duyarlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu sebeple eşbütünleşme ilişkisinin varlığını sınamak amacıyla öncelikle (3.9) ve (3.10) nolu eşitlikte kullanılan farkı alınmış değişkenlerin gecikme uzunluğunu gösteren değerine karar vermek gerekmektedir. Bu amaçla literatürde Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) gibi bilgi kriterleri kullanılmaktadır (Direkçi ve Kaygusuz, 2013'den aktaran: Bedir ve Tural, 2014: 4-5). Gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra, test edilecek hipotez Model 1 için " $H_0 = \theta_1 = \theta_2 = 0$ " için diğer bir ifadeyle "*Uzun dönemli bir ilişki yoktur*" ve Model 2 için " $H_0 = \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = \theta_4 = 0$ " şeklindedir ve kullanılan istatistik θ değerlerine ilişkin F istatistiğidir.

Değişkenler arasında uzun dönem ilişki elde edildikten sonra ikinci aşamada ARDL (p, q1, q2, q3 ve q4) ve ARDL (p, q1 ve q2) şeklindeki uzun dönem denklemi tahmin edilmektedir. Parantez içindeki değerler, her bir değişken için istatistikî kriterlere göre belirlenen uygun gecikme sayılarıdır. Buna göre, tahmin edilecek uzun dönem denklemi şöyledir:

$$\text{Model 1: } mcayo_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^j \beta_1 ttkyo_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.12)$$

$$\text{Model 2: } mcayo_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^j \beta_1 kkyo_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_2 ikyo_{t-i} + \sum_{i=0}^l \beta_3 tkyo_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.11)$$

Bu modelde yer alan parametreler kullanılarak Bardsen (1989)'in izlemiş olduğu yöntemle uzun dönem katsayıları elde edilebilir. Örneğin cari açık değişkeni için uzun dönem katsayısı aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanabilir:

$$\phi = \frac{\sum_{i=0}^k \beta_2}{1 - \sum_{i=1}^j \beta_1} \quad (3.13)$$

Uzun dönem tahminleri elde edildikten sonra değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisi ise hata düzeltme modelinin tahmini ile yapılır. Çalışmada kullanılacak modellere ilişkin hata düzeltme modeli şöyledir:

$$\text{Model 1: } \Delta mcayo_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \Delta ttkyo_{t-i} + \phi ecmt_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.14)$$

$$\text{Model 2: } \Delta mcayo_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \Delta kkyo_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_2 \Delta ikyo_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_3 tkyo_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_4 tkyo_{t-i} + \phi ecmt_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.15)$$

Hata düzeltme katsayısı (ecmt), kısa dönemde meydana gelen dengeden sapmalardan sonra tekrar dengeye dönülüp dönülmediği, dönülüyorsa sapmanın ne kadarının telafi edildiğini göstermektedir. Son olarak, ARDL modeli tahmin edildikten sonra otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testleri ile modelin iyiliği ve uyumu kontrol edilmelidir. Bu amaçla Breusch-Godfrey'in seri otokorelasyon LM testi; White'in değişen varyans testi ve Jarque-Berra normallik testi yapılabilir. Ayrıca CUSUM testi ile de modelin istikrarlı olup olmadığı kontrol edilebilir.

3.4. AMPİRİK BULGULAR

Zaman serisi analizlerinde uygun tahmin yöntemlerinin belirlenmesi için öncelikle serilerin birim kök özellikleri tespit edilmelidir. Çalışmada serilerin birim kök özelliklerini tespit etmek için öncelikle ADF testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12
ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitli		Sabit ve Trendli	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>mcayo</i>	-2.5165	0.126	-2.8627	0.193
<i>kkyo</i>	-1.6633	0.434	-1.4182	0.825
<i>ikyo</i>	-1.4227	0.552	-0.8337	0.946
<i>tkyo</i>	-3.3102	0.028	-4.1507	0.019
<i>ttkyo</i>	-1.5905	0.470	-1.3166	0.855
Δ <i>mcayo</i>	-4.9094	0.001	-5.1589	0.003
Δ <i>kkyo</i>	-4.5039	0.002	-4.0991	0.023
Δ <i>ikyo</i>	-4.8335	0.001	-5.0044	0.004
Δ <i>ttkyo</i>	-5.3315	0.000	-3.9334	0.031

*ADF testi 3 gecikme için Akaike bilgi kriteri kullanılarak yapılmıştır.

ADF test sonuçlarına göre düzey değerleriyle hem sabitli hem de sabit ve trendli modellerde toplam tüketici kredileri değişkeni için alternatif hipotezin (H_a) kabul edildiği ve diğer değişkenler için birim kök hipotezinin kabul edildiği (H_0) görülmektedir. Bu nedenle toplam tüketici kredileri haricindeki değişkenler için serilerin farkları alınmış ve tüm değişkenlerin %5 önem düzeyinde birinci dereceden (I(1)) durağan oldukları tespit edilmiştir.

Zaman serisi analizinde yapısal kırılmaların varlığı durumunda ADF tipi testler genellikle H_0 hipotezini kabul etme eğilimindedirler. Bu nedenle yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot ve Andrews (1992) testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 13
Zivot ve Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Model A			Model C		
	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Kritik Değerler	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi ve λ Değerleri	Kritik Değerler
<i>mcayo</i>	-4.3162	0.7727 (2013)	%1 -5.34 %5 -4.80 %10 -4.98	-5.0857	0.7727 (2013)	%1 -5.57 %5 -5.08 %10 -4.82
<i>kkyo</i>	-2.5870	0.7727 (2013)		-3.3546	0.5909 (2009)	
<i>ikyo</i>	-2.0055	0.8636 (2015)		-3.4977	0.7273 (2012)	
<i>tkyo</i>	-6.2322***	0.3182 (2003)		-8.1548***	0.2727 (2002)	
<i>ttkyo</i>	-2.6931	0.8182 (2014)		-4.0150	0.7273 (2012)	
Δ <i>mcayo</i>	-5.8364**	0.6667 (2010)		-5.7876***	0.7619 (2012)	
Δ <i>kkyo</i>	-5.7475***	0.3333 (2003)		-5.9620***	0.3333 (2003)	
Δ <i>ikyo</i>	-6.0238***	0.8095 (2013)		-5.7733***	0.5714 (2008)	
Δ <i>ttkyo</i>	-5.6140***	0.3810 (2004)		-7.3099***	0.3810 (2004)	

*Kritik değerler Zivot ve Andrews (1992)'den alınmıştır.

Zİvot-Andrews birim kök test sonuçlarına göre, toplam tüketici kredileri değişkeni için test istatistiği hem sabitli hem de sabit ve trendli modelde mutlak anlamda kritik değerden büyük olduğu için H_a hipotezi kabul edilmiş (seri durağan); diğer değişkenlerde ise sabitli ve sabit ve trendli modellerde test istatistikleri kritik değerlerden mutlak anlamda küçük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmiş ve bu nedenle serilerin farkları alınmıştır. Fark işleminden sonra tüm istatistikler kritik değerlerden büyük olduğu için değişkenlerin çoğunlukla %1 önem düzeyinde I(1) derecen durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin varlığının her iki model içinde ARDL yöntemi ile test edilmesine karar verilmiştir.

Tablo 14
Model 1 Sınır Testi Sonuçları

	Deterministik Trendsiz Modeller	Deterministik Trendli Modeller
<i>mcayo</i>	1	1
<i>ttkyo</i>	0	0
F İstatistiği	2.5357	5.9072
k=2 İçin Pesaran Kritik Değerleri		
I(0)	3.79	4.87
I(1)	4.85	5.85

*%5 önem düzeyi için kritik değerler Pesaran ve Shin, (1997)'den alınmıştır.

Model 1 için ARDL tahminlerine ilişkin gecikme uzunlukları ve eşbütünleşme test sonuçları Tablo 14'de verilmiştir. Eşbütünleşme olup olmadığını test etmek için kullanılan F istatistikleri, Pesaran vd. (2001) kritik değerleriyle karşılaştırılmış ve deterministik trendli modelde %5 önem düzeyinde istatistiğin, üst sınır değerinden büyük olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, cari açık ile toplam tüketici kredileri arasında "uzun dönemli bir ilişki yoktur" hipotezi reddedilmiş ve uzun dönemli ilişkinin olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 15
Model 1 ARDL Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	p
<i>dttkyo</i>	2.6843	0.7689	3.4913	0.003
<i>c</i>	0.0017	0.0033	0.5188	0.610
<i>ecmt(-1)</i>	-0.7115	0.1927	-3.6929	0.002
Tanısal Test İstatistikleri				
R²	0.5441		AIC	-5.4471
Düzeltilmiş R²	0.4935		SIC	-5.2979
Regresyon Std. Hatası	0.0149		F-istatistiği	10.742 (0.001)
Breush-Goldfrey LM testi	0.979 (0.399)		White Testi	0.248 (0.862)
Jarque-Berra NT	0.768 (0.681)			

Eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra uzun dönem ARDL modeli tahmini trendli model için yapılmış ve sonuçlar Tablo 15'de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, kısa dönemde cari açığı toplam tüketici kredilerinin belirlediği söylenebilir. Modelde hata düzeltme terimi (*ecmt*) katsayısı negatif (-0.7115) ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Hata düzeltme katsayısı kısa dönemde dengeden sapmaların ne kadarının sonraki dönemlerde düzeltildiğini ve negatif katsayı, kısa dönemde dengeden uzaklaşan bağımlı değişkenin tekrar dengeye döndüğünü gösterir. Buna göre, kısa dönemde cari açıktaki meydana gelecek bir şokun

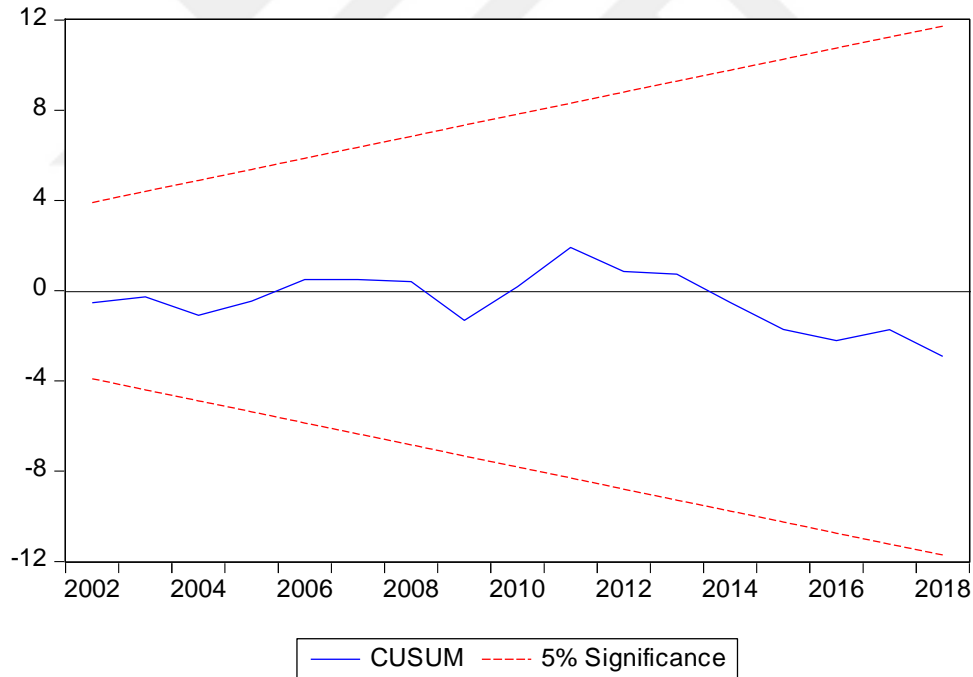
yaklaşık %0.71'inin uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ve şokun etkisinin 1,5 yıl gibi bir sürede giderilerek dengeye dönülebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönem katsayılarını veren seviye ilişkilerini belirlemek için yapılan uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16
Model 1 ARDL Modeli Tahmin Sonuçları: Uzun Dönem Katsayılar

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-Statistiği	Prob.
<i>ttkyo</i>	5.0843	2.8027	1.8141	0.085
<i>c</i>	-0.0233	0.0251	-0.928	0.365

Uzun dönem tahmin sonuçlarına göre toplam tüketici kredileri ile cari açık arasında pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, toplam tüketici kredilerindeki %1'lik artış cari açığı %5.08 oranında arttırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de bankaların kullandığı tüketici kredilerinin cari açığı etkileyen ve politika belirlemede dikkate alınması gereken önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir.

Şekil 6
Model 1 için CUSUM Grafiği

Model 1'e ait diagnostik test sonuçları ile modelin iyiliği ve uyumu kontrol edilmiştir. Modelde değişen varyans ve otokorelasyonun olmadığı; serinin normal dağıldığı ve CUSUM testi sonuçlarına göre genel olarak modelin iyi ve uyumlu olduğu söylenebilir.

Toplam tüketici kredileri ile cari açık arasında kısa ve uzun dönem ilişkilerinin tespitinden sonra konut, ihtiyaç ve taşıt kredileri özelinde ilişkinin incelenmesi amacıyla

oluşturulan Model 2 için ARDL tahminlerine ilişkin gecikme uzunlukları ve eşbütünleşme test sonuçları Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17
Model 2 Sınır Testi Sonuçları

Değişken	Deterministik Trendsiz Modeller	Deterministik Trendli Modeller
<i>mcayo</i>	3	3
<i>kkyo</i>	1	2
<i>ikyo</i>	0	2
<i>tkyo</i>	3	3
F İstatistiği	8.1678	8.1221
k=4 İçin Pesaran Kritik Değerleri		
I(0)	2.86	3.47
I(1)	4.01	4.57

*%5 önem düzeyi için kritik değerler Pesaran ve Shin, (1997)’den alınmıştır.

Eşbütünleşme olup olmadığını test etmek için kullanılan F istatistikleri, Pesaran vd. (2001) kritik değerleriyle karşılaştırılmış ve hem deterministik trendsiz hem de trendli modelde %5 önem düzeyinde istatistiğin, üst sınır değerinden büyük olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, cari açık ile toplam tüketici kredileri arasında "uzun dönemli bir ilişki yoktur" hipotezi reddedilmiş ve uzun dönemli ilişkinin olduğuna karar verilmiştir. Model 1 ile uyumlu olması açısından, Model 2 ‘ye ilişkin trendli model için tahmin yapılmış ve uzun dönem ARDL tahmin sonuçları Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18
Model 2 ARDL Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-ist.	p
<i>dmcayo(-1)</i>	0.9770	0.1739	5.6174	0.001
<i>dmcayo(-2)</i>	0.4927	0.1529	3.2224	0.012
<i>dkkyo</i>	-3.5943	0.7084	-5.0735	0.001
<i>dkkyo(-1)</i>	-1.1161	0.6969	-1.6016	0.148
<i>dikyo</i>	3.5448	0.4712	7.5236	0.000
<i>dikyo(-1)</i>	1.1907	0.5264	2.2621	0.054
<i>dktyo</i>	-0.2464	0.5682	-0.4337	0.676
<i>dktyo(-1)</i>	-6.7967	1.2894	-5.2713	0.001
<i>dktyo(-2)</i>	-2.9491	0.6736	-4.3781	0.002
<i>c</i>	0.0044	0.0017	2.6568	0.029
<i>ecmt(-1)</i>	-2.4817	0.3078	-8.0626	0.000
Tanısal Test İstatistikleri				
R²	0.9664	AIC	-7.0873	
Düzeltilmiş R²	0.9244	SIC	-6.5405	
Regresyon Std. Hatası	0.0060	F-istatistiği	23.0025	
Breush-Goldfrey LM testi	57.837 (0.096)	White Testi	2.769 (0.168)	
Jarque-Berra NT	0.0315 (0.984)			

*Gecikme uzunluğu 3 olarak alınmıştır.

ARDL tahmin sonuçlarına göre, kısa dönemde cari açığı kendi gecikmeleri, konut, ihtiyaç ve taşıt kredileri ve söz konusu kredilerin gecikmelerinin belirlediği söylenebilir. Modelde hata düzeltme terimi (*ecmt*) katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ve şokun etkisinin 1 yıldan az bir sürede giderilerek dengeye dönüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönem katsayılarını veren seviye ilişkilerini belirlemek amacıyla yapılan uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 19'da verilmiştir.

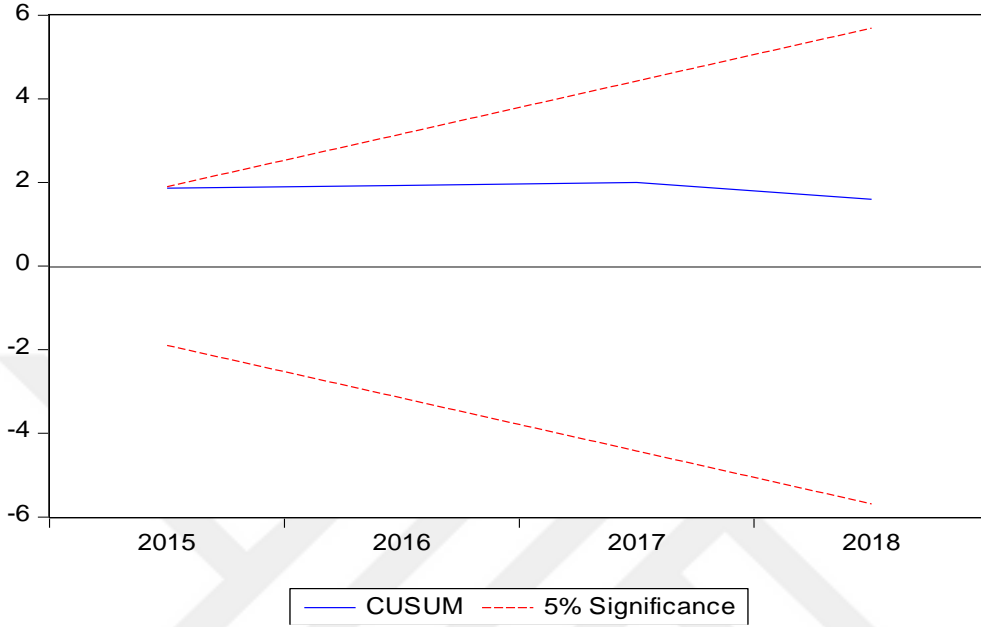
Tablo 19
Model 2 ARDL Modeli Tahmin Sonuçları: Uzun Dönem Katsayılar

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-Statistiği	Prob.
<i>kkyo</i>	-0.8886	0.6870	-1.2933	0.212
<i>ikyo</i>	0.8991	0.2269	3.9633	0.001
<i>tkyo</i>	3.8641	1.1600	3.3310	0.004
<i>c</i>	-0.0228	0.0105	-2.1634	0.044

Uzun dönem tahmin sonuçlarına göre konut kredileri ile cari açık arasında negatif yönlü ancak istatistiki olarak anlamlı bir ilişki elde edilememiştir. İhtiyaç ve taşıt kredilerinin cari açığı pozitif yönde ve istatistiki olarak anlamlı etkilediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, ihtiyaç kredilerinde %1'lik artış cari açığı %0.89 oranında arttırırken taşıt kredilerinde %1'lik

artış cari açığı %3.86 oranında arttırmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’de ihtiyaç ve taşıt kredilerinin cari açık üzerinde pozitif yönü bir etkiye sahip olduğu ve özellikle taşıt kredilerinin cari açığı arttırıcı etkisinin diğer tüketici kredilerinden daha yüksek olduğu söylenebilir.

Şekil 7
Model 2 İçin CUSUM Grafiği

Model 2’ye ilişkin diagnostik test sonuçları ile modelin iyiliği ve uyumu kontrol edilmiştir. Modelde değişen varyans ve otokorelasyonun olmadığı; serinin normal dağıldığı ve CUSUM testi sonuçlarına göre genel olarak modelin iyi ve uyumlu olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Makroekonomik göstergeler arasında en önemli yapısal sorunlardan biri cari işlemler açığıdır. Araştırmacı ve politika yapıcılar tarafından cari işlemler açığı ve nedenlerinin belirlenmesi ile sorunun çözümü için ülkeye özgü politika önermeleri ve tedbirler geliştirilebilecektir.

Türkiye’de 1980 yılında dışa açık ekonomi politikası uygulama kararı sonrası tüm sektörlerin ihracat hedeflemesi ile birlikte döviz girdisi artırılarak dış ödeme güçlüklerinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ancak gerekli yapısal düzenlemeler yapılmadan başlanılan geçiş sürecinde ihraç edilen mallardan daha fazlası ithal edilerek dış ticaret açığı vermeye başlanılmıştır. 1989 yılında sermaye ve finans hareketlerine yönelik engellerin kaldırılmasıyla yabancı finansal kaynaklara erişim kolaylaşmıştır. Buna paralel olarak 90’lı yıllardan itibaren cari işlemler açığı ortaya çıkmış ve 2000’li yıllardan sonra kronik bir sorun haline gelmiştir.

2001 krizinin ardından Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile faiz oranları, enflasyon ve döviz kuru düşmeye başlamıştır. Bankaların sermaye yapılarının güçlenmeye başlaması, faiz oranlarının düşmesi, TL’nin değer kazanması, satın alma gücünün artması ve tüketici kredilerindeki genişleme yurtiçi tüketimin ithal mallara yönelmesine sebep olmuştur. 2008 krizinden sonra TCMB artan cari işlemler açığı karşısında finansal tedbir olarak zorunlu karşılık oranlarını yükseltmiş ve konut kredilerinde kullanılacak kredinin konut bedelinin %75’ini geçemeyeceği kararı almıştır. Ayrıca, daha sonraki yıllarda ihtiyaç kredisi tutar ve vadesinde kısıtlama getirerek tüketici kredilerindeki artış hızını yavaşlatmak istemiştir. Bu bağlamda kredi-cari açık ilişkisi hep gündemde olmuştur.

Krediler ile cari işlemler açığı ilişkisini araştıran çok sayıda çalışma olmasına rağmen ithal ürün talebine kaynak olarak kullanılabilen tüketici kredilerini inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmada Türkiye’de tüketici kredileri ve alt kalemleri olan konut, ihtiyaç ve taşıt kredileri ile cari açık arasındaki ilişki 1997-2018 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada serilerin durağanlığı ADF ve Zivot ve Andrews birim kök testleriyle sınanmış ve değişkenler arasındaki hem kısa hem de uzun dönemli ilişkinin incelenmesi amacıyla her iki model için ARDL tahmini yapılmıştır.

Toplam tüketici kredileri ile cari açık ilişkisinin incelendiği modelde kısa dönemde cari açıkta meydana gelecek şokun uzun dönemde giderilerek tekrar dengeye döndüğü ve kısa dönemde cari açığı toplam tüketici kredilerinin belirlediği bulunmuştur. Uzun dönemde ise, toplam tüketici kredileri ile cari açık arasında pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, toplam tüketici kredilerindeki %1’lik artışın cari açığı %5.08

oranında arttırdığı bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç Telatar (2011), Saçık ve Karaçayır (2014), Dücan vd. (2016), Kılıç (2015), Alioğulları (2015)'nin bulguları ve teorik beklentilerle uyumludur. Dolayısıyla Türkiye'de tüketici kredilerinin cari açığı etkileyen ve politika belirlemede dikkate alınması gereken önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir.

Kredi türleri ile cari açık arasındaki ilişkinin incelendiği modelde: Kısa dönemde hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı ve kısa dönemde cari açığı kendi gecikmeleri, konut, ihtiyaç ve taşıt kredileri ve söz konusu kredilerin gecikmelerinin belirlediği bulunmuştur. Uzun dönemde konut kredileri ile cari açık arasında negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı olmayan bir ilişki elde edilmiştir. İhtiyaç ve taşıt kredilerinin cari açığı pozitif yönde ve istatistiki olarak anlamlı etkilediği; diğer bir ifadeyle, ihtiyaç kredilerindeki %1'lik artış cari açığı %0.89 oranında artırırken taşıt kredilerinde %1'lik artış cari açığı %3.86 oranında arttırdığı bulgusu elde edilmiştir. Sonuçlar Telatar (2011), Kılıç (2015), Güneş ve Yıldırım (2017)'in bulguları ve teorik beklentilerle uyumludur. Dolayısıyla, Türkiye'de ihtiyaç ve taşıt kredilerinin cari açık üzerinde pozitif yönü bir etkiye sahip olduğu ve özellikle taşıt kredilerinin cari açığı arttırıcı etkisinin diğer tüketici kredilerinden daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu veriler dâhilinde taşıt kredilerinde artışın ithalat içerisinde önemli paya ulaşan binek otomobil sektörüne olan talebi etkileyerek ve özel kesim tasarruf açığına sebep olarak cari açık üzerinde negatif etkiler oluşturduğu söylenebilir.

2008 krizinin ardından faiz oranlarının düşmesi kişilerin düşük maliyetle borçlanmaları sonucunda iç talepte ve ithal ürün talebinde artışlar yaşanmıştır. Diğer yandan kredilerin artışı ile yurtiçi tasarruflar azalmış ve bunun sonucunda cari açığa artışlar yaşanmıştır. Bu kapsamda, ihracat kalemlerinin detaylı analizi yapılmalı ve ihraç edilen mallar için gerekli olan girdilerin ithalat içerisindeki dağılımına paralel olarak bu girdilerin ülke içerisinde üretilmesi için uygun destek programları hazırlanmalıdır. İlâveten ülkenin, dış ticarete tek bir ülkeye ya da ülke grubuna bağımlılığı nedeniyle yaşanabilecek sosyo-ekonomik gelişmelerden daha az etkilenmesi amacıyla, farklı pazarlara yönelmesi ve ürün çeşitliliğinin arttırılarak ihracat kalemleri içerisinde katma değeri yüksek malların üretimine ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Yatırım-tasarruf açığı nedeniyle yurt içindeki yatırımlar için finansman sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yatırımcıların dış kaynağa yönelmesi ile dış borç stokunda artış meydana gelecek ve ülkenin kırılganlığı artacaktır. Bu nedenle iç tasarruf oranları artırılmasına yönelik politikalar geliştirilmesi diğer bir önemli husustur.

Türkiye'de enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü ithalat yoluyla karşılanması ve ekonomik ve sosyal gelişmeler doğrultusunda artan enerji ihtiyacına ve fiyat artışına bağlı olarak cari açık üzerinde negatif bir baskı ortaya çıkmaktadır Bu nedenle enerji bağımlılığını

azaltmaya yönelik alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar ve uzun vadeli sermaye girişleri cari açığın finansman kalitesi açısından büyük önem taşımakta ve ülke ekonomisinin kırılma eğilimini azaltmaktadır. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırımların artırılması için ülkede gerekli güven, altyapı ve olanaklar iyileştirilmeli ve portföy yatırımlarıyla gelen yabancı sermayenin ülkedeki doğrudan yabancı yatırımına dönüşünün sağlanmasına yönelik ekonomi politikaları geliştirilmelidir.

Cari açıkla mücadele için sadece para politikasının değil aynı zamanda maliye politikasının da sıkılaştırılması gerekmektedir. Mali disiplin kararlılıkla sürdürülmeli, kamu harcamaları sınırlandırılmalı, kamudaki cari harcamalarda tasarruf sağlanmalı ve kamu harcamalarının etkinliği artırılmalıdır.

Türkiye’de tüketici kredilerine getirilecek kısıtlamaların, cari işlemler açığının azaltılmasında faydalı olacağı; ancak getirilecek kısıtlamaların tüketici kredileri türlerine göre değerlendirilmesinin daha uygun olacağı ifade edilebilir. Aksi takdirde uzun dönemli büyüme hedeflerinde sapmaların ve refah kayıplarının ortaya çıkma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak sadece tüketici kredilerine yönelik bir kısıtlama cari işlemler açığının azaltılmasında yeterli olmayacağı ifade edilmektedir. Bununla birlikte cari açığa etki eden diğer nedenlerin çözümüne uygun politikalar belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, A. T. (2006). “Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri”. **Sayıştay Dergisi**, (62), 21-45.
- Ağazade, S. (2014). “Tüketici Kredilerine Yönelik Sınırlama Türkiye’nin Cari Açık Sorununa Çözüm Olur mu? Doğrusal Dışı Bir Koentegrasyon Analizi”. **Bankacılar Dergisi**, (91), 46-54.
- Aizenman, J. ve Jinjara, Y. (2014). “Real Estate Valuation, Current Account and Creditgrowth Patterns, Before and After The 2008-9 Crisis”. **Journal of International Money and Finance**, (48), 249-270.
- Akbaş, Y. E. (2013). “Testing For Causality Between The Foreign Direct Investment, Current Account Deficit, GDP and Total Credit: Evidence from G7”. **Panoeconomicus**, 2013, (6), 791-812.
- Akçağlayan, A. (2006). “Tüketim Dalgalanmaları ve Cari İşlemler Dengesi: Türkiye Deneyimi 1987-2003”. **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 21 (242), 34-45.
- Akçayır, Ö. ve Albeni, M. (2016). “Türkiye’de Kredi Genişlemesinin Cari Açığa Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”. **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 6 (1), 557-583.
- Akçayır, Ö. ve Albeni, M. (2016). “Türkiye’de Kronikleşen Cari Açıkların Sürdürülebilirlik Analizi”. **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 4 (3), 35-62.
- Alexander, S. S. (1952). “Effects of a Devaluation on a Trade Balance”. **International Monetary Fund Staff Papers**, 263-278.
- Alioğulları, Z. H. vd. (2015). “Türkiye’de Tüketici ve Ticari Kredilerin Cari Açıkla İlişkisi”. **TCMB-Ekonomi Notları**, (2015), 1-13.
- Altınöz, U. (2014). “Cari Açık Sorunun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği”. **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (2), 115-132.
- Arslan, S. ve Çiçek, M. (2017). “Yabancı Portföy Yatırımları İle Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye’de Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesi”. **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Özel Sayısı, 292-299.
- Aslan, N. ve Yörük, D. (2008). “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi”. **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 25 (2), 33-69.

- AVCI, S. B. (2015). **Cari Açık Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Örneği** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğuş, İ. ve Diler, G. H. (2006). “Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”. **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 8 (1), 89-102.
- Babacan, A. (2014). “Türkiye Bankalar Birliği 57. Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşmaları”. **Bankacılar Dergisi**, 25 (89), 17-27.
- Barak, D. (2013). **1980’den Sonra Türkiye’de Cari Açık Problemi ve Sürdürülebilirliği** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayar, Y. vd. (2014). “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”. **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 15 (1), 451-471.
- Bayraktar, Y. ve Öztürk, N. (2010). “Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar”. **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 11 (1), 157-191.
- Bedir, S. ve Tural Dikmen, A. (2014). “Fiscal Deficit And Inflation: New Evidences From Turkey Using a Bounds Testing Approach”. **International Conference on Eurasian Economies**, 2014, Üsküp. 1-10.
- Begeç, E. (2015). **Yurtiçi Kredi Hacmindeki Değişimlerin Makroekonomik Büyüklüklere Etkisi: Türkiye Örneği** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Biztis, G. P. vd. (2008). “The Determinants of The Greek CurrentAccount Deficit: The EMU Experience”. **Journal of International and Global Economic Studies**, 1(1), 105-122.
- Brissimis, S. N. vd. (2010). “Current Account Determinants and External Sustainability in Periods of Structural Change”. **ECB Working Papers**, No: 1243, 1-36.
- Çatık, A. N. (2007). “Yapısal Kırılma Altında Para Talebinin İstikrarı: Türkiye Örneği”. **İktisat İşletme Finans Dergisi**, 251, 103-114.
- Çelik, K. (2008). **Uluslararası İktisat** (4. Baskı). Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Çelik, K. (2015). **Makro İktisada Giriş** (6. Baskı). Trabzon: Celepler Yayıncılık.
- Çelik, T. vd. (2017). “Geçiş Ekonomilerinde Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 22 (3), 877-890.

- Çetin, A. ve Dinç, Y. (2013). “Türkiye’de Teminat mektupları: Uygulamalar ve Hukuki Sorunlar”. **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 5 (9), 67-92.
- Demir, M. (2013). “Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, Var Analizi ile Türkiye Üzerine Bir İnceleme”. **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, 5 (9), 2-27.
- Demir, Y. (2012). **Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, E. (2014). **Türkiye’de Cari Açık Sorununun Yapısal Nedenleri Ve Ekonomik Etkileri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dücan, E. vd. (2016). “Tüketim Toplumu Örneği Olarak Türkiye’nin Cari Açık ve Tüketici Kredileri İlişkisi”. **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 4 (1). 161-188.
- Eğilmez, M. (2014). ‘Kendime Yazılar’.
- <http://www.mahfiegilmez.com/2014/01/odemeler-dengesini-okumak.html> (24 Mayıs 2018).
- Ekşi, F. (2010). **Türkiye’de Cari Açık Ve Finansmanı (1980 – 2009)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erataş, F. ve Başçı Nur, H. (2013). “Dış Borç Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği”. **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 35 (2), 207-230.
- Eşiyok, B. A. (2012). “Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri”. **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, 49 (569), 63-86.
- Frenkel, J. A. and Razin A. (1987). “The Mundell–Fleming Model: A Quarter Century Later”. **NBER Working Paper**, No:2321, 567-620.
- Gacener Atış, A.ve Saygılı, F. (2014). “Türkiye’de Kredi Hacmi ve Cari Açık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme ”. **Business and Economic Research Journal**, 5 (4), 129-141.
- Ganioglu, A. (2012). “Finansal Krizlerin Belirleyicileri Olarak Hızlı Kredi Genişlemeleri ve Cari İşlemler Açığı”. **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği**, 12 (31), 1-28.

- Göçer, İ. (2013). “Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz”. **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 8 (1), 213-242.
- Göçer, İ. vd. (2013). “Kredi Hacmi Artışının Cari Açığa Etkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Analizi”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, (18), 1-17.
- Günaydın, İ. (2004). “Bütçe ve Ticaret Açıkları Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması”. **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, 15 (52-53), 143-159.
- Güneş, S. ve Yıldırım, C. (2017). “Kredi Genişlemesi ile Cari açık arasındaki ilişki: Türkiye Örneği”. **Aydın İktisat Fakültesi Dergisi**, 2 (1), 43-60.
- Güney, A. (2009). **Banka İşlemleri** (Genişletilmiş 6. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Halkakademi (2010). **Temel Bankacılık Serisi- Temel Kredi** (Birinci Baskı). Ankara: Halkakademi Eğitim Yayınları. Yayın No: 7.
- Halkakademi (2010). **Temel Bankacılık Serisi-Temel Bankacılık** (Birinci Baskı). Ankara: Halkakademi Eğitim Yayınları. Yayın No: 7.
- Halkakademi (2012). **Soru ve Cevaplarla Bankacılık, Krediler** (Güncellenmiş 2. Baskı). Ankara: Halkakademi Eğitim Yayınları. Yayın No: 17.
- Halkakademi (2012). **Soru ve Cevaplarla Bankacılık, Temel Bankacılık** (Güncellenmiş 2. Baskı). Ankara: Halkakademi Eğitim Yayınları. Yayın No: 17.
- Hepaktan, C.E. ve Karakayalı, H. (2009). “1980-2008 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi”. **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7 (2), 181-201.
- Işık, C. (2016). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımıyla Türkiye Örneği”. **Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1 (1), 1-12.
- İğde, E. (2010). **Yapısal Değişiklik Altında Birim Kök Testleri ve Bazı Makro İktisadi Değişkenler Üzerine Uygulamalar** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- İlhan, N. (2017). **Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği ve Büyüme ile İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İslatince, H. (2017). “The Relationship among Economic Growth, Current Account Deficit, Exchange Rates and Individual Loans in Turkey: The ARDL Approach” **Journal of Current Researches on Business and Economics**, 7 (2), 337-348.
- Karagöl, V. (2016). **Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Politika Uygulamaları** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, P. ve Çağlarımak Uslu, N. (2016). “Kredi Hacmi ile Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Dinamik Bir Analiz”. **EconWorld Working Paper Series**, No: 2015(1), 1-10.
- Karlık, R. (2009). **Uluslararası Ekonomi: Teori-Politika** (9. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaya, F. (2012). **Bankacılık Giriş ve İlkeleri** (1. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kaygısız Durgun, A. vd. (2016). “Türkiye’de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi”. **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7 (1), 273-300.
- Kılavuz, E. ve Dumrul, Y. (2012). “İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Teori ve Uygulama” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 26 (3), 239-258.
- Kılıç, C. (2015). “Tüketici Kredileri ve Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 29 (2), 407-420.
- Kızılca, İ. (2014). “Türkiye’nin Çin ile Dış Ticaretinde Bilinmesi Gereken 3 Şey”. **Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı**, TEPAV, Araştırmacı Ekonomi Çalışmaları. (7), 1-4.
- Köroğlu, E. (2018). **Türkiye’de 1982-2016 Yılları Arasında Kredi Hacmindeki Genişlemelerin Cari Açık Üzerine Etkisi**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükaksoy, İ. ve Çiftçi,İ. (2014). “Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi:Harberge-Laursen-Metzler Hiptezinin Türkiye Uygulamaları”. **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, 1 (2), 103-129.

- Mangır, F. ve Erdoğan, S. (2012). “Merkez Bankası Finansal İstikrar Tedbirleri: Reel Kur ve Kredilerin Cari Açığa Etkisi”. **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, (24), 241-259.
- Mucuk, M. (2008). **Bütçe Ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1989-2004)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Obstfeld, M. and Rogoff, K. (1994). **The Intertemporal Approach to the Current Account** Cambridge: NBE Working Paper, No: 4893.
- Onur, C. F. (2013). **Döviz Kuru Ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçalık, M. Erataş, F. (2014). “İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Bir Örnek”. **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, (22), 136-151.
- Öznur, Ü. (2011). “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliğinin Zaman Serileri Analizi ile Değerlendirilmesi: 1992-2010 Dönemi”. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11 (3), 135–148.
- Öztürk, G. (2013), **2000 Yılı Sonrası Türkiye’nin Cari Açık Sorunu** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parasız, İ. (2005). **Para Banka ve Finansal Piyasalar Teori ve Politika** (8.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Paya, M. (2002). **Para Teorisi ve Para Politikası** (Genişletilmiş 3. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Paya, M. M. (2013). **Makro İktisat** (Gözden Geçirilmiş 4. Baskı). Türkmen Kitabevi.
- Pesaran ve Shin, (1997). “an Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, In Econometrics and Economic Theory in the 20th Century”. The Ragnar Frisch Centennial Symposium. **Cambridge University Press**, Cambridge, 34.
- Pesaran, vd. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship”. **Journal od Applied Econometrics** (16), 289.
- Pitchford, J. (1995). **Current Account and Foreign Debt**. Taylor and Francis e-library.

- Polat, G. (2008). **Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği Ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sandalcılar, A.R. ve Altınar, A. (2014). “Türkiye’de Tüketici Kredileri İle Cari İşlemler Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi”. **Bankacılar Dergisi**, (89), 28-40.
- Seyidoğlu, H. (2006). **İktisat Biliminin Temelleri** (1. Basım). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2009). **Uluslararası İktisat** (Geliştirilmiş 17. Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Şahin, D. (2015). “İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Türkiye Örneği”. **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, 22 (1), 49-59.
- Takan, M. (2001). **Bankacılık Teori Uygulama ve Yönetim** (1.Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tapşın, G. ve Karabulut, A. T. (2013). “Reel Döviz Kuru, İthalat Ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (26), 190-205.
- Taşkıran, R. ve Özudođru, H. (2010). “Türkiye’de Tarımsal Kredi Uygulamaları”. **Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, (1), 50-163.
- TCMB. (2018), ‘İstatistik adı, Ödemeler Dengesi İstatistikleri’, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-mcFYR7h> (06.11.2019).
- Telatar, E. (2011). “Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri ve Cari Açık-Krediler İlişkisi”. **Bankacılar Dergisi**, (78), 22- 34.
- Telatar, O. M. ve H. Terzi, H. (2010). “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dengenin Sürdürülebilirliği”. Nihat Yayla (Ed.). **Ekonomi Yazıları**, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, 436-437.
- Timur, Y. (2005). **Cari İşlemler Ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori Ve Uygulama** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tiryaki T. S.(2002). “Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”. **Araştırma Genel Müdürlüğü TCMB**, Ankara.

- Tiryaki, G. (2014). “Türkiye’de Bireysel Kredilerin Ekonomik Büyüme ve Cari Açık ile İlişkisi”. **Bankacılar Dergisi**, (91), 55-74.
- Togan, S. ve Berument, H. (2011). “Cari İşlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler”, **Bankacılar Dergisi**, (78), 3-21.
- Tunca, Z. ve Tunalı, Ç. (2006). “Ödemeler Dengesine Parasalcı Yaklaşım”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 56 (1), 1-12.
- Tunçsiper, B. ve Sürekçi, D. (2011). “Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Zaman Serisi Analizi”. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11 (3), 103-120.
- Türkbal, İ. (2000). **İktisada Giriş** (2. Baskı). Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Türk Eximbank A.Ş. (2019). “İhracat Kredileri. Ürün ve Hizmetler” <https://www.eximbank.gov.tr/tr/urun-ve-hizmetlerimiz#krediler>.(03.12.2019).
- Uğurlu, E. ve Düzgün, R. (2009). “Türkiye Ekonomisi İçin Ricardo Eşitliği Hipotezinin Test Edilmesi”. **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt 26 (1), 99-116.
- Uğursal E. (2007). www.geocities.ws/emrah2007/parasaL.doc (Erişim tarihi:08.06.2018)
- Uygur, E. (2001). “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve Şubat Krizleri”. **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/KRIZ-2000-20013.pdf>, (erişim tarihi: 28 Ağustos 2018).
- Uygur, E. (2012). “Türkiye’de Cari Açık Tartışması”. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, <http://www.tek.org.tr/files/disc/dt149.pdf>, (28 Ağustos 2018).
- Uz, İ. (2015). **Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Kırılgan Beşli Örneği** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzgören, E. ve Akalin, G. (2016). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı”. **Sosyal Bilimler Dergisi** (49), 63-77.
- Ünsal, E M.(2005). **Makro İktisat**.(Gözden Geçirilmiş 6. Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E. M. (2013). **Makro İktisat** (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2006). “Harberge-Laursen-Metzler Etkisi: Literatür ve Türkiye Örneği”. **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 20 (1), 57-69.

- Saçık Yapar, S. ve Karaçayır, E. (2014). “Küresel Kriz Sonrası Cari Açık ve Kredi Hacmi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. **International Conference On Eurasian Economies**. Skopje-Macedonia. 507-514.
- YASED, Uluslararası Yatırımcılar Derneği, (2011). “2011 Yılı Faaliyet Raporu” https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2011/FR_2011. (24.08.2018).
- Yaşar, L. (2013). **Türkiye’de Cari Açık Sorunu Ve Etkileri: 1980-2011 Dönemi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcı, M. (2011). **Bankacılığa Giriş** (1.Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yıldırım, K. vd. (2008). **Makro İktisada Giriş** (4.Baskı). İstanbul: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Yılmaz, A. ve Karataş, T. (2009). “Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari Açıkların Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”. **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 27 (69), 69-96.
- Yılmaz, M. (2019). “Para ve Maliye Politikalarının Nispi Etkinliği: Mundell Fleming Modeli”. https://www.academia.edu/35194037/Para_ve_Maliye_Politikalar%C4%B1n%C4%B1n_Nispi_Etkinli%C4%9Fi_Mundell_Fleming_Modeli_Relative_Effectiveness_of_Monetary_and_Fiscal_Policies_ (12.11.2019).
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2007). “İhracat, İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Bir VAR Modeli”. **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 22 (250), 69-84.
- Yiğit, H. (2018). **Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri Ve Çözüm Önerileri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurtoğlu, Y. (2017). “Reel Döviz Kuru İle İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1997-2015)”. **Gazi İktisat ve İşletme Dergisi**, 3 (1), 71-88.
- Yüksel, A. S. vd. (2002). **Bankacılık Yönetimi El Kitabı** (1. Baskı). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Zengin, A. (2001). “Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular”. **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2 (2), 27-41.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Saim GÖKKAYA
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.08.1985 - Malatya
e-mail : saim.gokkaya@atauni.edu.tr

Eğitim

Derece	Üniversite	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	: Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı	
Lisans	: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü	2008
Lise	: Gaziantep Nurdağı Lisesi	2002
Bildiği Yabancı Diller	: İngilizce	

İş Deneyimi

Finansbank A.Ş : (2008-2009) Müşteri Temsilcisi
Halkbank A.Ş : (2009-2013) KOBİ Müşteri İlişkileri Yetkilisi
Atatürk Üniversitesi : (2013- Devam ediyor) Öğretim Görevlisi
Narman MYO